

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

SÜBKÎ'NİN *TABAKÂTÜ'Ş-ŞÂFİİYYETİ'L-KÜBRÂ* ADLI ESERİNDE
ZEHEBÎ'YE İTİRAZLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selenay AYAN

Danışman:
Prof. Dr. Zekeriya GÜLER

İSTANBUL
2024

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

SÜBKÎ'NİN *TABAKÂTÜ'Ş-ŞÂFİİYYETİ'L-KÜBRÂ* ADLI
ESERİNDE ZEHEBÎ'YE İTİRAZLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selenay AYAN

Danışman:
Prof. Dr. Zekeriya GÜLER

İSTANBUL
2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalında 200921YL22 numaralı Selenay AYAN'ın hazırladığı “*Sübki'nin Tabakâtü'sh-Şâfiyyeti'l-kübrâ İsimli Eserinde Zehebi'ye İtirazları*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı 18/09/2024 günü 15:30-17:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyon Başkanı)

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mesut ÇAKIR
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversitede veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Selenay AYAN

18.09.2024

ÖZ

Zehebî'nin rahle-i tedrisâtından geçen isimlerden biri olan Tâcüddîn es-Sübkî'nin Şâfiî tabakât yazıcılığının en hacimli eserlerinden birisi, *Tabakâtü 'ş-Şâfiyyeti 'l-kübrâ* isimli eseridir. Bu eserde hocası Zehebî'den pek çok nakilde bulunmakla birlikte ona itirazları da vardır. Bu itirazların; cerh-ta'dil, biyografiye dair bilgiler, kaynaklar, üslup, yöntem ve bunun gibi konularla ilgili olduğu görülmektedir. Söz konusu itirazların bir kısmı Sübkî'nin isabetli olduğunu gösterirken diğer bir kısmı da Zehebî'nin aktardığı bilgilerin sıhhatini yansıtmaktadır. Bunların yanı sıra mezhep hususunda da bazı itirazlar görülmektedir ki bunlar en ağır ifadeler içeren itirazlardır. Şâfiî-Eş'arî olan Sübkî, Hanbelî görüşlerine şiddetli bir meyli olduğunu belirttiği hocası Zehebî'yi özellikle Eş'arî alimlerin biyografilerini doğru ve yeterli düzeyde aktarmamakla itham edip hocasını sert ifadelerle eleştirmektedir. Bu eleştiriler, diğer kaynaklar çerçevesinde değerlendirildiğinde ise diğer eleştirilerde olduğu gibi tamamı için bir tarafın görüşünün tercih edilemeyeceği görülmekte; iki alimin de kendi bakış açısına uygun değerlendirmeler yaptığı anlaşılmaktadır.

Zehebî'nin mutlak anlamda Eş'arî ve Şâfiî alimlerin haklarını ihlal ettiğini ileri sürmenin mümkün olmadığı ancak bazı alimlerin biyografilerini gerekenden kısa verdiği ve her alimin görüşüne aynı şekilde müsamahalı yaklaşmadığı, Sübkî'nin ise hocasına yönelttiği bazı itirazlarda haklı iken genelleme yaparak tepkisel ve mübalağalı bir tavır içerisinde olduğu görülmektedir. Ayrıca Sübkî'nin bazı haklı itirazlarla birlikte edebî yönünün ve mezhebine bağlılığının etkisiyle hocasını ağır ifadelerle eleştirdiği; Zehebî'nin ise onun iddia ettiği düzeyde gayr-i âdil bir tutum sergilemediği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Zehebî, Tâcüddîn es-Sübkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfiyyeti 'l-kübrâ*, itiraz.

ABSTRACT

One of the most voluminous works in the Shāfi'ī stratigraphy of Ṭāj al-Dīn al-Subkī, who was one of the names who passed through al-Zaḥabī's education, is his *Tabaqāt al-Shāfi'īt al-qubrā*. In this work, he quotes his teacher al-Zaḥabī many times, but he also has objections to him. It is seen that these objections are related to issues such as cerh-ta'dil, biographical information, sources, style, method and so on. While some of these objections show that al-Subkī was accurate, others reflect the accuracy of the information that al-Zaḥabī quoted. In addition to these, there are also some sectarian objections, and these are the most severe ones. Al-Subkī, who is a Shafi'i Ash'arite, criticizes his teacher Zehebī, whom he states to have a strong inclination towards Hanbalite views, for not conveying the biographies of Ash'arite scholars accurately and adequately, and criticizes his teacher in harsh terms. When these criticisms are evaluated within the framework of other sources, it is seen that, as in other criticisms, the opinion of one side cannot be preferred for all of them; it is understood that both scholars make evaluations in accordance with their own point of view.

Although it is not possible to say that al-Zaḥabī violated the rights of Ash'arī and Shāfi'ī scholars in absolute terms, it is seen that he included the biographies of some scholars shorter than necessary and did not approach the views of every scholar with the same tolerance, while al-Subkī, although justified in some of his objections to his teacher, exhibited a reactionary and exaggerated attitude by generalizing. It is also understood that al-Subkī criticized his teacher with harsh expressions under the influence of his literary aspect and his loyalty to his sect along with some of his justified objections, while al-Zaḥabī did not display an unfair attitude as he claimed.

Keywords:

Zehebī, Taj al-Dīn al-Subkī, *Tabaqāt al-Shāfi'iyya al-Kubrā*, objection.

ÖNSÖZ

İslâmî ilimlerin gelişmesi ve kesintisiz bir silsile şeklinde aktarılabilmesi İslâm alimleri vesilesiyle sağlanmıştır. Buradaki en önemli etkenlerden biri ise ulemâ arasındaki hoca-talebe ilişkisi olmuştur. Her biri bir diğerinin tedrisâtından geçmiş ve etkileşim içinde bulunmuştur. Ancak bu etkileşimler donuk bilgi nakilleri formunda kalmamış; pek çok alim kendine has bakış açısı geliştirmiştir. Dolayısıyla öğrencilerin hocalarının her görüşüne katılmaması; aksine hocalarına bazı itirazlarda bulunması rastlanabilir bir durum olmuştur. Bunun sonucu olarak da zengin bir literatür ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, hicrî sekizinci asrın önde gelen muhaddislerinden Şemsüddîn ez-Zehebî ve Tâcüddîn es-Sübkî'nin ön plana çıkan hoca-talebe ilişkisi, Sübkî'nin *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* isimli eseri çerçevesinde incelenmiştir. Sübkî, bu eserinde hocasına yer yer itirazlarda bulunmuş; bazı eleştirilerinde ise ağır bir dil kullanmaktan kaçınmamıştır. Kendisinin Eş'arî olması; hocasının ise Hanbelîler ile yakın bir duruşunun olması aradaki en büyük sorunlardan biri olmuştur. Çünkü o, Zehebî'yi Eş'arî alimlere karşı taassup ile itham etmiş ve onun Hanbelî alimler haricinde diğer mezhep mensupları hakkında söylemlerinin kabul edilemeyeceğini iddia etmiştir. Birbirlerinden ayrı düştükleri tek husus ise bu olmamış; çeşitli bilgiler ve bazı yöntemsel, üslupsal meselelerde de Sübkî hocasına itirazlar yöneltmiştir.

İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde iki âlimin biyografisine yer verilmiş ve onların bakış açılarının oluşmasında etken olan unsurlara ışık tutmak hedeflenmiştir. İkinci bölümde ise tabakât türü tanıtılıp literatürden örnekler verilmiş; devamında *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* hakkında bilgi verilmiştir. Ardından tespit edilen yaklaşık otuz itiraz bölümlere ayrılıp sıralı olarak incelenmiştir. Bölümler ise cerh-ta'dîl, mezhep, biyografi, yöntem ve üslup ve kaynaklar hakkındaki itirazlar şeklindedir.

Bu araştırma esnasında yöntemsel, eleştirel ve fıkırsel katkılarıyla yardımını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Zekeriya Güler'e; tezimi hazırlama sürecinde maddi manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim değerli aileme ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

Selenay AYAN

Üsküdar / 20.07.2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi	2
BİRİNCİ BÖLÜM	
ZEHEBÎ VE SÜBKÎ’NİN HAYATI	4
1.1. Zehebi’nin Hayatı	5
1.1.1. Ailesi	5
1.1.2. İlim Tahsili.....	7
1.1.2.1. Kıraat	8
1.1.2.2. Hadis	10
1.1.3. İlim Yolculukları.....	11
1.1.4. Aldığı Görevler	16
1.1.5. İlişkileri ve Öğrencileri	18
1.1.6. Vefatı	22
1.1.7. Eserleri	23
1.1.7.1. Kur’an ve Kıraat	23
1.1.7.2. Akâid ve Fıkıh	23
1.1.7.3. Hadis	24
1.1.7.4. Tarih ve Terâcim.....	24
1.1.7.5. Diğer	26
1.2. Sübkî’nin Hayatı	26
1.2.1. Ailesi	27
1.2.2. İlim Tahsili.....	30
1.2.3. İlişkileri ve Öğrencileri	32
1.2.4. Aldığı Görevler	34
1.2.5. Görevden Azledilmesi	36
1.2.6. Vefatı	38

1.2.7. Eserleri	39
1.2.7.1. Hadis	39
1.2.7.2. Akâid ve Kelam	39
1.2.7.3. Fıkıh Usûlü	40
1.2.7.4. el-Eşbâh ve'n-Nezâir	40
1.2.7.5. Fıkıh	40
1.2.7.6. Târih ve Terâcim	40
1.3. Zehebî ve Sübkî'nin İlişkisi	41
1.4. Yaşadıkları Dönem ve Toplum	42
1.5. Tabakât Türü Eserler ve <i>Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ</i>	46
1.5.1. Tabakât Türü Eserler	46
1.5.2. Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ	49

İKİNCİ BÖLÜM

SÜBKÎ'NİN *TABAKÂTÜ'S-ŞÂFİİYYETİ'L-KÜBRÂ*'DA ZEHEBÎ'YE

İTİRAZLARI 54

2.1. Cerh-Tâ'dil Hususundaki İtirazlar	55
2.1.1. Muhammed b. Abdullah b. Şâzân er-Râzî'nin Rivayeti Hakkında İtiraz	55
2.1.2. İbn Fûrek Hakkında İtiraz	58
2.1.3. Fahreddin er-Râzî Hakkında İtiraz	64
2.2. Mezhebe Dair İtirazlar	68
2.2.1. İbn Kudâme ve Fahrüddîn İbn Asâkir'in Biyografilerine Dair İtiraz	71
2.2.2. İmam Eş'arî Hakkında İtirazlar	74
2.2.3. Hatîb el-Bağdâdî Hakkında İtiraz	79
2.2.4. el-Cüveynî Hakkında İtirazlar	81
2.2.5. İmam Gazzâlî Hakkında İtiraz	90
2.2.6. el-İsmâ'îlî Hakkında İtiraz	91
2.2.7. el-Mîhenî Hakkında İtiraz	93
2.2.8. el-Kerecî Hakkında İtiraz	94
2.2.9. İbn Ebî Asrûn Hakkında İtiraz	97
2.2.10. Ebu'l-Berakât İbn Asâkir Hakkında İtiraz	99
2.2.11. el-Kîzânî Hakkında İtiraz	101
2.2.12. el-Mizzî Hakkında İtiraz	104
2.3. Biyografi Bilgilerine Dair İtirazlar	105
2.3.1. İbn Ebî Duâd'dan Nakledilen Hadiseye Dair İtiraz	106
2.3.2. ez-Za'ferânî Hakkında İtiraz	110
2.3.3. İshâk b. Mûsâ b. 'Imrân Hakkında İtiraz	113
2.3.4. Ebû Sâlih el-Beyhakî Hakkında İtiraz	114
2.3.5. İbnü'l-Hüseyin el-Beyhakî Hakkında İtiraz	115
2.3.6. Nizâmülmülk Hakkında İtiraz	117
2.3.7. en-Nüveyzî Hakkında İtiraz	119

2.3.8. el-Herevî Hakkında İtiraz	119
2.3.9. el-Huvârî Hakkında İtiraz	120
2.4. Kaynaklara Dair İtirazlar	122
2.4.1. İbn Asâkir'den Nakil Hakkında İtiraz	122
2.4.2. Hâkim'den Nakil Hakkında İtiraz.....	123
2.5. Yönteme ve Üsluba Yönelik İtirazlar	125
2.5.1. Hadisin Tamamının Zikredilmemesine Dair İtiraz	125
2.5.2. Hz. Peygamber ile Benzerlik İddiasına Dair İtiraz	126
2.6. Sübkî'nin Zehebî'ye İtirazları Hakkında Alimlerin Yorumları	127
SONUÇ.....	133
KAYNAKLAR	137
ÖZGEÇMİŞ	145

KISALTMALAR

b.	İbn
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
Ktp.	Kütüphane, Kütüphanesi
nr.	Numara
nşr.	Neşreden (Tahkik eden)
ö.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
t.y.	Tarih yok
vb.	ve benzeri
v. dğr.	ve diğerleri

GİRİŞ

- **Araştırmanın Konusu**

İslâmiyet'in ilk dönemlerinden itibaren bir önceki neslin bilgi ve tecrübelerinden yararlanmak bir gelenek haline gelmiş; âlimler ve ilim talebeleri ilim meclislerinde, ilimle meşgul insanlarla birlikte olmaya büyük özen göstermişlerdir. Bunun bir sonucu olarak ise İslam ilim geleneğinin ilerlemesinde ve diğer nesillere taşınmasında en önemli unsurlardan birisi; yani güçlü hoca-talebe ilişkileri olmuştur. Hicrî VIII. yüzyılda bu hoca-talebe ilişkisinin en dikkat çeken örneklerinden biri ise Şemsüddîn ez-Zehebî (ö. 748/1348) ve Tâcüddîn es-Sübkî'nin (ö. 771/1370) ilişkisidir.

Hadis ilminde önde gelen isimlerden biri olan Zehebî çok sayıda talebe yetiştirmiştir ve özel bir itina gösterdiği talebelerinden birisi de Tâcüddîn es-Sübkî olmuştur. Sübkî, onun derslerine sıklıkla katılmış; ondan çokça istifadede bulunmuştur. Ancak ondan ilim öğrenmesi ve onu ilim meclislerine sokması Sübkî'yi hocası Zehebî'ye bazı noktalarda itiraz etmekten alıkoymamıştır. Bu iki ismin ilişkisinin diğer pek çok hoca ve talebe ilişkisinden ayrışmasında ve dikkat çekmesindeki etken de onun hocasına çok açık ifadelerle yönelttiği bu itirazlar olmuştur. Bu çalışmada, Sübkî'nin mezkûr eserinde Zehebî'ye yönelttiği itirazların her birinin ayrı ayrı incelenmesi ve değerlendirmesi hedeflenmektedir.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde iki âlimin yaşadıkları döneme dair bilgiler ve biyografileri, onların düşünce yapıları ve yaşayış biçimlerini de kavramaya yarayacak şekilde olmasına gayret edilerek sunulmaktadır. Devamında ise tabakât türü eserler hakkında bilgi verilmekte ve *Tabakâtü 'ş-Şâfiyyeti 'l-kübrâ* isimli eser tanıtılmaktadır.

Çalışmanın ana kısmını teşkil eden ikinci bölümde ise Sübkî'nin mezkûr eserinde Zehebî'ye yönelttiği tespit edilen tüm itirazlar incelenmektedir. Bu itirazlar cerh-ta'dîl bağlamındaki itirazlar, mezhep bağlamındaki itirazlar, biyografi bilgilerine dair itirazlar, kaynaklara dair itirazlar ve yönetime ve üsluba yönelik itirazlar olmak üzere beş ayrı başlıkta ele alınmakta; mezhep bağlamındaki itirazlar da ayrı başlıklar altında incelenmektedir. İtirazlar öncelikle Sübkî'nin eseri ve Zehebî'nin çalışmaları

çerçevesinde incelenmekte; buradan hareketle çeşitli târîh ve terâcim kaynaklarındaki bilgiler de değerlendirmeye alınarak sonuca ulaşmaya çalışılmaktadır. Bölümün son kısmında ise çeşitli alimlerin Sübkî'nin Zehebî'ye eleştiri ve itirazlarına dair yorumlarına yer verilmektedir.

- **Araştırmanın Amacı ve Önemi**

İslam kültür geleneğinde çeşitli meselelerde ihtilaf, her zaman karşılaşılan bir durum olmuştur. Ancak her ihtilaf kötü olmadığı gibi; İslam alimleri çoğunlukla belli düzeyde ihtilafa hoş görüyle yaklaşabilmişlerdir. İhtilaflara sebep olan nassların farklı yorumlanması, izlenilen yöntemlerdeki farklılıklar gibi meseleler göz önünde bulundurulduğunda bunun engellenebilir bir durum olmadığı da aşikardır. Hadis, fıkıh, kelam ilimlerinde de pek çok alim ihtilafa düşmüş olup ihtilafın rahmet olarak karşılandığı durumlar görülmektedir. Dolayısıyla alimler arasındaki ihtilafları ve bunların temellerini bilmenin İslam geleneğine dair bir bakış açısı kazandıracakı aşikardır. Mezhepleri ve fikirleri açısından ihtilafa düşmüş önemli isimlerden bir ikili olarak ise Zehebî ve Sübkî'nin zikredilmesi mümkündür. Onların ilişkisi hem bazı ihtilaflı meselelere ve bunun yansımalarına; hem de İslam geleneğinin önemli bir yapı taşı olan hoca-talebe ilişkilerine ışık tutmaktadır.

Bu çalışma, genel manada ricâl bilgisine ve hoca-talebe ilişkilerinin dikkat çekici bir versiyonuna; özel olarak ise Zehebî-Sübkî ilişkisine ve yaşadıkları dönemin sosyal durumuna dair pek çok bilgiye erişmeyi sağlayabilecek özellikte olması itibarıyla bir öneme sahiptir. Ayrıca Zehebî'nin hadis ilminde önde gelen isimlerden biri olması da kendisine yöneltilen ithamların incelenmesine ayrı bir önem kazandırmaktadır. Yapılan itiraz ve eleştirilerin daha önce derli toplu olarak incelenmemiş olması ise araştırmanın diğer çalışmalardan ayrı bir yer edinmesine olanak sağlayacaktır.

- **Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi**

Sübkî'nin Zehebî'ye yönelttiği itirazların tamamını inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla araştırmanın başlıca kaynağı doğrudan *Tabakâtü's-*

Şâfiyyeti'l-kübrâ isimli eserdir. Bunun yanı sıra Zehebî'nin eserleri de başta *Târîhu'l-İslâm* ve *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* olmak üzere temel kaynak olma özelliği taşımaktadır. Çalışmada bu kaynaklar haricinde temel tarih ve terâcim kaynaklarından faydalanılmakta; özellikle birincil kaynaklar öncelenmektedir.

İlk bölümde genel olarak ricâl kitaplarından faydalanılarak hal tercümeleri paylaşılmakta ve birincil kaynaklar kullanılarak iki alimin yaşadığı döneme dair bilgiler sunulmaktadır. İkinci bölümde izlenilen yöntem ise öncelikle Sübkî ve Zehebî'nin sunduğu biyografilerin kıyaslanması; sonra ise diğer temel kaynaklardan faydalanılarak nakledilen bilgiler hakkında bir değerlendirme ve tercihe ulaşılması şeklindedir.

Araştırmanın temelini oluşturan kaynaklar ve diğer birincil kaynaklar haricinde çeşitli tez, kitap, makale verilerinden ve ansiklopedi maddelerinden de yararlanılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi ile kaynak tarama yönteminin kullanıldığının söylenmesi mümkündür.

Sübkî'nin Zehebî hakkındaki yorum ve itirazları çok sayıda alimin dikkatini çekmiş; kimisi bu meseleye dair kendi yorumlarını paylaşırken kimisi bir fikir belirtmemeyi tercih etmiştir. Literatüre bakıldığında bu itirazların genelde toptan bir değerlendirmeye tabi tutulduğu görülmektedir. Bu çalışmanın bu tür yorumlardan ayrıştığı nokta ise her bir itirazın münferiden incelenmesi ve bu incelemeler sonucunda bir değerlendirmeye varmayı hedeflemesidir

BİRİNCİ BÖLÜM
ZEHEBÎ VE SÜBKÎ'NİN HAYATI

1.1. Zehebî'nin Hayatı

Şemsüddîn ez-Zehebî ismiyle tanınan Hâfız Zehebî'nin tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Şemsüddîn ez-Zehebî'dir.¹ Hicrî 673 yılının Rabûlâhir ayında Türkmen asıllı, zamanında Diyarbakır'ın Meyyâfârikîn bölgesinde ikamet eden ve Temimoğullarının mevlası olan bir ailede dünyaya gelmiştir.² İbn Hacer onun doğum gününün Rabûlâhirin üçü olduğunu kaydetmiştir.³

1.1.1. Ailesi

Dedesi Osman b. Kaymaz b. Abdullah et-Türkmânî el-Fârikî , sonraları ed-Dımeşkî nisbesi ile de tanınan bir marangozdur. Dolayısıyla ailesinden Şam'a giden ve buraya yerleşen ilk kişinin o olduğu düşünülmektedir. Zehebî dedesini okuma yazma bilmeyen, imanlı bir adam olarak nitelemiştir. Kendisinin ifade ettiğine göre bir cuma günü vefat ettiği başka kimselerce nakledilmiş; o da dedesinin hicrî 683'te bir cuma namazı sonrası Kâsiyûn dağının eteklerinde defnedildiğine şahitlik etmiştir. Dedesinin babası ise 661'de vefat etmiştir.⁴

Zehebî'nin *Mu'cem*'inde aktardığına göre babasının tam ismi Ahmed b. Osman b. Kaymaz İbnü's-Şeyh Abdullah et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımeşkî Şihâbu'd-dîn ez-Zehebî'dir. Takriben 641 yılında dünyaya gelmiştir. Baba mesleğini devam ettirmemiş; altın ile uğraşmaya başlamış ve altın işleme sanatında ustalaşmıştır. 666 yılında el-Mikdâd el-Kaysî'den *Sahîh-i Buhârî*'yi işitmiştir. Ömrünün son dönemlerinde hacca gitmiştir. 697 yılında, Cemâziyelevvel ayının sonlarında bir cuma gecesi vefat etmiştir.⁵ Zehebî kitabının aynı bölümünde ayrıca babasından ve başka diğer râvilerden işittiği, Resûlullah'a (s.a.v) ulaşan isnadlı bir hadise de yer vermiştir.⁶ Zehebî'nin babası Zehebî,

¹ Salâhuddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Beyrut: Dâru İhyâ-i't-Turâs, 2000, c. 2, s. 114.

² Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecuhû fi Târihi'l-İslâm*, Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekahu, 1976, s. 77.

³ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1972, c. 5, s.66.

⁴ Şemsüddîn ez-Zehebî, *Mu'cemu's-şuyûhi'l-kebîr*, Taif: Mektebetü's-Siddik, 1988, c. 1, s. 436.

⁵ Zehebî, *Mu'cem*, c. 1, s. 75.

⁶ Zehebî, *Mu'cem*, c. 1, s. 76.

mesleği vesilesiyle iyi bir servete sahip olmuştur. Musul asıllı Alemü'd-dîn Ebû Bekir Sencer b. Abdullah'ın kızıyla evlenmiştir.⁷

Şemsüddin ez-Zehebî önceleri babasının mesleğine nisbetle İbnü'z-Zehebî olarak tanınmıştır. Kendisinin de ismini başlarda bu şekilde kaydettiği görülmektedir. Ancak hayatının ilk dönemlerinde o da babasıyla aynı işi icra ettiği için mesleğine nisbetle dönemdaşları tarafından onun “ez-Zehebî” olarak da anıldığı görülmektedir.⁸

Zehebî ilimle iştigal eden aile fertleri arasında yetişmiştir. Halası ve aynı zamanda süt annesi olan Ümmü Muhammed'in doğum tarihi h. 653 yılının Zilkâde ayıdır. İbn Ebi'l-Yüsr, Cemâlüdin b. Mâlik, Züheyr b. Ömer ez-Zür'î ve başka isimlerden icazet almıştır. Bunun yanı sıra Ömer İbnü'l-Kavvâs'tan ve farklı râvilerden hadis işitmiş olup Zehebî de ondan rivayette bulunmuştur. Hicrî 729 yılının Şaban ayında vefat etmiştir.⁹

Dayısı da ilim ile meşgul olan aile fertlerinden birisidir. Zehebî *Mu'cem*'inde ondan rivayette bulunmuş ve şöyle demiştir: “Ali b. Sencer b. Abdullah el-Mevsılî, sonra ed-Dımeşkî ez-Zehebî el-Hâccu'l-Mübarek Ebû İsmâ'il dayımdır. Doğumu h. 658 yılındadır.”¹⁰ Zehebî onun hakkında ayrıca şu bilgileri aktarmıştır: Mürebbîsi İbnü'l-Habbâz vesilesiyle Ebu Bekir el-Enmâtî, Behâuddîn Eyyûb el-Hanefî ve Sittü'l-Arab el-Kindiyye'den hadis işitmiştir. Zehebî ile birlikte Ba'lebek'te et-Tâc Abdülhâlik'ten ve başka isimlerden hadis semâ etmişlerdir. Zehebî'nin ifadesiyle Ali b. Sencer; murûet sahibi, ailesi için çalışan ve Allah korkusu olan bir kimsedir. 736 yılında Ramazan ayının 23'ünde vefat etmiştir.¹¹

Teyzesi Fatıma'nın eşi Ahmed b. Abdülgani İbnü'l-Kâfî b. Abdülvehhâb b. Muhammed b. Ebu'l-Fadl el-Ensârî ez-Zehebî el-Harestânî de ailesinde ilimle meşgul olan kimselerden biridir. Hafızdır ve Zehebî'nin aktardığına göre çok Kur'an okuyan bir zâttır. Osman b. Hatîbu'l-Karâfe ve el-İmâd İbnü'l-Harestânî'den hadis işitmiştir. Zehebî ondan işittiği hadisi nakletmiş ve İbn Mâce'nin bu hadisi Muhammed b. Yahya ez-Züheylî tarikiyle naklettiğini kaydetmiştir.¹²

⁷ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 79.

⁸ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 79.

⁹ Zehebî, *Mu'cem*, c. 1, s. 285.

¹⁰ Zehebî, *Mu'cem*, c. 2, s. 28.

¹¹ Zehebî, *Mu'cem*, c. 2, s. 28.

¹² Zehebî, *Mu'cem*, c. 1, s. 68-69.

Zehebî'nin süt kardeşi Ali b. İbrâhîm b. Dâvud İbnü'l-Attâr ed-Dimeşkî Alaaddin Ebu'l-Hasan İbnü'l-Attar ise Nevevî'nin talebesidir. Babası attar, dedesi doktordur. 654 yılında dünyaya gelmiş; Ahmed b. Abduddaim, İsmâ'il b. Ebu'l-Yüsr, el-Kemâl b. Abd, İbn Ebu'l-Hayr, Cemaleddin b. Malik, İbnü'n-Neşbî ve el-Kemâl b. Fâris gibi isimlerden hadis işitmiştir. Haremeyn, Nablus, Kâhire gibi yerlerde iki yüzü aşkın şeyhten hadis öğrenmiştir. Zehebî onun için bir mucem tasnif etmiştir. Bu zat Zehebî'nin doğduğu sene onun için icazet talep eden zat olup Zehebî daha sonra bu icazetlerden çokça faydalanmıştır. Şeyh Alâuddîn daha çok fıkıhla meşgul olmuş; Şeyh Muhyiddîn en-Nevevî'ye dostluk etmiş ve onun yanında ilimle meşgul olmuştur. Bazı fetvaları Şâfi mezhebine aykırı olduğu gerekçesiyle tepki görmüş ve yargılanmıştır. 701 senesinde felç geçirmiş; tahtirevan ile taşınmış, 724 senesinde Zilhicce ayının başında vefat etmiştir.¹³

İbnü'l-Attâr'ın Zehebî için icazet talep ettiği alimlerin bazıları; Dimaşk'ta Ahmed b. Abdülkadir Ebu'l-Abbâs el-Âmirî (h. 609-673), İbnü's-Sâbûnî (h. 604-680), Emînü'd-Dîn İbn Asâkir (h. 614-686), Cemâlüddîn İbnü's-Sayrafî (h. 583-678); Halep'te İbnü'n-Nasîbî (h. 609-692); Mekke'de İmam Muhibbu'd-dîn et-Taberî (h. 615-694); Medine'de Kâfûr b. Abdullah et-Tavâşî gibi isimlerdir.¹⁴

Zehebî kendisi gibi hadis ilmiyle meşgul olan Ümmü Abdullah Fâtıma bint Muhammed b. Nasrullah (ö. 756/1355) ile evlenmiştir.¹⁵ En büyükleri Emetülazîz (ö. 785/1383), sonra Abdullah (ö. 754/1353) ve en küçükleri Abdurrahmân (ö. 799/1396) olmak üzere üç çocuğu bulunan Zehebî onları da hadis meclislerine alıştırmış ve onlar da ilim öğrenmişlerdir.¹⁶

1.1.2. İlim Tahsili

Zehebî'nin çocukluk yıllarındaki ilk hocası Busbus lakabıyla bilinen Alâuddîn Ali b. Muhammed el-Halebî'dir. Yazı konusunda çok usta ve çocukların eğitimi hususunda son derece tecrübeli bir kimse olduğu aktarılmaktadır. Zehebî burada 4 yıl kadar eğitim görmüş olup bu dönemlerde dedesi de onun dilini güçlendirmek için özel bir çaba

¹³ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c.4, s. 4-5.

¹⁴ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 81.

¹⁵ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. 4, s. 267.

¹⁶ Nagihan Emiroğlu, "VIII/XIV. Asırda Hadis Eğitimi: Mizzî, İbn Teymiyye, Birzâlî, Zehebî Örneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 17,2 (2009): 109.

göstermiştir. Bu mektebi ne zaman bıraktığı tam olarak bilinmemektedir ancak hicrî 682 yılında hala burada olduğu düşünülmektedir.¹⁷

Sonrasında Mes'ûd b. Abdullah el-Agzâzî isimli hocasından ders almaya başlamıştır.¹⁸ Dimaşk'ın Şağur bölgesinde imamlık yapan Mes'ûd b. Abdullah çok kişiye ders vermiş, Zehebî'nin ifadesiyle hayırlı ve mütevazı bir zattır. Kur'an'ın tamamını çalışmışlar ve Zehebî arz yoluyla ona kırk hatim okumuştur. 720 yılında, 86 yaşındayken vefat etmiştir.¹⁹

Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'da zikrettiğine göre 686 yılında İbnü'l-Mufaddal el-İskenderânî'nin oruçla ilgili bir kitabını senetleriyle birlikte görmüştür.²⁰ Dolayısıyla hadis ilmine ilgisinin de erken yaşlardan itibaren başladığının söylenmesi mümkündür. Zehebî bu şekilde daha çocuk yaştayken ilim meclislerine katılmaya ve şeyhlerden dersler almaya başlamıştır. Küçük yaştan itibaren ilme ve alimlere olan muhabbeti dikkat çekmektedir. Hicrî 690 yılında henüz 17 yaşındayken Iraklı alim İzzeddin el-Fârûsî Dimaşk'a geldiğinde onu ziyarete gitmiştir.²¹

Hicrî 690 yılında Kur'an kıraatlerine ilgi duymaya başlamıştır.²² 18 yaşındayken başladığına dair rivayetler de bulunmaktadır.²³ Yine aynı dönemlerde hadis meclislerine de katılmaya başladığı ve sonraki dönemlerdeki çalışmaları düşünüldüğünde ilmî birikiminin iki temel alanda yoğunlaştığının söylenmesi mümkündür. Bu iki alan kıraat ve hadis ilimleridir.

1.1.2.1. Kıraat

Zehebî, hicrî 690-691 senelerinde tecvid öğrenmiş; Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdillâh es-Sûsî'den (ö. 261/874) rivayetle gelen kıraati idgam ile okumuş, Nâfi' kıraatinin tamamını ise şeyh Muhammed el-Mizrâb'a okumuştur.²⁴ Aynı dönemlerde İbn Bashân, İbn Gadîr ve Şemseddîn ez-Zencebîlî ile el-Fâdilî olarak bilinen Şeyhulkurrâ Cemâlüddîn

¹⁷ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 82.

¹⁸ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 82.

¹⁹ Zehebî, *Mu'cem*, c. 2, s. 339.

²⁰ Şemsüddin ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, c. 4, s. 123.

²¹ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 82.

²² İbn Fadlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-epsâr fî memâlikü'l-emsâr*, Abu Dabi: el-Mecmau's-Sekâfi, 2002, c. 5, s. 558.

²³ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 83.

²⁴ el-Ömerî, *Mesâlik*, c. 5, s. 558-559.

Ebû İshâk İbrâhîm b. Dâvud el-Askalânî sonra ed-Dimeşkî'ye gitmiş ve burada el-cem'u'l-kebîr yöntemi -7 kıraat bir arada- ile okumaya başlamışlardır. Ancak Zehebî hocasıyla bu kıraati tamamlayamamıştır. Çünkü hocası felç geçirmiştir. Önceleri evine gidip derslerini orada vermeye devam eden Zehebî Kasas sûresinin sonlarına kadar bunu devam ettirebilmiş; sonrasında felcin artması sebebiyle bu da mümkün olmamıştır.²⁵ el-Fâdîlî h. 692 yılında vefat etmiştir.²⁶

Zehebî, hocası el-Fâdîlî ile okumalar yapmaya başladığı dönemde Şeyh Cemâlüddin Ebû İshâk İbrâhîm b. Gâlî el-Mukri ed-Dimeşkî (h. 708) ile de el-cem'u'l-kebîr yöntemiyle okumalarına başlamıştır. Onunla 7 imamın kıraatlerini bir arada okuyarak Kur'an'ı hatmetmiştir.²⁷

Ayrıca Ebû'l-Mehâsin el-Hüseynî'nin (ö. 765/1364) belirttiğine göre Ebû Abdullah b. Cibrîl el-Mısırî'den Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'* ve Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtûbî'nin *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* adlı eserlerini esas alarak yedi kıraate göre bir hatim okumuştur.²⁸ Bunlar haricinde de farklı kıraat alimleri ile çeşitli yerlerde hatimleri bulunmaktadır.²⁹ Bu alandaki tahsili yedi kıraatle kalmayan Zehebî h. 691 senesinde Ebû Abdullah Muhammed b. Ca'fer et-Tela'ferî'nin (ö. 696/1296) *el-Mukaddime fî't-tecvîd* isimli eserini kendisinden yazmıştır.³⁰

Ebû Mansûr el-Hayyât el-Bağdâdî'nin (ö. 479/1086) *el-Mübhic fî'l-kırâati's-seb'* isimli eserini ve İbn Mücahid'e (ö. 324/936) ait *es-Seb'a'yı* hocası Ebû Hafs Ömer İbnü'l-Kavvâs'a (ö. 698/1299) okumuştur.³¹

Zehebî, Ebû'l-Hasen es-Schâvî'den (ö. 643/1245) ilim öğrenmiş ve bu zâta hizmette bulunmuş olan hocası Şemsüddin Ebû Abdullah ed-Dimyâtî sonra ed-Dimeşkî ile de kıraatleri okumuştur.³² Sonrasında hocası Emevî Camii'ndeki ders halkalarında yerini ona bırakmaya başlamış ve böylelikle Zehebî ilk ilmî makamını elde etmiştir. Ancak burada kısa süre ders vermiştir.³³

²⁵ Zehebî, *Mu'cem*, c. 1, s. 135.

²⁶ Zehebî, *Tezkire*, c. 4, s. 178.

²⁷ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 83-84.

²⁸ Şemsüddin Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. Ali İbnü'l-Hasan el-Hüseynî, *Zeylû Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, s. 23.

²⁹ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 84.

³⁰ Zehebî, *Mu'cem*, c. 2, s. 181.

³¹ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 84-85.

³² Zehebî, *Mu'cem*, c. 2, s. 218.

³³ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 85.

Kıraat dışında nahiv alanında da kendini geliştiren Zehebî İbn Ebu'l-Feth'ten nahiv öğrenmiş; Âdiliye medresesinde Şeyh Şerefüddin el-Fezârî'nin derslerine katılmış, ayrıca eş-Şihâb eş-Şâğûrî ile de nahiv okumuştur.³⁴

1.1.2.2. Hadis

Daha önce zikri geçtiği gibi Zehebî'nin hadis ilmine olan meyli de erken yaşlarda başlamıştır. İlimle meşgul olan aile fertleri ve kendi merakı, gayreti vesilesiyle ilim meclislerinde bulunma fırsatı edinmiş ve hadis sema' etmiştir. Çok sayıda hocadan ders almış; hadis ve ricâli konusunda yetkinliğe ulaşmıştır. Bununla da yetinmeyip hadis ilmi içerisinde iyice derinleşmiş ve bu disiplinin en önemli alimlerinden birisi haline gelmiştir.

Sübkî'nin ifade ettiğine göre Zehebî'nin hadis ilmiyle meşguliyeti 18 yaşında başlamış ve Zehebî farklı coğrafyalarda çeşitli hocalardan hadis öğrenmiştir. Dimaşk'ta Ömer İbnü'l-Kavvâs, Ahmed b. Hibetullah b. Asâkir; Ba'lebek'te Abdülhâlik b. Alvân, Zeyneb b. Ömer b. Kindî; Mısır'da Ebrakûhî, Îsâ b. Abdulmun'im b. Şihâb, Şeyhu'l-İslâm İbn Dakîk el-Îd, Ebû Muhammed ed-Dimyâtî, Ebû'l-Abbâs İbnü'z-Zâhirî; İskenderiye'de Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Garrâfî, Ebu'l-Hasan Yahyâ b. Ahmed İbnü's-Savvâf; Mekke'de Tевzerî; Halep'te Sungur ez-Zeynî; Nablus'ta el-İmâd b. Bedrân hadis aldığı hocalarından bazılarıdır. Bu isimler dışında daha pek çok hocası bulunmaktadır.³⁵

İbn Fadlullâh el-Ömerî'nin Zehebî'den aktardığına göre ise kendisinin Ebu'l-Yümn İbn Asâkir (ö. 686/1287), İbnü'l-Buzûrî (ö. 694/294) ve Âişe bintü'l-Mecd (ö. 697/1298)'den ilk hadis sema'ı 692 senesinin Recep ayında yani Zehebî 19 yaşında iken gerçekleştirmiştir.³⁶ Sonrasında yaptığı yolculuklar ile birikimini genişletmiştir. Ayrıca yine Zehebî'den aktarıldığına göre kendisi kıraatle meşgul olduğu, hocalarıyla yedi kıraatle hatim indirdiği süreçte de çok sayıda müsned okumuştur.³⁷

Zehebî'den doğrudan aktarılan bir başka bilgiye göre Zehebî'ye hadis ilmini sevdiren isim tedrisatından geçtiği Alemüddin el-Birzâlî'dir (ö. 739/1339). Ona yazısının muhaddislerin yazısına benzediğini söylemiş ve bu söz Zehebî'yi etkilemiştir.³⁸

³⁴ el-Ömerî, *Mesâlik*, c. 5, s. 562.

³⁵ Tâcüddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, Gize: Dâru Hecer, 1992, c.9, s. 102.

³⁶ el-Ömerî, *Mesâlik*, c. 5, s. 562.

³⁷ el-Ömerî, *Mesâlik*, c. 5, s. 564.

³⁸ İbn Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyat*, Beyrut: Dâru Sâdir, 1974, c. 3, s. 197-198.

Zehebî'nin hadis ilmindeki engin bilgisi yalnızca güvendiği bazı hocaların meclislerine katılması ile oluşmamıştır. Bu bağlamdaki birikimini geliştirmek ve belki de sahîhi sakîmden daha iyi ayırt edebilmek amacıyla çok çeşitli hocaların derslerine katılmıştır. Bazılarından hadis dinlemekten hoşlanmadığı halde meclislerine katıldığı dahi görülmektedir. Örneğin hocalarından biri olan Şihâbuddin Gâzî b. Abdurrahman ed-Dîmeşkî (h. 609) hakkında “Övülmeyen bir hayata sahipti. Allah onu affetsin, beldenin çocukları ondan (hadis) yazmışlardır.” demiştir.³⁹ Yine bir hocası olan Muhammed İbnü'n-Nusayr el-Müezzin (ö. 710) hakkında ise “kendisi avamdan bir şeyh olup biz ondan hadis işitmiş idik. Ancak o aslında bu mertebede değildi.” demiştir.⁴⁰ Farklı bir baskıda ise bu ibare şeyh yerine şuveyh/şeyhçik şeklinde gelmiştir.⁴¹

Tarih ilmi ile de ilgilenmiş ve bu alanda pek çok eser ortaya koymuştur. Hadis ilminin tarih ile ne kadar iç içe olduğu düşünülünce özellikle râviler ve çeşitli beldeler hakkında bilgi edinme merakı onun tarih alanında bir yetkinliğe ulaşmasına vesile olmuş; aldığı eğitimler de bunu desteklemiştir. Bu alanda oldukça kapsamlı bir eser olan *Târîhu'l-İslâm* isimli bir eser de kaleme almıştır.

1.1.3. İlim Yolculukları

İlim talebeleri için her dönemde bilginin güvenilir kaynaklarına ulaşmak en önemli hedeflerden biri olmuştur. Özellikle muhaddisler için ise âlî isnada ulaşma gayesi ve güvenilir râvilerden rivayet alma hedefi ilim yolculuklarını sıklaştıran ve farklı bölgelere ulaşma merakını perçinleyen bir etkidir. Zehebî de bu bağlamda meşhur alimlerin ilminden faydalanabilmek ve farklı rivayetlere erişebilmek gibi amaçlarla yolculuklar yapmıştır.

Zehebî'nin ilim talebi amacıyla istediği her vakitte yola çıkamadığı görülmektedir. Çünkü kendisi bu yolculuklar öncesinde babasından izin almak durumunda kalmıştır ancak babasının her zaman ona izin vermediği ve dilediği her yolculuğu gerçekleştiremediği görülmekte; hatta bazen babasının bu talebi öfkeyle

³⁹ Zehebî, *Mu'cem*, c. 2, s. 97. İfadenin aslı: “كان ذا سيرة غير محمودة، الله يعفو عنه، كتب عليه خلق من أبناء البلد”

⁴⁰ Zehebî, *Mu'cem*, c. 2, s. 295. Metnin aslı: “شيخ عامي سمعنا منه ولم يكن بذاك”

⁴¹ Şemsüddîn ez-Zehebî, *Mu'cemu's-şuyûhi'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990, s. 581.

karşıladığı aktarılmaktadır.⁴² Bu tutumun ise Zehebî'nin tek erkek evlat veya önde gelen erkek evlat olması sebebiyle var olabileceği düşünülmektedir.⁴³ Çünkü Zehebî herhangi bir erkek kardeşinin varlığına dair bilgi aktarmamıştır. Babasının Zehebî'ye, kendi mesleğini devam ettirmesi veya başına bir hal gelmemesi gibi düşüncelerle izin vermediğinin düşünülmesi mümkündür.

Zehebî, babasının bu tutumu sebebiyle bazı yolculukları hiç yapmamış, bir kısmını ise belli bir süreyle sınırlı tutmuş gözükmektedir. Yer yer bu hususu açığa çıkaracak bilgiler zikretmiştir.

Mısır diyarına yolculuğunun hikayesi onun bu hususta ne kadar çaba gösterdiğini ve babasının tutumunu gözler önüne sermektedir. Bizzat kendisinin naklettiğine göre yaşananlar şu şekildedir: Zehebî rihleye çıkmak istemiş ve babasından izin istemiş; babası ise buna çok sinirlenmiş ve gittiği takdirde ona bir kuruş bile vermeyeceğine dair eşini boşama üzerine yemin etmiştir. Zehebî bunun üzerine gerekli parayı biriktirmek için çabalamış; kendi ifadesiyle artık bu duruma katlanmaktan sırtının parçalandığını hissetmeye başlamıştır. Öyle ki acıdan sırtına sıkıca tahta bağlamış, yine de dinlenmeden işlerine devam etmiştir. 180 dirhem biriktiren ancak sonrasında hasta düşen Zehebî artık bu yolculuktan ümidini kesmiş ancak sonrasında yine sefer merakı onu heyecanlandırmaya başlamıştır. Annesinin aklına girmiş ve annesi babasına Zehebî'nin elindeki parasıyla gitmek istediğini söylemiştir. Babası ona bazı örnekler vermiş ve azığı bile olmayan bir yolcunun halini anlatmaya çalışmış ancak sonrasında ikna olmak durumunda kalmıştır. Kız kardeşi ona altın yüzüklerini vs. vererek destek olmuş ve Zehebî 695 senesinin Recep ayında yanında 800 dirhem edecek kadar bir meblağ ile yolculuğuna başlamıştır.⁴⁴ Hikayenin buraya kadar olan kısmı onun babasıyla bu husustaki mücadelesini gözler önüne sermektedir. Rihlelerde yaşananlara bir ışık tutması açısından anlatının devamını aktarmakta da fayda olacaktır:

Zehebî, yol üzerindeki beldelelerde hadis dinlemiştir. İbnü'z-Zâhirî tekkesine gitmiş, İbn Hişam'ın *es-Sîratü'n-nebeviyye*'sini Ebrakûhî'ye altı günde okumuştur. Buradaki günlük programı ise günün erken saatlerinden gün batımına kadar okuma, günün ortasında bir saat mola şeklinde olmuştur. Sonrasında Ramazanın başlarında

⁴² el-Ömerî, *Mesâlik*, c.6, s. 564.

⁴³ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 88.

⁴⁴ el-Ömerî, *Mesâlik*, c. 5, s. 564.

İskenderiye'ye gitmiş burada Yahya İbnü's-Savvâf'a cem' ile hatim okumuştur. Sonrasında Sahnûn lakabıyla bilinen Abdurrahman b. Abdulhalim'in yanına gitmiş ona her gün Nâfi' ve Âsım kıraatleriyle iki veya daha fazla cüz okumuştur. 11 günde hatmini tamamlamış; hatmini tamamladıktan iki gün sonra hocası vefat etmiştir. Bu gün Şevval ayının 4'üne tekâbul etmektedir. Sonrasında Kahire'ye gitmiş ve güç yetirebildiği kadar hadis dinlemeye çalışmış; devamında el-Halil ve Kudüs'ü ziyaret etmiştir. Burada el-Câ'berî'ye kendisinin on kıraat hakkındaki kitabını okumuş; Nablus şehrinde ise el-İmâd b. Bedrân'dan hadis dinlemiştir ve yolculuğu bu şekilde tamamlanmıştır.⁴⁵

Bu hususa dair başka örnekler de vardır. Örneğin Zehebî, Abdurrahman b. Abdüllatîf b. Muhammed b. Vüreyde el-Bağdâdî'yi (ö. 697) ziyaret etmek istediğini; ancak babasından çekinip cesaret edemediğini, babasının onu engellediğini kaydetmiştir.⁴⁶ Bir diğer seferde ise Zehebî kıraatini tamamlayamadan hocası el-Fâdilî vefat edince kıraat alimi el-Mekînü'l-Esmer el-İskenderânî'nin methini duymuş ve onun yanına İskenderiye'ye gitmek istemiştir. Ancak babası buna da müsaade etmemiştir.⁴⁷

Zehebî'nin çıktığı seyahatlerin ise belli bir süre sınırı içerisinde gerçekleşebildiği ve babasının bazı tanıdıklarının yolculuklarında ona eşlik ettiği görülmektedir.⁴⁸ Şerefüddin Ebu'l-Hüseyin İbnü'l-İmam Ebi'l-Fadl İbnü's-Savvâf el-Cüzâmî'nin biyografisinde aktardığına göre babasına seyahatte dört aydan fazla kalmayacağına dair söz vermiş, yemin etmiştir ve bu süreyi de aşmamaya çalışmıştır.⁴⁹ Halep'e yolculuğunda doğrudan babası yanında bulunmuş,⁵⁰ h. 695 senesindeki Mısır'a seferinde ise kendisinden sekiz yaş büyük süt kardeşi Dâvud b. İbrâhîm b. Dâvud İbnü'l-Attâr ona eşlik etmiştir.⁵¹

Zehebî'nin ilk seyahatlerinin yirmili yaşlarından itibaren başladığı tahmin edilmektedir.⁵² İlk olarak yakın bölgelere seyahatlerde bulunmuştur. İlk seyahatinin Ba'lebek'e olduğu düşünülmektedir.⁵³ Bu seyahatine h. 693 yılında çıkmış; Ba'lebek'te el-Muvaffak en-Nasîbî'ye (ö. 695/1296) Kur'an'ı cem' metoduyla okumuştur. Muhaddis

⁴⁵ el-Ömerî, *Mesâlik*, c. 5, s. 564-566.

⁴⁶ Şemsüddîn ez-Zehbî, *Ma'rîfetü'l-kurrâ-i'l-kibâr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, s. 373.

⁴⁷ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâ*, s. 370.

⁴⁸ Ma'rûf, *ez-Zehbî*, s. 88.

⁴⁹ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâ*, s. 374.

⁵⁰ Abdüssettâr eş-Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehbî*, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1994, s. 51.

⁵¹ Zehebî, *Mu'cem*, c. 2, s. 28.

⁵² Ma'rûf, *ez-Zehbî*, s. 88.

⁵³ Ma'rûf, *ez-Zehbî*, s. 88.

İmam Tâceddin Ebû Muhammed el-Mağribî'den (h. 696) çokça hadis öğrenmiştir. Sonrasında h.707 yılında bu bölgeye tekrar geldiği bilinmektedir.⁵⁴ Bu iki seyahatinde çok sayıda hocadan hadis dinlemiştir.

Kendisine yakın olan Şam beldeleri içerisinde pek çok yere yolculuk etmiş ve hocalarla görüşme fırsatı yakalamıştır. Dimaşk, el-Mizze, Kâsiyûn, Küfrbatna, Rabve, Cûber, Cistrîn, en-Neyrab ve Fezâyâ köyü ziyaret ettiği bölgelerden bazılarıdır ve her birinde farklı hocalardan hadis öğrenmiştir.⁵⁵

Suriye'nin şehir ve köylerini de ziyaret etmiştir. Havran, Humus, Hama, Me'arra, Sermîn gibi bölgelerde yine çeşitli hocalardan hadis almıştır. h. 693 senesinde babasının eşliğinde Halep'e yaptığı yolculuk da önemli seyahatlerinden biridir. Burada Sencer b. Abdullah ez-Zeynî, Ebu'l-Fadl İbnü'l-Acemî'nin oğulları Abdurrahman, İbrâhîm ve İsmâ'il, Baybars b. Abdullah et-Türkî ve Halep kadısı Abdullah b. Muhammed b. Abdülkâdir eş-Şâfiî ed-Dimeşkî gibi isimlerden hadis almıştır.⁵⁶

Zehebî, Trablus'a da gitmiş ve burada da hadis öğrenmiştir. Ayrıca yolculukları üzerinde uğradığı Filistin ve Ürdün'ün farklı şehirleri olan Kudüs, Nablus, Ramle, Ma'an ve Kerak'ta da hocalarla görüşme fırsatına erişmiştir.⁵⁷

Zehebî'nin Mısır diyarına olan yolculuğuna dair anekdotlar daha önce zikredilmiştir. Bu yolculuğun h. 695 senesinin Recep ayında başladığı düşünülmektedir.⁵⁸ Onun Mısır'a giderken hedefi Ümmü Muhammed Seyyide bint Mûsâ b. Osmân el-Mârâniyye el-Misriyye'yi (ö. 695/1296) ziyaret etmektir. Ancak kendisinin aktardığına göre Zehebî Mısır yolunda henüz Filistin'de iken Ümmü Muhammed vefat etmiştir.⁵⁹ *Târîhu'l-İslâm*'da belirttiğine göre Mısır'a vardığında hocasının 10 gün önce vefat ettiği haberini almıştır. Bu gün 6 Recep Cuma gününe tekabül etmekte olup Zehebî bu vakitte Fahme vadisinde olduğunu bildirmektedir.⁶⁰

Mısır'da hadis işittiği ilk hocası İbnü'z-Zâhirî olarak bilinen Cemaleddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed Abdullah el-Halebî'dir (ö. 696/1297). Zehebî *Târîhu'l-*

⁵⁴ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 88-89.

⁵⁵ eş-Şeyh, *el-Hâfiz*, s. 50.

⁵⁶ eş-Şeyh, *el-Hâfiz*, s. 51.

⁵⁷ eş-Şeyh, *el-Hâfiz*, s. 52-53.

⁵⁸ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 90.

⁵⁹ Zehebî, *Mu'cem*, c. 1, s. 294.

⁶⁰ Şemsüddîn ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003, c. 15, s. 813.

İslâm’da hocasına övgüler sıralamış ve Mısır diyarında hadis sema’ına onunla başlayıp bitirdiğini, Mısır’da ilk onun yanında konakladığını ve onun cüzlerinden faydalandığını ifade etmiştir.⁶¹ Sonrasında burada İbnü Dakîku’l-Îd (ö. 702/1302) ve Şerefüddin Abdülmü’min b. Halef ed-Dimyâtî’den (ö. 705/1306) ve başka çeşitli isimlerden hadis işitmiştir.⁶²

Zehebî’nin Mısır’a yolculuğu tek seferle sınırlı kalmamış gözükmektedir. Hicrî 705 senesinde tekrar yolculuğa çıktığını *el-Mu’cemu’l-muhtass*’ta zikretmiştir. Muhammed b. Sencer’in biyografisinde h. 704 yılında onun kendilerinin diyarına geldiğini ve burada kıraatini dinlediğini; h. 705 senesinde ise kendisinin gittiğini ancak onun vefat etmiş olduğunu aktarmıştır.⁶³ Muhammed b. Sencer’in Mısırî nisbesine sahip olması dolayısıyla bu yolculuğun Mısır’a olduğunun düşünülmesi mümkündür. Abdüssettâr eş-Şeyh de *el-Hâfiz ez-Zehebî* isimli eserinde bu anekdota yer vererek Mısır’a ikinci yolculuğuna işarette bulunmuştur. Ayrıca burada daha önce zikredilen ve h. 705 senesinde henüz vefat etmemiş hocalarından tekrar ders almış olabileceği de zikredilmiştir.⁶⁴

Zehebî babasının vefatından yaklaşık bir yıl sonra, h. 698’de hacca gitmiştir. Yolculuğunun bu tarihte olduğu *Târîhu’l-İslâm*’da h. 698 senesini anlatırken hac yolculuğuna değinmesi ve Şemsüddin el-Ayıntâbî’nin kendileriyle hac farızasını yerine getirdiğini ifade etmesi dolayısıyla anlaşılmaktadır. Bu yolculuğunda ona arkadaşlarından ve şeyhlerinden çok sayıda isim eşlik etmiştir. İbnü’l-Harrât el-Hanbelî (h. 638-728), Abdurrahman b. Ahmed el-Makdisî (ö. 725/1325), Ömer b. Ubeydullah b. Ahmed el-Makdisî (ö. 733/1333) ve Muhammed b. Abdülmuhsin (ö. 728/1328) bu isimlerden bazılarıdır.⁶⁵

Buraya yolculuğu sırasında ve kutsal topraklarda bulunduğu süreçte pek çok alimden hadis dinleme fırsatına erişmiştir. Yolda dahi ilim talebinde bulunduğu İbnü’l-Harrât’ın biyografisinde “İbnü’l-Harrât bize hacda eşlik etti. el-Ulâ’da ve el-Ma’ân’da ondan *Kitâbu’l-ferec ba’de’s-şidde*’yi dinledim” ifadelerini kullanılmasından

⁶¹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, c. 15, s. 835.

⁶² Ma’rûf, *ez-Zehebî*, s. 92.

⁶³ Şemsüddin ez-Zehebî, *el-Mu’cemu’l-muhtass bi’l-muhaddisîn*, Taif: Mektebetü’s-Sıddîk, 1988, s. 234.

⁶⁴ eş-Şeyh, *el-Hâfiz*, s. 58.

⁶⁵ eş-Şeyh, *el-Hâfiz*, s. 59.

anlaşılmaktadır.⁶⁶ Mekke’de Yahya b. Muhammed b. Ali el-Mekkî (ö. 707/1308)⁶⁷, Radiyüddin İbrâhîm b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî (ö. 722/1322)⁶⁸ ve kardeşi Ahmed b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî’den (ö. 714/1314)⁶⁹; Arafat’ta Abdüsselam b. Abdülhâlik b. Ulvân’dan (ö. 703/1304) hadis dinlemiştir.⁷⁰ Osman b. Muhammed b. Osman et-Tevzerî’den (ö. 713/1313) Mina’da hadis dinlemiş,⁷¹ Kutbüddin Abdülkerim b. Abdünnur el-Halebî’den (ö. 735/1335) de burada *Cüz’ü’l-Gitrîf*’i dinlemiş ve Kutbüddin, Zehebî’ye kendi merviyâtını yazmıştır.⁷²

Medine, Taybe’de Ömer İbnü’l-Abbâs ed-Dımeşkî’den (ö. 700/1300)⁷³; Medine ve Tebük’ta Muhammed b. Abdülvelî b. Havlân’dan (ö. 701/1302) hadis dinlemiştir.⁷⁴ Tebük’ta Muhammed İbnü’l-Müneccâ et-Tenûhî ed-Dımeşkî’den (ö. 724/1324) de hadis işittiğini aktarmıştır.⁷⁵

Zehebî böylelikle farklı pek çok coğrafyayı ziyaret etmiş ve çok sayıda hocayla iletişime geçme fırsatı bulmuştur. Rihlelerinin ve ziyaret ettiği şehirlerin tam adedi bilinmemektedir. Müellif Abdüssettar eş-Şeyh Zehebî’nin şu ifadelerine işaret etmiş; “İbnü’l-Mukrî yaklaşık elli şehirde hadis işitmiştir. Bense onun *Mu’cem*’inden kırk ayrı beldede duyduğum kırk hadisi seçtim/ayıkladım.”⁷⁶ ve buna dayanarak en az kırk şehri ziyaret ettiğini ifade etmiştir.⁷⁷

1.1.4. Aldığı Görevler

Zehebî edindiği belli bir birikimden sonra artık telif faaliyetlerine ve ilmî görevler edinmeye başlamıştır. Üstlendiği ilk görevlerden biri daha önce de zikri geçtiği gibi hocası Şemsüddin Ebû Abdullah ed-Dimyâtî’nin (ö. 693/1294) halkalarında ders verme görevidir. Emevî Camii’nde görev alan hocası hastalanmış ve hastalandığı süreçte yerini

⁶⁶ Zehebî, *Mu’cem*, c. 2, s. 226.

⁶⁷ Zehebî, *Mu’cem*, c. 2, s. 374.

⁶⁸ Zehebî, *Mu’cem*, c. 1, s. 151.

⁶⁹ Zehebî, *Mu’cem*, c. 1, s. 184.

⁷⁰ Zehebî, *Mu’cem*, c. 1, s. 392.

⁷¹ Zehebî, *Mu’cem*, c. 1, s. 438.

⁷² Zehebî, *Mu’cem*, c. 1, s. 412.

⁷³ Zehebî, *Mu’cem*, c. 2, s. 72.

⁷⁴ Zehebî, *Mu’cem*, c. 2, s. 228.

⁷⁵ Zehebî, *Mu’cem*, c. 2, s. 289.

⁷⁶ Şemsüddin ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1985, c. 16, s. 401.

⁷⁷ eş-Şeyh, *el-Hâfiz*, s. 60.

Zehebî'ye bırakmıştır.⁷⁸ Zehebî burada çok uzun süre kalmamış, bir seneyi doldurmadan görevden ayrılmak durumunda kalmıştır. H. 693 senesinde Ba'lebekke'ye gitmiş ve buradan dönüşü gecikince onun yokluğunda yerine Muhammed b. Ahmed b. Ali er-Rakî geçmiştir. Sonrasında da Kur'an okutma görevine er-Rakî devam etmiştir.⁷⁹

Hicrî 703 yılında 30 yaşında iken Kefrbatnâ Mescidinin hatîbi olarak göreve başlamış ve h. 718 yılına kadar burada kalmıştır. Buradaki sakin ortam vesilesiyle telif faaliyetlerini rahatça yürütebildiği görülmekte olup *Târîhu'l-İslâm* 'ı bu zaman aralığında, h. 714 senesinde tamamlamıştır.⁸⁰

O dönemde Şam'daki en büyük hadis merkezlerinden biri olan Ümmü Salih Türbesinin Dâru'l-Hadîs'inin şeyhi ve aynı zamanda beytül-mâl vekili olan Kemaleddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed İbnü's-Şerîşî el-Vâilî h. 718 senesinin Şevval ayında vefat etmiştir. Kendisinden önce babasının üstlendiği bu göreve kendisi de h. 685 yılında başlamış ve vefatına dek devam ettirmiştir. Onun vefatının ardından Zilhicce ayının 22'sinde Zehebî İbnü's-Şerîşî'nin yerine göreve başlamıştır. Zehebî Keferbatna'daki yerinden ayrılmış, burayı kendisine ev edinmiş ve vefatına kadar burada kalmıştır.⁸¹

Zehebî, h. 729 senesi, 17 Cemaziyelahir Çarşamba gününde Dâru'l-Hadîsi'z-Zâhiriyye'nin sorumluluğunu üstlenmiş olup bu göreve Şeyh Şihâbüddin Ebu'l-Abbâs Yahya b. Cehbel el-Halebî ed-Dimeşkî eş-Şâfîi'den (ö. 733/1333) sonra gelmiştir.⁸² Abdüssettâr eş-Şeyh çalışmasında h. 729 senesinde Şeyh Şihâbüddîn'in vefatından sonra Zehebî'nin bu göreve geldiğini ifade etmiştir⁸³ ancak *el-Bidâye* 'de görülmektedir ki Şeyh Şihâbüddîn'in vefat tarihi h. 733 olup, Zâhiriyye'den sonra Bâderâiyye Medresesi şeyhliğini üstlenmiş ve vefat edinceye dek bu görevde kalmıştır.⁸⁴

Şeyh Alemüddîn el-Birzâlî h. 739 senesinde vefat ettiğinde Zehebî Nefisiyye Medresesinde hadis eğitimi ve imamlık görevlerini üstlenmiştir.⁸⁵ Aynı sene içerisinde Dâru'l-Hadis ve'l-Kur'an et-Tenkeziyye'nin onarım faaliyetleri tamamlanınca Zehebî buranın da şeyhliğini üstlenmiştir.⁸⁶ Bidâye'de Dâru'l-Hadîsi's-Sükkeriyye'de h. 739

⁷⁸ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, s. 380.

⁷⁹ eş-Şeyh, *el-Hâfiz*, s. 267.

⁸⁰ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 106.

⁸¹ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 106.

⁸² Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 107.

⁸³ eş-Şeyh, *el-Hâfiz*, s. 269.

⁸⁴ İmâdüddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Gize: Dâru Hecer, 1997, c. 18, s. 358.

⁸⁵ Safedî, *el-Vâfi*, c. 2, s. 117.

⁸⁶ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 107.

yılında göreve başladığı aktarılmıştır⁸⁷ en-Nuaymî'nin de bu şekilde zikrettiği görülmektedir.⁸⁸ Ancak Beşşâr Avvâd Ma'rûf burada bir tahrif söz konusu olduğunu ve Zehebî'nini ifade etmektedir.⁸⁹

Zehebî'nin üstlendiği bir diğer görev de Dâru'l-Hadîs el-Fâdıliyye şeyhliğidir.⁹⁰ Ayrıca Dâru'l-Hadîs el-Urviyye şeyhliğinden de sorumlu olmuştur.⁹¹

Böylelikle görülmektedir ki Zehebî vefat ettiği esnada Dımaşk'ta beş önemli mevkinin sorumluluğunu üstlenir vaziyette ve görevine devam eder haldeydi. Görev aldığı bu yerler Dâru'l-Hadîsi'l-Ureviyye, Dâru'l-Hadîsi'n-Nefsiyye, Dâru'l-Hadîsi't-Tenkeziyye, Dâru'l-Hadîsi'l-Fâdıliyye ve Ümmü Salih Türbesi'dir.

1.1.5. İlişkileri ve Öğrencileri

Zehebî'nin ilmî kişiliğinin oluşmasındaki başlıca etkenlerden biri içinde yetiştiği aile ortamıdır. Aile fertlerinin ilimle meşgul olan kişiler olduğu düşünülünce onun da bundan etkilenmiş olması doğal karşılanmalıdır. Muhakkak kendi tabiatı da bu durumu desteklemiş ve erken yaşta ilim öğrenmeye başlamıştır. Ayrıca babasının onun ilmî yolculuklarına karşı tutumu göz önünde bulundurulduğunda yetiştiği aile ortamından ziyade onun kendisinde bulunan ilim merakının daha etkin rol oynadığını söylemek mümkündür.

Bulunduğu bölgede ve yaptığı seyahatlerde bir araya geldiği hocaları onun üzerinde etkiler bırakmış; o da öğrendiği şeyleri her zaman daha da ileriye götürmeye çalışmıştır. Bu kadar eser ihtisar etmesi ve farklı eserler telif etmesi de bu bilgi birikiminin sonucu olup onun nasıl bir hazneye sahip olduğunu gösterir niteliktedir.

Zehebî'nin birikimin oluşmasındaki etkenlerden bir diğeri ise bir arada vakit geçirdiği dostlarıdır. Onun hayatında büyük etkiye sahip üç isim vardır ki bu üç isim İslam tarihinde de büyük yere sahip üç alimdir. Bunlar Ebu'l-Abbâs Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Alemüddîn Ebû Muhammed el-Birzâlî (ö. 739/1339), Yûsuf b.

⁸⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 18, s. 409.

⁸⁸ Abdülkâdir b. Muhammed en-Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, c. 1, s. 60.

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 107-108.

⁹⁰ en-Nuaymî, *ed-Dâris*, c. 1, s. 60.

⁹¹ eş-Şeyh, *el-Hâfiz*, s. 270.

Abdurrahman b. Yûsuf el-Mizzî'dir (ö. 742/1341). Bu dört ismin arkadaşlığı ve hoca-talebe ilişkisi birbirleri üzerinde büyük etkiler meydana getirmiştir. Hepsinin erken yaştan itibaren hadis ilmine ilgi duymaları ve Hanbelîlerin görüşlerine yakın bir tutum sergilemeleri onların birlikteliğini güçlendiren bir unsur olmuştur.

Dört alimden en büyükleri Mizzî, en küçükleri ise Zehebî'dir. Aralarında en uzun ömür süren ise Mizzî olmuştur. Bu dört alimin birbirlerinden övgüyle söz etmeleri aralarındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*'ta Mizzî'nin ilmini, hıfzını ve üslubunu övmüş; ilimle meşgul olan herkesin *Tehzibu'l-Kemâl*'e ihtiyaç duyacağını ifade etmiştir.⁹² Ayrıca yine onun için "Mizzî (ilmî anlamda) bizi çıkmazlardan çıkaran, sorunlarımızı gideren kişi idi." demiştir.⁹³

Zehebî'nin Alemüddîn el-Birzâlî'ye olan muhabbeti aşikardır. Daha önce de zikri geçtiği üzere kendisine hadis ilmini sevdiren kişinin Birzâlî olduğunu aktarmaktadır. *Mu'cemu's-şuyûh*'ta onun biyografisine *el-imâmu'l-hâfizu'l-mutkinu's-sâdiku'l-hucce mufîduna ve muallimuna ve rafîkuna* ifadeleri ile giriş yapmıştır. Dolayısıyla onun ilmini övgüye ve itimada layık gördüğü ve Birzâlî'yi kendisine hem bir hoca hem de bir arkadaş addettiği anlaşılmaktadır.

Mizzî, Zehebî ve Birzâlî'nin Şâfiî oldukları aktarılmaktadır.⁹⁴ İbn Teymiye ise her zaman aykırı görüşleriyle dikkat çekmiştir. Selefi takip etme konusunda sıkı bir tutuma sahip olan İbn Teymiye akâidî meselelerde yoğun tartışmalar içine girmiştir. Önemli yerlerde görevler alan İbn Teymiye'nin yaşadığı sorunlar ilk olarak h. 698 senesinde kaleme aldığı *el-Akîdetü'l-Hameviyye*'de savunduğu görüşler dolayısıyla başlamış ve eleştirilere maruz kalmıştır ancak Emîr Seyfeddin Çağân'ın ona destek çıkmasıyla ortalık durulmuştur.⁹⁵ Sonrasında Şâfiî Kadısı İmâmüddîn Ömer el-Kazvî'nin huzurunda İbn Teymiye bu meseleyi tartışmış ve bu kitapta bir aşırılık olmadığı kanaatine varılmıştır. İbn Teymiye'nin yaşadığı olaylar bununla sınırlı kalmamış; görüşleri dolayısıyla pek çok defa sıkıntılar yaşamaya devam etmiş; hapse atılmış, engellenmelere maruz kalmıştır.⁹⁶ Öyle ki, vefâtı da yine hapiste olduğu bir süreçte iken gerçekleşmiştir.⁹⁷

⁹² Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*, s. 300.

⁹³ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. 6, s. 232. İfadenin aslı: "وَهُوَ صَاحِبُ مَعْضَلَاتِنَا وَمَوْضِعِ مَشْكَلاتِنَا"

⁹⁴ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 100

⁹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 17, s. 711, İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. 1, s. 169.

⁹⁶ Ferhat Koca, "İbn Teymiye", *DİA*, XX, 391-392..

⁹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 18, s. 296.

Zehebî onun yaşadığı dönemin ilim, marifet, zeka, hıfz, cömertlik ve züht konusunda biricigi olduğunu ifade etmiş, buna bir de aşırı cesaretini eklemiştir. Ondan sonra ilimde onunla aynı seviyede veya ona yaklaşacak düzeyde birinin gelmediğini ifade etmiştir.⁹⁸ Sonraları İbn Teymiyye ile fikirlerinin zıt düştüğü dolayısıyla ona bazı eleştirilerde bulunduğu aktarılmaktadır.⁹⁹ Kendisine nispet edilen *en-Nasîhatü’z-Zehebîyye li’bn Teymiyye* isimli risalesi de bu eleştirilerin derli toplu bir hali olarak görülmektedir. Beşşâr Avvâd bu risaleyi Zehebî’ye nisbet etmekte bir sorun görmemiş ve Zehebî’ye ait olmadığı söylentilerinin ciddiye alınamayacağını ifade etmiştir.¹⁰⁰ Ancak diğer yandan bu risalenin Zehebî’ye ait olmadığı kanaatinin de şâz bir görüş olarak kalmadığı; hatta Muhammed b. Abdullah Ebu’l-Fadl el-Konevî’nin bu risale için özel olarak *Edvâ ‘ale’r-risâleti’l-mensûbeti ile’l-Hâfız ez-Zehebî “en-Nasîhatü’z-Zehebîyye li’bni Teymiyye” ve tahkîku fî sâhibihâ* isimli bir çalışma kaleme aldığı görülmektedir. Müellif bu çalışmada risâlenin üslup bakımından Zehebî’ye ait olamayacağı neticesine ulaşmış; onun ahlakından çok uzak ifadeler barındırdığını ifade etmiştir. Risâlenin sahibinin ise İbn Teymiyye’nin çocukluktan beri arkadaşı olan; birlikte yetiştiği ancak fikrî olarak aynı düzlemde buluşamadıkları İbnü’s-Serrâc (ö. 747/1346) olabileceği iddiasındadır.¹⁰¹ Abdüssettâr eş-Şeyh ise Zehebî’ye dair çalışmasında onun İbn Teymiyye’nin görüşlerini tamamen taklit ettiğinin veya hiçbir fikrine karşı çıkmadığının düşünülemeyeceğini ancak bu risalenin Zehebî’nin eleştiride itidâli ve üslubuna kesinlikle uygun olmadığını, dolayısıyla ona ait olamayacağını ifade etmiştir. İbn Teymiyye’nin düşmanları tarafından bu risâlenin kaleme alınıp ona nisbet edilmiş olabileceği kanaatindedir.¹⁰²

Zehebî, *Zeylû Târihi’l-İslâm*’da İbn Teymiyye’nin hakkı söyleyen, münkerden nehyeden bir şahisette olduğunu; onunla vakit geçiren kimsenin kendisini onu yeterince iyi tanıtmamakla; onu tanımayanın ve muhalif olanların da onu abartmakla itham edeceğini söylemiştir. Ancak onu ve ilmini övmesinin yanı sıra tabii ki de İbn Teymiyye’nin ismet sıfatına sahip olmadığını; dolayısıyla da insani özellikleri sebebiyle hataya düşebileceğini

⁹⁸ Zehebî, *Mu’cem*, c. 1, s. 56-57.

⁹⁹ Ma’rûf, *ez-Zehebî*, s. 102.

¹⁰⁰ Ma’rûf, *ez-Zehebî*, s. 146.

¹⁰¹ Muhammed b. Abdullah Ebu’l-Fadl el-Konevî, *Edvâ ‘ale’r-risâleti’l-mensûbeti ile’l-Hâfız ez-Zehebî “en-Nasîhatü’z-Zehebîyye li’bni Teymiyye” ve tahkîku fî sâhibihâ*, Lübnan: Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, 2002, s. 76-77.

¹⁰² eş-Şeyh, *el-Hâfız*, s. 350-352.

belirtmiştir. Onun mutlak surette eleştirilmesini ise kabul etmemiştir. Buna ek olarak kendisinin de bazı aslî ve fer'î meselelerde onunla farklı fikirlerde olduğunu belirtmiş; yine de onun niyetinin iyiliğini ve çabasının Allah katında bir karşılığı olmasını temenni etmiştir. İbn Teymiyye hakkındaki görüşleri dolayısıyla kendisinin onun sevenleri tarafından da karşıtları tarafından da hoş karşılanmadığını ifade etmiştir.¹⁰³

Zehebî'nin *en-Nasihatü 'z-Zehebîyye* 'yi yazıp yazmadığı kesin olmamakla birlikte çeşitli müellefatında İbn Teymiyye'nin biyografisine yer verdiği ve kendisinden övgüyle bahsettiği görülmektedir. Bu övgüleri sıralarken kendisine karşıt görüşte olanların bulunduğunu da zikrettiği düşünülünce aslında İbn Teymiyye'nin eleştirilere maruz kalan bir alim olduğu bilincinde olarak onun ilmini ve zekasını övdüğü görülmektedir. Dolayısıyla Zehebî'nin gözünde İbn Teymiyye'nin değerinin yüksek olmadığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Ancak kendisinin de ifade ettiği üzere tabii olarak bazı fikir ayrılıkları bulunmaktadır.

Sübkî; Mizzî, Birzâlî ve Zehebî'den oluşan arkadaş grubunun her birine İbn Teymiyye'nin zarar verdiğini iddia etmiştir.¹⁰⁴ Yani zor zamanlarında onun yanında olmaları, fikirlerine değer vermeleri ve isimlerinin onunla birlikte anılması Sübkî'ye göre bu grubun fertlerine değer kaybettirmiştir. Ayrıca babası ve bu üç alimi kastederek "dört büyük alimle aynı çağda yaşadım bir beşincileri yoktu"¹⁰⁵ ifadesini kullanması da İbn Teymiyye'yi diğerlerinden ayırdığını ve göz ardı etmeyi tercih ettiğini göstermektedir.

Sübkî'nin bu kanaatında doğruluk payı olması mümkündür. Örneğin Mizzî, Dâru'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye'de görev alacağı zaman İbn Teymiyye'den kaynaklanan bazı sorunlarla karşılaşmıştır.¹⁰⁶ Ancak yine de arkadaşının yanında olmaktan vazgeçmediği görülmektedir. İbn Teymiyye Dimaşk'tan sürülüp geri dönemediğinde ailesinden kitaplarını istemiş; bu hususta arkadaşı Mizzî'den yardım almalarını talep etmiş ve onun neyi istediğini daha iyi bileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁷ Vefat ettiğinde ise cenazesini yıkayanlar arasında yine Mizzî bulunmuştur.¹⁰⁸

¹⁰³ Şemsüddîn ez-Zehebî, *Zeylu Târîhi 'l-İslâm*, Riyad: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî' [t.y.] s. 326-329.

¹⁰⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 400.

¹⁰⁵ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 397.

¹⁰⁶ Ebu'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980 , c. 1, s. 26-27.

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 18, s. 95.

¹⁰⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 18, s. 300.

Aktarılan bilgiler ışığında görülmektedir ki yaşadıkları asrın İslâmî ilimlerle temeyyüz etmesine vesile olmuş bu ulemâ birbirleriyle sıkı bir ilişki içerisinde bulunmuşlardır. Ancak bu ilişki her fikirde körü körüne bir bağlılığı getirmemiş ve ayrı düştükleri hususları paylaşmaktan çekinmemişlerdir.

Zehebî çok sayıda talebe yetiştirmiş ve bunlardan yine pek çoğunu eserlerinde zikretmiştir. Önde gelen talebelerinden şu isimlerin sayılması mümkündür: Ahmed b. Muhammed el-Alâî el-Harrânî (ö. 745/1344)¹⁰⁹, Halîl b. Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (764/1363)¹¹⁰, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Makdisî (ö. 765/1364)¹¹¹, Muhammed b. Ali İbnü'l-Hasan el-Hüseynî (ö. 765/1364)¹¹², Tâcüddîn es-Sübkî (ö. 771/1370), Muhammed b. Râfi' b. Hicris es-Sellâmî (ö. 774/1372)¹¹³, İsmâ'il b. Ömer b. Kesîr el-Basravî ed-Dimeşkî (ö. 774/1373)¹¹⁴, İbrâhîm b. Abdîrrahîm b. Kâdîlkudât Bedrüddîn Muhammed b. Cemâ'a (ö. 790/1388)¹¹⁵.

1.1.6. Vefatı

Vefâtından birkaç sene önce görme yetisini kaybetmeye başlamıştır. Kendisine bazı tavsiyede bulunan ve gözlerinin iyileşeceğini söyleyen kişilere sinirlenmiş; durumunun farkında olduğunu ve görme yetisini tamamen kaybedinceye kadar bu yetinin yavaş yavaş azaldığını ifade etmiştir.¹¹⁶

Zehebî, 3 Zilkâde 748'te bir pazartesi gecesı Ümmü Salih medresesindeki ikametgahında vefat etmiştir. Tâceddîn es-Sübkî'nin kaydettiğine göre babası Takıyyüddin es-Sübkî (ö. 756/1355) Zehebî'yi akşam vaktinden önce görmüş, ona nasıl olduğunu sormuş ve “yolcuyum” cevabını almıştır. Sonrasında Zehebî akşam namazı vaktinin girip girmediğini sormuş, Takıyyüddin es-Sübkî “ikinci namazını kılmadın mı?” diye sorunca ikindiye kıldığını ancak henüz akşamı kılmadığını söylemiştir. Sonrasında Sübkî akşam ile yatsının cem-i takdim ile kılınmasının hükmünü sormuş; Zehebî de buna

¹⁰⁹ Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*, s. 34-35.

¹¹⁰ Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*, s. 91-92.

¹¹¹ Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*, s. 33.

¹¹² Ebû Bekir Takıyyüddîn İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987, c. 3, s. 130.

¹¹³ Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*, s. 229-230.

¹¹⁴ Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*, s. 74-75.

¹¹⁵ Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*, s. 56-57.

¹¹⁶ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 124.

cevaz vermiş ve uygulamıştır. Yatsı namazından sonra, gece yarısından önce vefat etmiştir.¹¹⁷ Bâbü's-Sağır mezarlığına defnedilmiştir.¹¹⁸

1.1.7. Eserleri

Zehebî'nin çeşitli türlerde 300 kadar eser kaleme aldığı bilinmektedir.¹¹⁹ Beşşâr Avvâd doktora tezinde toplam 309 eser zikretmiştir.¹²⁰ Bunlardan başlıcaları şu eserlerdir:¹²¹

1.1.7.1. Kur'an ve Kıraat

- *Aksâmü'l-Kur'ân el-müsemmâ bi't-tibyân* (Kahire 1231)
- *et-Telvîhât fî 'ilmi'l-kirâ'ât* (Brockelmann, II, 47)

1.1.7.2. Akâid ve Fıkıh

- *el-Erba'în fî sıfâti rabbi'l-âlemîn* (nşr. Abdulkâdir b. Muhammed Atâ Sûfî, Medine 1413)
- *Kitâbü'l-'Arş* (nşr. Muhammed b. Halîfe et-Temîmî, I-II, Riyad 1420/1999)
- *el-'Ulûv li'l-'aliyyi'l-gaffâr fî sahihi'l-ahbâri ve sekîmihâ* (nşr. Ebû Muhammed Eşref b. Abdülmaksût, Riyad 1416/1995)
- *Kitâbü'l-Kebâ'ir ve tebyînü'l-mehârim* (nşr. Muhyiddin Müstû, Beyrut 1404/1984)
- *Risâle latîfe tete'alleku bi'l-imâmeti'l-'uzmâ* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4976, vr. 20-23)
- *en-Nasîhatü'z-Zehebiyye li'bn Teymiyye (er-Risâletü'z-Zehebiyye ilâ İbn Teymiyye; Beyânü zeğali'l-'ilm ve't-taleb ile birlikte, Dımaşk 1347)*
- *Hukûku'l-câr* (Köprülü Ktp., nr. 1584, vr. 32-129)

¹¹⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 106.

¹¹⁸ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 124.

¹¹⁹ Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *DİA*, XLIV, s. 183.

¹²⁰ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 128-267.

¹²¹ Altıkulaç, "Zehebî", s. 183-187.

- *Teşbihü'l-hasîs bi-ehli'l-hamîs* (nşr. Meşhûr Hasan Selmân, Mecelletü'l-hikme, sy. 4 [Leeds 1415], s. 183-214).

1.1.7.3. Hadis

- *Ehâdîs muhtâre min Mevzû'âti'l-Cevrekânî ve'bni'l-Cevzî* (nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Ferîvâî, Medine 1404)
- *el-Erba'üne'l-büldâniyye el-muharrece mine'l-Mu'cemi's-sağîr li't-Taberânî* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, el-Mu'temed, I/2 [Receb 1408 / Şubat 1988], s. 40-121)
- *Erba'üne hadîsen li'bnihi Ebî Hüreyre 'Abdirrahmân* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 541, vr. 210-243)
- *Telhîsü'l-Müstedrek* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, I-IV, Beyrut 1411/1990)
- *el-Mûkîza (el-Mûkîza fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs* ismiyle nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep 1412)
- *Kitâbü's-Selsebîl fî şerhi elfâzı ve 'ibârâti'l-cerh ve't-ta'dîl* (nşr. Halîl b. Muhammed el-Arabî, Devha 1428/2007)
- *er-Red 'alâ İbni'l-Kattân fî kitâbihî Beyâni'l-vehm ve'l-ihâm* (nşr. Hâlid b. Muhammed b. Osman el-Mısırî, Kahire 1426/2005)
- *Tebkîhu't-Tahkîk* (nşr. Mustafa Ebu'l-Gayd Abdülhayy Acîb, Riyad 1421/2000)
- *el-Mühezzeb fî htisâri's-Süneni'l-kebîr* (nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, Rabat 1422/2001)
- *Muhtasaru'l-Etrâf* (Hakkında bilgi: Abdullah Muhammed el-Habeşî, I, 552)

1.1.7.4. Tarih ve Terâcim

- *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm* (nşr. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî, Beyrut 1413/1993)
- *Düvelü'l-İslâm (et-Târîhu's-sağîr)* (nşr. Hasan İsmâîl Merve – Mahmûd el-Arnaût, I-II, Beyrut 1999)

- *el-İber fî haberi men gaber* (Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl'ün tahkiki; Zehebî'nin ve Hüseyinî'nin zeylleri ile neşredilmiştir. Beyrut)
- *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* (nşr. Muhammed Eymen eş-Şibrâvî, Kahire 1427/2006)
- *Esmâ'ü'llezîne râmü'l-hilâfe* (Nesebü'l-Eyyûbiyyîn adlı risâlesi ile birlikte, Beyrut 1398/1978)
- *Esmâ'ü men 'âşe semânîne sene ba'de şeyhihi ev ba'de (târîhi) semâ'ihî* (Beyrut 1418/1997)
- *el-İşâre ilâ vefeyâti'l-a'yân el-müntekâ min Târîhi'l-İslâm* (nşr. İbrâhim Sâlih, Beyrut 1411/1991)
- *el-İ'lâm bi-vefeyâti'l-a'lâm* (nşr. Riyâz Abdülhamîd Murâd – Abdülcebbâr Zekkâr, Beyrut 1412/1991, 1413/1993)
- *Ehlü'l-mi'e fe-sâ'idin* (Cüz' fîhi ehlü'l-mi'e adıyla Ebû Yahyâ Abdullah el-Kinderî tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1418/1997))
- *el-Emsâr zevâtü'l-âsâr* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût – Mahmûd el-Arnaût, Dımaşk 1405/1985)
- *Dîvânü'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn* (nşr. Hammâd el-Ensârî, Mekke 1387/1969)
- *el-Muğnî fî'd-du'afâ'* (nşr. Nûreddin İtr, I-II, Halep 1971)
- *Mîzânü'l-i'tidâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut 1382/1963)
- *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübi's-sitte* (nşr. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir Hatîb [Sıbt İbnü'l-Acemî'nin hâşiyesi ile birlikte], I-II, Cidde 1413/1992)
- *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl* (nşr. Guneym Abbas Guneym – Mecdî Seyyid Emîn, Kahire 1425/2004)
- *Men tüküllime fîhi ve hüve müvessekun ev sâlihu'l-hadîs* (Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî, Medine 1426/2005)
- *el-Mücerred fî esmâ'i ricâli Süneni İbn Mâce* (nşr. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Riyad 1979, 1409/1988)
- *el-Müştebih fî'r-ricâl: esmâ'ihim ve ensâbihim* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire 1962)
- *Mu'cemü's-şüyüh (el-Mu'cemü'l-kebîr)* (nşr. M. Habîb el-Hîle, Tâif 1408/1988)
- *el-Mu'cemü'l-muhtas bi'l-muhaddisîn* (nşr. M. Habîb el-Hîle, Tâif 1408/1988)

- *el-Mu'în fî tabakâti'l-muhaddisîn* (nşr. Hemmâm Abdürrahim Saîd, Amman 1404/1984)
- *el-Muhtasariü'l-muhtâc ileyhi min Târîhi İbni'd-Dübeysî* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1417/1997)
- *Ma'rifetü't-tâbi'în mine's-Sikâti li'bni Hibbân* (Escorial Ktp. nr. 1689, 49 varak)
- *el-Muktenâ fî serdi'l-künâ* (nşr. Muhammed Sâlih Abdülazîz el-Murâd, I-II, Medine 1408/1987)
- *Tezkiretü'l-huffâz* (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, I-IV, Haydarâbâd 1375-1377/1955-1958)
- *Tecrîdü esmâ'i's-sahâbe* (nşr. Sâliha Abdülhakîm Şerefeddin, Bombay 1389/1969)
- *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Şuayb el-Arnaût ve Sâlih Mehdi Abbas, I-II, Beyrut 1404/1984)

1.1.7.5. Diğer

- *Beyânü zegali'l-ilm ve't-taleb (en-Nasîhatü'z-Zehebiyye li'bni Teymiyye* ile birlikte, Dımaşk 1347; Zeğalü'l-ilm adıyla nşr. Muhammed b. Nâsır el-Acmî, Kuveyt 1404/1984)
- *Kitâbü'l-'ulûm* (Râmpûr Ktp. Nr. 1252)
- *et-Tıbbü'n-nebevî* (Kahire 1861)

1.2. Sübkî'nin Hayatı

Sübkî'nin tam ismi Tâcüddîn Ebû Nasr Avdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi b. Ali b. Temmâm b. Sevvâr b. Süleym es-Sübkî el-Hazrecî el-Ensârî'dir.¹²² Doğum senesi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. İbn Hacer Sübkî'nin doğumunu h. 727;¹²³

¹²² Ahmed İbrâhîm Hasan el-Hasenât, *Menhecü'l-İmâm Tacüddîn es-Sübkî fî usûli'l-fıkıh*, Yüksek Lisans Tezi, Amman: Ürdün Üniversitesi, 2002, s. 23.

¹²³ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. 3, s. 233.

Zehebî¹²⁴ ve Safedî¹²⁵ h. 728, Süyûtî ise h. 729 senesi olarak kaydetmiştir.¹²⁶ 727 ve 729 senesini zikredenlerin çoğunlukla Sübkî'den sonraki dönemlerde yaşadığı; 728 senesini zikredenlerin ise Sübkî'nin dönemdaşları ve iritabbata olduğu kimseler olduğu düşünülünce h. 728 senesinde doğmuş olma ihtimali ağır basmaktadır. Nitekim Zehebî ve Safedî haricinde yine ilişkisinin bulunduğu İbn Râfî' (ö. 774/1372) de h. 728 senesinde doğduğunu zikretmiştir.¹²⁷ Kâhire'de dünyaya gelmiştir.¹²⁸

1.2.1. Ailesi

Sübkî eşinin zor bulunacağı türden bir ailede yetişmiştir. Öyle ki aile bireylerinin pek çoğu ilim ve mevki sahibi insanlar olup kimisi ilim insanı, kimisi kadı, kimisi de hatip kimliğine sahip şahsiyetlerdir. Sübkî'nin karakterinin ve ilmî şahsiyetinin oluşmasında da muhakkak bunun etkisi olmuştur.

Dedesi Abdülkâfî b. Ali b. Temmâm b. Yûsuf Zeynüddîn es-Sübkî eş-Şâfiî'dir. Fıkhi ez-Zahîr et-Tezmentî (ö. 682/1283) ile çalışmış, Karâfî'den (ö. 684/1285) ilim almıştır. Hadis işitmiş ve rivayet etmiştir. Mahalle Kasabasının kadılığını niyabeten üstlenmiştir. Bu görevi sırasında h. 735 senesinde vefat etmiştir.¹²⁹

Babası Allâme Ebu'l-Hasan Takıyyüddîn Ali b. Abdülkâfî b. Ali b. Temmâm b. Yûsuf es-Sübkî el-Hazrecî el-Ensârî kısaca Takıyyüddîn es-Sübkî olarak bilinmektedir. H. 683 yılında doğmuştur.¹³⁰ Oğlu doğumunun Safer ayının 3'ünde olduğunu aktarmıştır.¹³¹

Takıyyüddîn'in Zehebî ile arkadaşlığı bulunmaktadır ve Zehebî onun biyografisinde karşılıklı olarak birbirlerinden hadis sema'ında bulunduklarını

¹²⁴ Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*, s. 152.

¹²⁵ Safedî, *el-Vâfi*, c. 19, s. 210.

¹²⁶ Celâlüddîn es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî târîhi Mısır ve'l-Kâhira*, Kahire: Dâru İhyâ-i'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1967, c. 1, s. 328.

¹²⁷ Takıyyüddîn İbn Râfî' es-Sellâmî, *el-Vefeyât*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982, c. 2, s. 364.

¹²⁸ Safedî, *el-Vâfi*, c. 19, s. 210.

¹²⁹ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. 3, s. 197.

¹³⁰ Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*, s. 166.

¹³¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 144.

belirtmiştir. Ayrıca kendisinin güzel bilinen, mütevâzı, dindar bir kimse olup fıkıh, hadis, usul ve dil gibi çeşitli ilimlerde mahir bir kimse olduğunu ifade etmiştir.¹³²

Oğlu Tâcüddîn *Tabakât*'ında onun biyografisine genişçe yer vermiştir. Kendisi çeşitli övgüler ve bilgiler aktarmış, bazı alimlerin babasına dair yazdığı biyografileri sıralamış, farklı meselelerdeki fikirlerine, hayatına, musannefâtına, bulunduğu mevkîlere ve daha birçok hususa dair bilgiler aktarmıştır.¹³³ Sübkî, babasının ahlakı ve takvasına dair bilgiler aktarıp övgüyle bahsettikten sonra "Allah'a yemin olsun ki o benim anlattığımdan üstündür" demiştir.¹³⁴

Takıyyüddîn es-Sübkî zikri geçtiği üzere çeşitli ilimlere vâkıf bir şahsiyettir.¹³⁵ Küçük yaştan itibaren babasından ilim öğrenmeye başlamış ve bu bağlamda yoğun bir program ve kurallar içinde yetişmiş; ilim onun hayatında çok önemli bir yere sahip olmuştur.¹³⁶ Necmüddîn İbn Raf'a (ö. 710/1310) ile Şâfiî fikhî üzere çalışmış, Alâüddîn el-Bâcî'den (ö. 714/1314) usûl ve ma'kûlât, Seyfüddîn el-Bağdâdî'den (ö. 705/1305) mantık ve hilâf, Şeyh Alemüddîn el-İrâkî'den (ö. 704/1304) tefsir, Takıyyüddîn İbnü's-Sâîğ'den (ö. 725/1325) kıraat, Ebû Hayyân'dan (ö. 745/1345) nahiv öğrenmiş; tasavvufta ise Tâcüddîn İbn Atâullah'ın (ö. 709/1309) yolundan gitmiştir. Şerefüddîn ed-Dimyâtî'den ve çeşitli pek çok isimden hadis işitmiştir.¹³⁷ Hocalarının takdirini kazanan bir talebe olan Takıyyüddîn es-Sübkî¹³⁸, bu birikimin bir yansıması olarak da çok sayıda eser telif etmiştir.

Hicrî 755 senesinde Dımaşk'ta zayıf düşmüş ve hastalanmıştır. Mısır'dan başka bir yerde ölmek istemediğini belirterek Mısır'a gitmiş; burada da birkaç gün hastalığı devam ettikten sonra 3 Cemâziyelaahir 756'da vefat etmiş ve Bâbu'n-Nasr kabristanına defnedilmiştir.¹³⁹

Tâcüddîn es-Sübkî'nin ailesinin ilme ne derece ihtimam gösterdiğinin açıklanabilmesi adına kendisinin *Tabakât*'ında zikrettiği, babasının başından geçen şu hadiseyi zikretmek yerinde olacaktır: Babası Takıyyüddîn'i amcasının kızı ile

¹³² Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*, s. 166.

¹³³ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 139-338.

¹³⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 143. "أقسم بالله أنه لفوق ما وصفته"

¹³⁵ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 140.

¹³⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 144.

¹³⁷ Salâhuddîn es-Safedî, *A'yânu'l-asr ve a'vânu'n-nasr*, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1998, c. 3, s. 422.

¹³⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 194-219.

¹³⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 316.

evlendirmiş ve bu kızı kendisiyle alakalı meselelerde Takıyyüddîn'i rahatsız etmemesi konusunda amcası da babası da tembihlemiştir. Hanımı da bu emre uymuş ve Takıyyüddîn yalnızca gece uyku vakti geldiğinde eşini görebilmiştir. Bu durum bir müddet devam etmiş ancak sonrasında kızın babası kızının eşinden dünyalık bir şey istediğini işitmiş ve Takıyyüddîn'in onu boşamasını talep etmiş; bununla da kalmayıp kendi talâkı üzere yemin etmiştir. Takıyyüddîn de bu kızıdan boşanmıştır.¹⁴⁰ Meselenin pek çok açıdan ele alınması mümkündür ancak burada ilimle iştigal açısından bakıldığında ailenin gösterdiği büyük çaba ve onun dikkatinin dağılmamasına gösterdikleri özen dikkat çekicidir.

Annesi ise el-Hıdr İbnü'l-Hasan b. Ali el-Vezîru'l-Kebîr Kâdîkudât Burhânüddîn es-Sincârî'nin kızıdır.¹⁴¹ Babasının sıfatları dolayısıyla onun da ilimle meşgul bir ailede yetiştiğinin düşünülmesi mümkündür.

Tâcüddîn'in kardeşleri de onun gibi ilimle meşgul olmuşlardır. Abisi Bahâüddîn es-Sübkî (ö. 773/1372) babasının yanında ilim tahsiline başlamıştır. Fıkıh ve usulle ilgilenmiş; aynı zamanda nahivde de kendisini yetiştirmiştir. Babasının yanında o da ders vermiş ve dersleri övgü almıştır.¹⁴² Henüz 20 yaşlarındayken bu derslere başlamış, sonrasında çeşitli medreselerde de dersler vermiştir. Babası gibi o da Ebû Hayyân'dan ders almış ve daha pek çok hocanın tedrisatından geçmiştir. Çeşitli eserler kaleme almıştır. H. 773 senesi Recep ayında Mekke'de vefat etmiştir.¹⁴³

Behâüddîn'in oğlu Ebû Hâtîm ise Kahire'de, 23 Recep 745'te dünyaya gelmiş, erken yaşta hafız olmuştur. Dedesi Takıyyüddîn'den hadis işitmiş ve onunla özel bir bağ kurmuş, yanında yetişmiştir. Öyle ki amcası "neredeyse hiç ayrılmazlardı" demiştir.¹⁴⁴ 18 Recep 764'te vefat etmiştir.¹⁴⁵

Tâcüddîn es-Sübkî'nin bir diğer abisi ise Cemâlüddîn es-Sübkî'dir. H. 722 yılında, Recep ayında dünyaya gelmiştir. O da ilim meclislerinde yetişmiş bir şahsiyettir. Fıkıhî Şâfiî alimi Mecdüddîn es-Senkelûnî'den (ö. 740/1339) öğrenmiş, nahvi Ebû Hayyân ile okumuştur. Özellikle nahivde ve dilde ön plana çıkmıştır. Kardeşi onun

¹⁴⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 145.

¹⁴¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 8, s. 143.

¹⁴² Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*, s. 29-30.

¹⁴³ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 3, s. 78.

¹⁴⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 124.

¹⁴⁵ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 125.

zekasını ve ezberini övmüş, İbn Mâlik'in *Teshîl*'ini ezberlediğini ve Kazvînî'nin *el-Hâvî's-sağîr*'ini iyi derecede bildiğini aktarmıştır. Zehebî'den ve daha pek çok alimden hadis ve çeşitli ilimler öğrenmiştir. Çok sayıda şiir ve gazel nazmetmiştir. 2 Ramazan 755'te vefat etmiştir.¹⁴⁶

En büyük abisi olduğunu söylediği Ebû Bekr Muhammed es-Sübkî'ye babasının biyografisine işarette bulunmuş; babasının ona ilim tavsiye ederken söylediği kasideyi zikretmiştir.¹⁴⁷ Ancak kendisi hakkında pek bilgi bulunmamaktadır.

Dört tane de kız kardeşi bulunmaktadır. Bunlar, Ümmü Muhammed Hatice, Sittü'l-Hutabâ, Ümmü'l-Hayr Setîte ve Sâre bit Ali b. Abdilkâfi'dir.¹⁴⁸

Sübkî'nin hayatını kiminle birleştirdiği konusunda bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ali isminde bir oğlu olduğu ve 15 Zilkâde 776'da vebâdan vefat ettiği aktarılmaktadır. Aynı günde amcasının iki oğlunun da vebadan vafet ettiği; onlardan kısa bir süre önce de halasının vefat ettiği bildirilmektedir.¹⁴⁹ Bir de İzzüddîn İbn Cem'a'dan (ö. 767/1366) icâzet almış Sâliha isminde bir kızı olduğu kayıtlara geçmiştir.¹⁵⁰

1.2.2. İlim Tahsili

Sübkî'nin ilim tahsili hiç şüphesiz içine doğup büyüdüğü ailenin yanında, erken yaşlardan itibaren başlamıştır. Babası onunla ilgilenmiş ve Tâcüddîn birçok kişinin gelip ilim talep ettiği bir hoca olan babasından küçüklüğünden itibaren ilim öğrenme fırsatına erişmiştir. Babasıyla nahiv, usul, fıkıh, hadis alanlarında çeşitli eserler okumuş ve kendini bu alanlarda geliştirmiştir.¹⁵¹

Tek hocası babası olmamıştır. Pek çok hocanın ilim meclisinde bulunma imkanına da yine çok küçük yaşlardan itibaren sahip olmuştur. Öyle ki kendisi 5-6 yaşlarındayken vefat eden İbn Cemâ'a'nın (ö. 733/1333) meclisinde dahi bulunduğunu aktarmış ve o

¹⁴⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 411-412.

¹⁴⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 177.

¹⁴⁸ el-Hasenât, *Menhecü'l-İmâm Tacüddîn*, s. 26-27.

¹⁴⁹ Ebu'l-Fellâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-'Imâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Şam, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986, c. 8, s. 417.

¹⁵⁰ Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi*, Beyrut: Menşûrâtü Dâri Mektebeti'l-Hayat, [t.y.], c. 12, s. 70.

¹⁵¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 199.

zaman kendisinden dinlediklerini rivayet etmiştir.¹⁵² Dolayısıyla çok küçük yaşlarında bile bu meclislerde bulunduğu aşikardır.

Sübkî'nin ilim içindeki ilk yılları Mısır'da geçmiştir. Buradaki ilk hocaları Yahya b. Yûsuf el-Mısri (ö. 737/1337)¹⁵³, Abdülmuhsin es-Sâbûnî (ö. 736/1335)¹⁵⁴, İbn Seyyidinnas (ö. 734/1334)¹⁵⁵, Sâlih b. Muhtâr (ö. 738/1337)¹⁵⁶, Abdülkâdir İbnü'l-Mülûk (ö. 737/1337) gibi isimlerdir. İbnü's-Şihne ve Yûnus ed-Debûsî de ona icazet vermiştir.¹⁵⁷ Zikri geçenler dışında daha pek çok hocası olmuştur.

Hicrî 739 senesinde babası Takıyyüddîn es-Sübkî Şam kadılığı görevine getirilmiş,¹⁵⁸ Tâcüddîn de babası ile beraber Dımaşk'a gitmiştir.¹⁵⁹ Mısır'da ise Zeyneb bintü'l-Kemâl (ö. 740/1339)¹⁶⁰, İbn Ebi'l-Yûsr (ö. 743/1342) ve daha çok sayıda isimden ilim almıştır.¹⁶¹

Sübkî'nin önde gelen hocaları olarak Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, Şemsüddîn İbnü'n-Nakîb, Ebû Hayyân el-Endelüsî ve Zehebî'nin zikredilmesi mümkündür.

İbnü'n-Nakîb 745/1345 senesinde Sübkî henüz 18 yaşlarındayken vefat etmiştir.¹⁶² Vefatından önce Sübkî'nin erken yaşına rağmen ona fetva ve ders vermesi hususunda icazet verdiği aktarılmaktadır.¹⁶³

Sübkî Mizzî'nin de tedrisatından geçmiştir. Babası oğlunun Mizzî'den eğitim almasına çok önem vermiş ve bu konuda onu teşvik etmiştir. Ancak Sübkî Mizzî'nin meclislerine ancak haftada iki kere kadar katılabildiğini aktarmıştır. Buna karşın Zehebî'ye günde iki kere gittiğini ifade etmiştir. Hafız Zehebî'nin ona kaşı çok ilgili ve muhabbetli davranması; Mizzî'nin ise daha sert ve ağırbaşlı olması onun bu tutumunun sebebi olmuştur. Gençliğin verdiği halet-i ruhiye ile Zehebî'nin yanında olmaktan daha hoşnut olduğu görülmektedir. Babasının ise aksi olsa daha memnun olacağını ifade etmiştir. Çünkü aktardığına göre Takıyyüddîn es-Sübkî'de Mizzî'nin yeri ayrıdır ve

¹⁵² Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 140.

¹⁵³ Tâcüddîn es-Sübkî, *Mu'cemu's-şuyûh li's-Sübkî*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2004, s. 496-497.

¹⁵⁴ Sübkî, *Mu'cem*, s. 263-264.

¹⁵⁵ Sübkî, *Mu'cem*, s. 452-454.

¹⁵⁶ Sübkî, *Mu'cem*, s. 187.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. 3, s. 233.

¹⁵⁸ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 3, s. 39.

¹⁵⁹ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. 3, s. 233.

¹⁶⁰ Sübkî, *Mu'cem*, s. 565.

¹⁶¹ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. 3, s. 233.

¹⁶² Sübkî, *Mu'cem*, s. 382.

¹⁶³ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 3, s. 104.

oğlunun onunla dersleri sonrasında derste neler yaptıklarını Sübkî'ye sorup anlattırıldığı ve özel ihtimam gösterdiği görülmektedir.¹⁶⁴ Takıyyüddîn'in kendisi de Mizzî'den hadis sema' etmiştir.¹⁶⁵

Ebû Hayyân'ı nahivde İmam ve asrın Sibeveyh'i olarak tanımlamıştır.¹⁶⁶ Şeyhimiz ve üstadımız dediği Ebû Hayyân'dan babası, bazı akranları, hocaları¹⁶⁷ ve daha önce zikri geçtiği üzere abileri de ders almıştır. Babası ile Kahire'de bulundukları bir sırada Sübkî Ebû Hayyân'a okuma yapmaya başlamış ancak o süreçte Sultan, Şam'a geri dönmelerini buyurmuştur. Babası "ganimet" olarak gördüğü bu alim ile oğlunun bir daha karşılaşmaması endişesiyle yolculuğu birkaç gün ertelemiş ve oğlunun kıraatini bitirmesini beklemiştir. Böylelikle Sübkî bu dersini tamamlamıştır.¹⁶⁸

Sübkî'nin Özellikle Mısır ve Şam'da çok sayıda hocası olmuştur. Sema' ya da icazet yoluyla hadis rivayet ettiği hocalarının tamamı olamasa da pek çoğu *Mu'cemu's-şuyûh* 'unda yer almış olup bu eserde zikredilen toplam erkek ve hanım şeyhlerin sayısı 172 kadardır.¹⁶⁹

1.2.3. İlişkileri ve Öğrencileri

Sübkî, erken yaştan itibaren ilim meclislerinde bulunmasının ve bu konuda kendi gayretinin de vesilesiyle pek çok ilimde yetkin bir isim haline gelmiştir. Eserlerinde çok sayıdaki isnadlı rivayet ve özellikle cerh-ta'dil alanında ortaya koyduğu kaideler onun hadis ilmine gösterdiği özeni göstermektedir. Bu kaideleri topladığı *Kâ'ide fi'l-cerh ve't-ta'dil ve kâ'ide fi'l-mü'errihîn* isimli bir eseri de bulunmaktadır. Ayrıca babası, Zehebî ve Mizzî gibi daha pek çok hadis aliminin yanında yetişmiş olması da onun bu alandaki yetkinliğinin oluşmasına katkı sağlamıştır.

Kelam ilmine olan ilgisi ve özellikle Eş'arî mezhebine olan bağlılığı ile kelam ilminde de geniş bir ilme sahip olmuş ve bu alanda eserler telif etmiştir. Mantık, usul, fıkıh, nahiv ve edebiyat onun kendisini geliştirdiği diğer sahalardır. *Tabakât* 'ında bu

¹⁶⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 398-399.

¹⁶⁵ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 401.

¹⁶⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 276.

¹⁶⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 278.

¹⁶⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 278.

¹⁶⁹ Sübkî, *Mu'cemu's-şuyûh*, s. 26.

alanlardaki birikimine dair işaretler bulunmaktadır. Örneğin, kelimî meselelerde kimilerinin görüşlerine karşı çıkmış ve bunları açıklamıştır. Kendi mezhebinin ulemasını genişçe bir kitapta toplayacak kadar tarih ve rical bilgisine sahip olması da onun bu alanlardaki ilmine delalet etmektedir. Esere nazım ve nesir içeriği bakımından bir göz atıldığında da edebî olarak ne derece bir birikimin sonucu olduğu gözler önüne serilmektedir. Ek olarak bu alanların bazılarında müstakil eserler de kaleme almıştır.

Sübkî, üstlendiği görevler ve bulunduğu meclisler dolayısıyla çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Muhammed b. Halef b. Kâmil el-Kâdî Şemsüddîn el-Gazzî onun arkadaşı; yer yer de talebesi olmuştur. İlim talebinde yol arkadaşı olarak gördüğü el-Gazzî ile h. 739 senesinde babası ile Dımaşk'a yerleştiklerinde tanışmış ve onun vefatına kadar arkadaşlıkları devam etmiştir. Fıkıh, usul, nahiv, hadis ilimlerine yoğunlaşan el-Gazzî vefatına kadar üzerinde çalıştığı bir eserine Sübkî'nin isim vermesini rica etmiş Sübkî de bu kitabı *Meydânu'l-fursân* olarak adlandırmıştır. Bu eserin telifi esnasında el-Gazzî aklına takılan hususları Sübkî'ye danışmıştır ve Sübkî bu esere katkısının büyük olduğunu ifade etmiştir. Dımaşk hükmünde onu kendisine vekil kılmış, bazı medreselerde dersleri ona bırakmıştır. Buralar haricinde de pek çok yerde ders veren el-Gazzî Takıyyüddîn es-Sübkî'nin derslerine de katılmış, Tâcüddîn ile birlikte ona bazı okumalarda bulunmuştur.¹⁷⁰ Daha sonra zikri gelecek olan Sübkî'nin başına gelen büyük sıkıntıda onun yanında dik bir duruş sergilediği aktarılmaktadır. Hicrî 770 senesinin Recep ayında vefat ettiğinde Sübkiyyûn Türbesine defnedilmiştir.¹⁷¹

İbnü's-Şerîşî olarak bilinen Şerefüddîn Ebu's-Senâ Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Bekrî el-Vâilî (ö. 795/1382-83) de Sübkî'nin ders halkalarına katılmıştır. İnsanlar tarafından sevgi ve saygı gören bir zât olup kendisi hakkında hiçbir kötü sözün yayılmadığı aktarılmaktadır. Sübkî'nin vefatına yakın onun görevini vekâleten üstlenmiştir sonrasında da kadılara vekaleten görev almaya devam etmiştir.¹⁷²

¹⁷⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 155-156.

¹⁷¹ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 3, s.

¹⁷² İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 3, s. 182.

İbnü'l-Mülakkın Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî eş-Şâfiî (ö. 804/1401) h. 770 senesinde hadis talebiyle Dımaşk'a gittiğinde onunla Sübkî ilgilenmiştir.¹⁷³

Şemsüddîn Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Musa b. Muhammed b. Sened el-Lehmî el-Mısırî (ö. 792/1392) Sübkî ile arkadaşlık etmiş ve uzun süre onun yanında bulunmuştur. Sübkî'nin derslerine de katılan el-Lehmî ona okumalarda bulunmuştur. Ayrıca es-*Sîretü'n-Nebeviye*'yi de Sübkî'ye okumuştur ve Sübkî yanında bulunduğu süreçte ona bazı görevler vermiştir.¹⁷⁴

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hiccî b. Musa es-Sâ'idî ed-Dımaşk'î eş-Şâfiî (ö. 816/1415)¹⁷⁵, Mecdüddîn Ebu't-Tahir Muhammed b. Yakup b. Muhammed b. İbrâhîm eş-Şirâzî el-Firûzâbâdî (ö. 817/1415)¹⁷⁶, Ebu'l-Me'âlî Nâsirüddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Hâşim eş-Şâfiî el-Halebî (ö. 789/1388)¹⁷⁷, Zeynüddîn Ebû Hafs el-Kuraşî el-Melhî ed-Dımeşkî (ö. 792/1390)¹⁷⁸ bilinen diğer öğrencileri olup Bu isimler dışında da çok sayıda talebesi bulunmaktadır.

1.2.4. Aldığı Görevler

Döneminin önde gelen alimlerinden olan Sübkî erken yaşta ilim öğrenmeye başladığı gibi yine erken yaşta da bazı görevler üstlenmeye başlamış ve müderrislik, kadılık, kâdilkudâtılık gibi makamlarda bulunmuştur.

Hicrî 744 senesinde Sübkî henüz 16-17 yaşlarındayken Dımaşk'ın önde gelen medreselerinden Tekviyye Medresesi'nin müderrisi el-Kemâl ibnü'z-Zekî el-Kuraşî eş-Şâfiî vefat etmiş ve ondan sonra Sübkî burada müderrisliğe başlamıştır. İlk dersi Kadir Sûresi'nin tefsiri olmuştur.¹⁷⁹ Zikri geçtiği üzere henüz 18 yaşındayken İbnü'n-Nakîb'in ona ders ve fetva verebilmesi hususunda icâzet verdiği de bilinmektedir.

¹⁷³ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 4, s. 46.

¹⁷⁴ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 3, s. 179.

¹⁷⁵ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 4, s. 12-13.

¹⁷⁶ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 4, s. 64.

¹⁷⁷ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. 5, s. 341.

¹⁷⁸ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 3, s. 158.

¹⁷⁹ en-Nuaymî, *ed-Dâris*, c. 1, s. 167.

Hicrî 754/1353 yılında Şam nâibi Emîr Alâüddîn Ali b. Ali el-Mardinî'nin (ö. 771/1370) talebi ile tevki'ü'd-dest¹⁸⁰ ile görevlendirilmiştir.¹⁸¹

Hicrî 755 senesinde babasına niyâbeten Azîziye Medresesinde ders veren abisi Cemâlüddîn es-Sübkî vefat edince onun yerine bir süre burada görev almıştır. Sonraki sene Rabîulevvel ayında babası vefatından kısa bir süre önce ondan kadılık görevini üstlenmesini talep etmiş ve Sübkî bunun üzerine Şam'da bir süre kadılık yapmıştır. Sonrasında görevden azledilmiştir ancak bu kısa süren bir durum olmuş ve Sübkî sonrasında aynı göreve tekrar getirilmiştir.¹⁸²

Emîniyye Medresesi'nden sorumlu Alâüddîn el-Ensârî 20 Safer 763'te vefat edince bu medresenin sorumluluğunu Sübkî üstlenmiştir. 14 Rabîulevvel Pazar sabahı göreve başladığı, dolu dolu bir ders yaptığı ve ilk dersine Nisâ Sûresi'nin 54. Ayeti ile giriş yaptığı aktarılmaktadır. Derste üstün bir başarı gösterdiği, çeşitli ilimlerden faydalı çıkarımlar yaptığı ve bazı önde gelenlerin övgülerini kazandığı da aktarılanlar arasındadır.¹⁸³ Aynı sene içerisinde abisi Bahâüddîn'in yerine yapması gereken işler dolayısıyla Mısır'a gitmesi emri verilmiş, Dımaşk kadılığından azledilmiştir.¹⁸⁴ Onun yerine abisi göreve getirilmiştir.¹⁸⁵ Sonrasında abisi Mısır'a kendisi de Dımaşk'a geri dönmüş ve kadılık görevlerine devam etmişlerdir.¹⁸⁶

Hicrî 764 senesinde Şam Emevî Câmii Hatîbi Mahmûd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Cümle b. Müslim b. Temmâm Hüseyin b. Yûsuf vefat ettiğinde¹⁸⁷ buradaki hatiplik görevini üstlenmiştir.¹⁸⁸

Dımaşk ve Mısır'ın önde gelen medreseleri de dahil olmak üzere bu bölgelerdeki çok sayıda medresede ders vermiştir. el-Azîziyye, el-Âdiliyyetü'l-Kübrâ, el-Gazâliyye, el-Azrâviyye, en-Nâsiriyye, Dâru'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye, eş-Şeyhûniyye, Tolun Câmii bunlardan bazılarıdır.¹⁸⁹

¹⁸⁰ Tevki'ü'd-dest, fermanlara tuğra çekme işidir. Bkz. Tayyar Altıkulaç "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, XX, s. 552.

¹⁸¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 196-197, Muhammed Sâdık Hüseyin, *el-Beytü's-Sübkî*, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misrî, 1948, s. 16.

¹⁸² en-Nuaymî, *ed-Dâris*, c. 1, s. 28-29.

¹⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 18, s. 651-652.

¹⁸⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 18, s. 660. İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. 1, s. 29.

¹⁸⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 18, s. 663.

¹⁸⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 18, s. 668.

¹⁸⁷ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 3, s. 137.

¹⁸⁸ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 3, s. 105.

¹⁸⁹ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 3, s. 105.

1.2.5. Görevden Azledilmesi

Sübkî'nin üstlendiği görevlerin büyüklüğü bu vazifeler dolayısıyla yaşadığı sorunların büyüklüğüyle paralel olmuştur. İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) onun hakkındaki "Onun başına kendisinden önce hiçbir kadının başına gelmeyen musibetler gelmiş ancak yine o, daha önce kimsenin ulaşmadığı mevkilere de sahip olmuştur."¹⁹⁰ ifadesi Sübkî'nin içinde kaldığı durumu açıklar niteliktedir.

Şam kadılığını h. 756 yılında üstlendiği bilinen Sübkî bu tarihten sonra dönem dönem işiyle alakalı sorunlar yaşamaya başlamıştır. Göreve başlamasından üç sene sonra h. 759'da ilk defa görevden alınmıştır.¹⁹¹ Ancak kısa süre sonra yine aynı sene içerisinde işine geri dönmüştür.¹⁹² Bu sürecin yalnızca 40 gün olduğu, sonrasında görevine döndüğü aktarılmaktadır.¹⁹³

Görevden uzaklaştırıldığı bir diğer süreç ise Dımaşk'taki görevinden azledilip Mısır'a gönderildiği süreçtir. Bu süreçte Mısır'da abisinin görevlerini üstlenmiştir.¹⁹⁴ Bir sonraki sene; h. 764'te tekrar dönmesi talep edilmiştir. Sübkî'nin Mısır'da mutlu olduğu; Dımaşk'a dönmek istemediği aktarılsa da Dımaşk'taki görevine geri dönmüştür.¹⁹⁵ Bahâüddîn es-Sübkî Safer ayında Mısır'a; Tâcüddîn es-Sübkî ise 14 Rabiulahir'de Dımaşk'a ulaşmıştır.¹⁹⁶ el-Hüseynî Sübkî'nin Mısır'da çok sayılan bir şahsiyet olduğunu; muhabbet ve ilgiyle karşılandığını ve Mısır ehlinin onun varlığıyla mesrûr olduğunu aktarmıştır. Yine onun bildirdiğine göre Sübkî başta Dımaşk'a dönmek istememiş; defalarca çağırıldığı halde beklemiş ancak sonunda dönmeye karar vermiştir. Ayrıca Dımaşk halkının onun dönüşüyle çok mutlu olduğu bilgisini de paylaşmıştır.¹⁹⁷

Son yaşadığı hadise ise bunların en büyüğü ve en sıkıntılı olan süreci olmuştur. H. 769 senesinde Sübkî yeniden görevden alınmıştır. İbnü'l-İrâkî, Sübkî'nin h. 769

¹⁹⁰ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 3, s. 105. İbarenin aslı: "جرى عليه من المحن والشدائد ما لم يجز على قاض قبله" "وحصل له من المناصب ما لم يحصل لأحد قبله"

¹⁹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 18, s. 587-588.

¹⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 18, s. 590.

¹⁹³ Zeynüddîn el-İrâkî, *ez-Zeylî alâ Zeylî'l-İber*, Kahire: Dâru'z-Zehâir, 2019, s. 210.

¹⁹⁴ Ebû Zur'a Velîyyüddîn İbnü'l-İrâkî, *ez-Zeyl ale'l-İber fî haberi men gaber*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989, c. 1, s. 82.

¹⁹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 18, s. 668.

¹⁹⁶ İbnü'l-İrâkî, *Zeyl ale'l-İber*, c. 1, s. 111.

¹⁹⁷ Şemsüddîn ez-Zehabî ve Muhammed b. Ali İbnü'l-Hasan b. Hamza el-Hüseynî, *el-'İber fî haberi men gaber ve yelîhi Züyûlü'l-İber*, Kuveyt: Dâiretü'l-Matbû'ât, 1960, Kaynak Cilt: Kuveyt: Matbaatü Hükümetü'l-Kuveyt, 1986, c. 6, s. 357-358.

senesinde görevinden azledilip yerine göreve bir sene kadar devam edecek olan Şeyh Sirâcüddîn el-Bulkînî'nin getirildiğini aktarmıştır. Sübkî'nin görevden azledilmesine ve hakkında dava görülmesine sebep olan şey ise onun hakkındaki küfür iddiasıdır. Bu iddia Sübkî'nin bir konuşma içerisinde kullandığı “İslâm dini batıl oldu” ifadesi dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Hanbelî nâibi Kâdî Salâhuddîn İbnü'l-Müneccâ onun küfür ile itham edilmesini kabul etmemiş; Müslüman olduğu hükmünü vermiş ve cezasını kaldırmıştır. Ancak bu hükmü dolayısıyla o da öfkeyle karşılanmış ve görevden alınmıştır. el-Bulkînî, İbnü'l-Müneccâ'nın hükmünün geçersiz olduğu hükmünü vermiştir. Sonrasında Sübkî'nin Mısır'a gitmesi talep edilmiş; peşine Sirâcüddîn el-Bulkînî'nin de oraya gitmesi emri verilmiştir. Onun yanında bir grup da vardır ki bu isimler Sübkî'ye muhalif olan isimlerdir. İbnü'l-İrâkî bunların Cemâlüddîn İbnü'r-Ruhâvî, Muhammed el-Ferrâ, Takıyyüddîn İbnü's-Sâîğ, Alâüddîn Hıccî ve el-Bârînî olduğunu bildirmiştir. Sübkî Mısır'a ulaşip davası görüldükten sonra hatiplik görevi, eş-Şâmiyyetü'l-Berrâniyye Medresesi ve el-Emîniyye Medresesindeki işleri ve Dâru'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye'deki vazifeleri ona geri verilmiştir.¹⁹⁸ Buradan anlaşılmaktadır ki o, bu süreçte yalnızca kadılık görevinden değil derslerinden de men edilmiştir. Ayrıca bu hususta aktarılan başka bilgilere göre evi mühürlenmiş ve mallarına da el konulmuştur.¹⁹⁹ Kendisine itham edilen suçlar dolayısıyla hakkında çok fazla oturum gerçekleştirilmiştir. Bir sene kadar hapiste kalması talebiyle yargılanmış;²⁰⁰ fiilen de bu gerçekleşmiş ve Dımaşk Kalesi'nde hapsedilmiştir. Bu hapis süreci 80 gün kadar sürmüştür.²⁰¹ Sonrasında zikri geçtiği üzere, davası Mısır'da gerçekleşen bir oturum ile sonuçlanmış ve kendisinin ithamlardan beri olduğu ve azledilmesini gerektirecek bir eyleminin bulunmadığı kararına varılmıştır. Bu zorlu sürecin sonunda da görevine dönmüş; H. 770 senesinde tekrar kadılık görevini üstlenmiştir.²⁰² Bu süreçte kendisine karşı çıkanları affetmiş,²⁰³ vefatına dek de bu görevi sürdürmüştür.²⁰⁴

Sübkî yaşadığı bu hadiseyi ayrıntılarıyla anlatmamıştır ve sebebi hususunda da farklı ihtimaller olabileceği gözükmemektedir. Bunlardan birinin zikri geçtiği üzere küfür

¹⁹⁸ İbnü'l-İrâkî, *Zeylû'l-İber*, c. 1, s. 234-235.

¹⁹⁹ el-Hasenât, *Menhecü'l-İmâm Tâcüddîn*, s. 43.

²⁰⁰ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. 3, s. 234.

²⁰¹ en-Nuaymî, *ed-Dâris*, c. 1, s. 29.

²⁰² İbnü'l-İrâkî, *Zeylû'l-İber*, c. 1, s. 277.

²⁰³ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 3, s. 106.

²⁰⁴ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. 3, s. 235.

ile ithamı olması mümkündür. Ancak Sübkî'nin bu ifadeyi zaten halihazırda hakkında davalar görülüyorken kullandığı aktarılmaktadır.²⁰⁵ Yani bu ifadenin onun görevden alınmasının sebebi olmaktan ziyade süreci uzatan bir ifade olduğunun düşünülmesi mümkündür.

İbn Hacer'e göre ise bu hadisenin yaşanılmasının en büyük sebebi Sultan'ın Hicrî 769 Cemâziyelevvel'de tacirlerden zekâtların toplanması emrini vermesi üzerine meydana gelmiştir. Burada hesaplarda bazı sorunlar yaşanmış; görevlinin ismi kaydedilmeden ulaşan ödemelerin olduğu iddia edilmiştir. Bundan da Sübkî sorumlu tutulmaya çalışılmış ve onun suçlu olduğu iddia edilmiştir.²⁰⁶

İbrâhîm Hasan el-Hasenât; Sübkî'nin Şam naibine muhalif olarak verdiği hükümlerde ısrarcı olması, çağın siyaseti ve toplumsal halini eleştirdiği bir kitap olan *Muîdü'n-ni'am* isimli eseri telif etmesi, İbn Teymiyye'ye olan muhalefeti buna karşın Dimaşk halkından büyük bir grubun İbn Teymiyye destekçisi olması ve diğer ulemanın ona duyduğu haset gibi hususların da bu hadiseye sebebiyet vermiş olabileceğini aktarmıştır.²⁰⁷

Yönetimdeki bazı değişikliklerin de Sübkî'nin konumunu etkilemiş olması mümkündür. Nitekim Memlükler'in pek çok döneminde iç yönetimde bir istikrar sağlanamadığı görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak beldelerin naibleri, kadıları ve diğer görevlilerinde de değişikliklere rastlanması tabiidir. İbnü'l-İrâkî 769 senesinde Emîr Alî el-Mâridânî'nin Şam nâibi olarak atandığında Tâcüddîn es-Sübkî'nin azledilmesi hükmüyle geldiğini aktarmıştır.²⁰⁸ Bu da karar veren mercilerin değişmesiyle alimlerin ve kadıların böyle durumlara düşebildiğini açıklar niteliktedir.

1.2.6. Vefatı

Sübkî erken yaşta yakalandığı vebâ hastalığı sonucu vefat etmiştir.²⁰⁹ Kaynaklarda verilen bilgiye göre h. 771 senesinin Zilhicce ayında bir cuma hutbesini vermiş; sonraki gece olan cumartesi gecesi ayın dördünde vebâya yakalanmıştır. Bundan sonra uzun süre

²⁰⁵ el-Hasenât, *Menhecü'l-İmâm Tacüddîn*, s. 44.

²⁰⁶ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. 3, s. 234.

²⁰⁷ el-Hasenât, *Menhecü'l-İmâm Tacüddîn*, s. 44.

²⁰⁸ İbnü'l-İrâkî, *Zeylû'l-İber*, c. 1, s. 234.

²⁰⁹ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. 3, s. 236.

hayatta kalamayan Sübkî üç gün sonra, henüz 43 yaşında iken, 7 zilhicce 771'de vefat etmiştir.²¹⁰ Dımaşk'ın dışında bulunan Dehşe bölgesindeki evinde vefat eden Sübkî'nin cenaze namazı sonraki gün Efram Camii'nde kılınmış ve naaşı aile mezarlığı olan Sübkiyye Türbesi'ne defnedilmiştir.²¹¹

1.2.7. Eserleri

Çeşitli ilimlerde geniş bilgi birikimine sahip olan Sübkî kısa ömrüne rağmen bu bilgi birikimini çok sayıda eserle kendinden sonrakilere aktarmayı başarmıştır. Musannefatının tam sayısı bilinmemekle birlikte elli civarında olduğunun söylenmesi mümkündür. İbrâhîm Hasan el-Hasenât yüksek lisans tezinde Sübkî'nin eserlerini hadis ilminde 9, akaid ve kelamda 4, fıkıh usulünde 8, el-eşbâh ve'n-nezâir türünde 4, fıkıhta 11, tarih ve biyografide 6 ve başka alanlarda 13 tane olmak üzere toplamda 55 maddede sıralamıştır ancak bunlardan bazılarının aynı eserlerin farklı isimlerde tekrarı olabileceği görülmektedir. Bunların yanı sıra Sübkî'ye isnad edilen ancak ona ait olmadığını ifade ettiği dört eser daha zikretmiştir.²¹² Sübkî'nin eserlerinden bazıları şunlardır:

1.2.7.1. Hadis

- *Kâ'ide fi'l-cerh ve't-ta'dîl ve kâ'ide fi'l-mü'errihîn* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1388/1968, 1400/1980, 1402/1982; Kahire 1398/1978, 1404/1984).
-

1.2.7.2. Akâid ve Kelam

- *es-Seyfü'l-meşhûr fi şerhi 'akîdeti Ebî Mansûr* Arapça aslı ve Türkçe çevirisiyle birlikte neşredilmiştir. (M. Saim Yeprem, Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi, İstanbul 1989, 2000)
- *Kavâ'idü'd-dîn ve 'umdetü'l-müvahhidîn* (Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, nr. 850)

²¹⁰ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 3, s. 106. İbn Hacer, *ed-Dürrer*, c. 3, s. 235-236.

²¹¹ İbn Râfi', *el-Vefeyât*, c. 2, s. 363.

²¹² el-Hasenât, *Menhecü'l-İmâm Tacüddîn*, s. 34-37.

1.2.7.3. Fıkıh Usûlü

- *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc* (Beyrut 1404; nşr. Ahmed Cemâl ez-Zemzemî – Nûreddin Abdülcebbâr Sagîrî, I-VII, Dübey 1424/2004)
- *Ref'û'l-hâcib 'an Muhtasarı İbni'l-Hâcib* (nşr. Ali Muhammed Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-IV, Beyrut 1419/1999)
- *Cem'û'l-cevâmi' fî usûli'l-fıkıh* (nşr. Abdülmün'im Halîl İbrâhîm, Beyrut 1424/2003)
- *Men'û'l-mevâni' 'an Cem'i'l-cevâmi'* (Kahire 1322; nşr. Saîd b. Ali Muhammed el-Humeyrî, Beyrut 1420/1999)

1.2.7.4. el-Eşbâh ve'n-Nezâir

- *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî furû'i ş-Şâfi'iyye* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz, I-II, Beyrut 1411/1991)

1.2.7.5. Fıkıh

- *et-Tevşîh 'ale't-Tenbîh ve'l-Minhâc ve't-Tashîh* (*Tevşîhu't-Tashîh* adıyla nşr. Abdullah b. Sa'd et-Tuhays ve Kerîm Fuâd Muhammed el-Lem'î, I-III, Kuveyt 1443/2022)
- *Terşîhu't-Tevşîh fî tercîhi't-tashîh* (Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, nr. 505)

1.2.7.6. Târih ve Terâcim

- *Tabakâtü ş-Şâfi'iyyeti's-suğrâ* (nşr. Muhammed Ali Necîb, Beyrut 1434/2013)
- *Tabakâtü ş-Şâfi'iyyeti'l-vüstâ* (nşr. Muhammed Hüseyin ed-Dimyâtî, I-IV, Kahire, 2022)
- *Tabakâtü ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ* (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, I-X, Kahire 1383-1396/1964-1976, 1413/1992)

1.3. Zehebî ve Sübkî'nin İlişkisi

Sübkî, Önde gelen hocalarından biri olan Zehebî'nin biyografisine *Tabakât*'ında genişçe yer vermiştir. Onun burada verdiği bilgiler bu iki alimin arasındaki ilişkiye ışık tutar niteliktedir.²¹³

Daha önce zikri geçtiği üzere Sübkî, yaşadığı dönemin aralarında umûm ve husûs ilişkisi bulunan dört büyük hafızı olduğunu belirtmiş; bunların Mizzî, Birzâlî, Zehebî ve babası Takıyyüddîn olduğunu söylemiştir.²¹⁴ Başka bir bölümde ise Mizzî, Zehebî ve babasının bilgisi ve bilgi çeşitlerini kıyaslamış olup buna göre kendi kanaatine Mizzî'nin *Kütüb-i Sitte* ricâlinin isimlerinde diğerlerinden önde olduğunu; Zehebî'nin *Kütüb-i Sitte* ricâli haricindeki ricalin bilgisinde, genel olarak tarihi bilgilerde ve vefat tarihlerinde daha bilgili olduğunu, babasının ise illel, metinler, cerh ve ta'dîl hususlarında ileri düzeyde olduğunu ifade etmiştir.²¹⁵

Sübkî hocası Zehebî'nin ilmini ve ilme katkılarını övgülerle anlatmıştır. Onun bir benzerinin olmadığını, bir hazine olduğunu ifade etmiş; ismi itibariyle lafzen, varlığı itibariyle mânen döneminin “altını” olduğunu söylemiştir. Onun ricâl ve cerh-tadil hususundaki bilgilerinin genişliğini açıklamak için ise sanki ümmet bir alana toplanmış da o, onların her biri hakkında bilgiler verebilecekmiş gibidir diyerek onun bilgisinin genişliğini açıklamaya çalışmıştır.²¹⁶

Onu bu alanda yetiştirip ilim meclislerine sokanın Zehebî olduğunu ifade eden Sübkî ana hatlarıyla Zehebî'nin hayatını, hocalarını ve bazı fikirlerini aktarmıştır. Bu fikirlerden öne çıkan ise akran tenkidi hususunda olup Sübkî, Zehebî'nin bu meselede hassasiyet gösterdiğini ve akran râvilerin birbirleri hakkındaki eleştirilerinin bazen göz ardı edilmesi gerektiği kanaatinde olduğunu belirtmiş; onun bu tutumunu ise desteklemiştir.²¹⁷

Sübkî hocasını bu kadar medhinin yanında bir konuda da eleştirmekten geri kalamamış ve hakikatin söylenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu bağlamda Zehebî'nin Hanbelîlerin görüşüne şiddetli bir meylinin olduğunu; Ehl-i Sünneti hor gördüğünü ifade

²¹³ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 100-124.

²¹⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 100.

²¹⁵ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 220-221.

²¹⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 101.

²¹⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 115.

etmiştir. Bunların başında ise Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935-36) gelmektedir. Ona göre Zehebî bu grubun biyografilerini aktarırken adil davranmamış; zorunda kalmadıkça onların iyi özelliklerini aktarmamıştır.²¹⁸ *et-Târîhu'l-kebîr*'in onun taassubu ve bazı noksan bıraktığı yerler dolayısıyla en güzel ve tamamlanmış haline ulaşamadığını savunmuştur.²¹⁹ Sübkî'nin Zehebî'ye yönelttiği tek eleştiri bu değildir; bu minvalde ve başka çeşitli hususlarda pek çok eleştirisi bulunmaktadır. *Tabakât*'ında yer alan bu ve benzeri meselelerdeki eleştirilerinin tamamı ise çalışmanın ikinci bölümünde incelenecektir.

Zikri geçtiği üzere Sübkî, Zehebî'nin derslerine sıklıkla katılmıştır. Öyle ki gündüz ve ikindi vaktinde olmak üzere günde iki kere yanında bulunmuş; Zehebî de ilgi ve sevgisini ondan esirgememiştir.²²⁰ Sübkî, hocası Zehebî'ye; Zehebî de talebesi Sübkî'ye böylesi değer verirken çeşitli meselelerde bu kadar ayrı düşmeleri dikkat çeken bir husustur. Sübkî'nin hocasını bu kadar severken nasıl ona ağır bir dille eleştiriler yöneltebilecek duruma geldiği sorusunun zihinlerde oluşması mümkündür. Bu durum süreç içerisinde başka hadiselerin yaşanmış olabileceğini düşündürmektedir ancak kaynaklarda bu hususa dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu konuda bir yorum yapmak doğru olmayacaktır. Görünen odur ki Sübkî, Zehebî'den bir süre yoğun bir şekilde ilim tahsil etmiş; sonrasında hocasının çeşitli yönleri hakkında yorum yapmaya kendinde bir hak görmüştür. Özellikle mezhepler konusunda ikisinin yaklaşımlarının çok farklı olması onun Zehebî'yi eleştirmesine sebep olmuştur.

Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*'ta Sübkî'nin kendisinden bazı cüzler yazdığını ve çoğalttığını aktarmıştır. Onun ilimde temayüz etmesi ve sonrasında ders ve fetva vermesi temennisinde bulunmuştur.²²¹

1.4. Yaşadıkları Dönem ve Toplum

Hicrî 648 senesi İslam topraklarında büyük değişimlerin yaşandığı yıllardan biri olmuştur. Bu tarih'te Eyyûbîler devri sona ermiş ve Memlûkler Devleti'nin hakimiyeti

²¹⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 103.

²¹⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 104.

²²⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 398.

²²¹ Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*, s. 152.

başlamıştır.²²² Eyyûbîler döneminde Türk asıllı memlûklerden oluşan bir askeri birlik olan Bahrî Memlûkler sonrasında büyük başarılarla imza atmış ve yeni bir devletin kurulmasına öncülük etmişlerdir. İki asırdan fazla hüküm sürmüş bu devletin ilk dönemi onlara nisbetle Bahrî Memlûkler dönemi; ikinci dönemi ise Burcî Memlûkler dönemi olarak adlandırılmıştır.²²³

Hükümdar es-Sâlih Eyyûb'un vefatından sonra Turanşah başa geçmiş ve bu süreçte Haçlılarla olan yoğun mücadele devam etmiştir. Mensure bölgesinde devam eden bu süreçte içerisinde Memlûklerin de bulunduğu askeri birlikler Haçlıları hezimete uğratmış ve bir galibiyet kazanmışlardır.²²⁴ Sonrasında Memlûkler ile hükümdar Gıyâsüddîn Turanşah arasında sorunlar yaşanmış ve Turanşah'a karşı ayaklanan Memlûkler onu öldürerek Mısır'da yönetimi ele geçirmişlerdir.²²⁵

Taht kavgaları ve hükümdar değişikliklerinden sonra devletin asıl kurucusu addedilen I. Baybars sultan ilan edilmiş ve onun yönetime gelmesiyle değişim ve gelişim içeren bir dönem başlamıştır. Devlet yönetimine hilâfeti de dahil eden Baybars Abbâsî hilâfetini Mısır'da yeniden kurmuş ve İslam ülkeleri üzerinde bir etkiye sahip olma fırsatı edinmiştir.²²⁶ Hicrî 658 senesinde Moğollar Şam beldelerine saldırıp buradan Filistin ve Mısır topraklarına ulaşmayı hedeflemişlerdir. Ancak Memlûkler'i karşısında bulan Moğollar Filistin'in Aynicâlût bölgesinde hezimete uğramış ve geri çekilmek durumunda kalmıştır. Bunun sonucunda Suriye'nin büyük bir bölümü Memlûkler'in yönetimi altına geçmiştir.²²⁷ Tarihte uzun bir dönem boyunca Haçlıların ve Moğolların saldırılarına maruz kalmış olan Ortadoğu toprakları ve halkı Memlûkler'in bu iki grubu da mağlup etmesiyle güvene ve huzura kavuşmuştur. Özellikle Mısır ve Suriye önemli merkezler haline gelmiştir.

Memlûkler döneminin en öne çıkan özelliklerinden biri ilim ve alimler olmuştur. İdarenin sağladığı güven ortamı alimlerin rahatça ilmî faaliyetler yürütmesine zemin hazırlamış ve Moğollar'ın tahrip ettiği ilim merkezi Bağdat'ın yerini Memlûkler'in

²²² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 17, s. 307-308.

²²³ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, c. XXIX, s. 90.

²²⁴ Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, *Kıyâmu devleti'l-Memâlik el-ulâ fî Mısır ve 'ş-Şâm*, Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1986, s. 108-109.

²²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 18, s. 308.

²²⁶ Yiğit, "Memlûkler", s. 90.

²²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 17, s. 399-404.

başşehri ve aynı zamanda hilâfetin merkezi olan Kahire almıştır.²²⁸ Bu dönemin ilmî çalışmalarıyla alakalı ortaya çıkan bazı belirgin özellikler bulunmaktadır. Örneğin bu dönemde çok sayıda geniş hacimli ve kapsamlı esere rastlanmaktadır. Ayrıca telif edilen eserler sayı bakımından da oldukça ileri seviyededir. Şerh ve haşiye çalışmalarının yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bunlara ek olarak hadis alanında önemli faaliyetler ve tasavvufi anlamda bazı hareketler görülmektedir.²²⁹

Şemsüddîn ez-Zehebî ve Tâcüddîn es-Sübkî de büyük alimler yetiştiren bu devletin iki önemli alimi olmuştur. Memlûkler devletinin kurulmasından bir süre sonra dünyaya gelen Zehebî bu yönetim altında doğmuş, büyümüş ve vefat etmiştir. Sübkî ise daha ileri bir tarihte dünyaya gelmiş ve o da aynı şekilde Memlûkler yönetimi altında hayatını idame ettirmiştir. Zehebî h. 673-748 yıllarında; Sübkî h. 728-771 yıllarında yaşamış olup yaklaşık bir asırlık bir süreç onların hayatlarına şahitlik etmiştir. İkisinin de hayatta olduğu ortak dönem ise 728 ve 748 yılları arasındır.

Memlûkler Devleti dışarıya karşı başarılı ve güçlü bir devlet olarak kendini ispatlamış olsa da içeride bazı karışıklıkların önüne geçememiştir. Siyasi bir istikrarla yönetilebildiği son dönem iki kere tahttan indirilip üçüncüde istikrarı sağlayabilen Muhammed el-Melikü'n-Nâsır dönemi olmuştur ve onun son saltanatı 709-741 yıllarında devam etmiştir. Sonrası ise onun yerini dolduramayan oğulları ve torunlarının istikrarsız yönetimiyle devam etmiştir.²³⁰

Zehebî, hayatının son yıllarına kadar; Sübkî ise hayatının ilk gençlik yıllarına kadar el-Melikü'n-Nâsır'ın yönetimi altında bulunmuştur. Bu güvenli ve istikrarlı süreçte Zehebî devletin ilim merkezlerinden biri olan Dımaşk'ta; Sübkî ise diğer ilim merkezi olan Kahire'de hayatını idame ettirmiştir. Zehebî ta'lîm faaliyetlerini, Sübkî ise ilim tahsilini yoğun bir şekilde sürdürebilmiştir. İki alim de yalnızca bulundukları bölgeyle sınırlı kalmamış her ikisi de hayatları süresince Dımaşk ve Mısır gibi ilim merkezlerinde bulunmuş; kendileri dışındaki alimlerle de irtibat halinde olmuşlardır. Pek çok alimin bu merkezleri tercih etmesi ve buralara göç etmesinin de etkisiyle çok büyük bir bilgi havuzu oluşturulabilmiştir. Memlûklerin ilmî faaliyetleri ve alimleri destekleyen bir tutum içinde

²²⁸ İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11-12 (1993-94): 27-28.

²²⁹ Ferhat Gökçe, "Memlûkler Dönemi Hadis Literatürü Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İslam Tetkikleri Dergisi*, Sayı: 11,2 (2021): 442-443.

²³⁰ Yiğit, "Memlûkler", s. 91.

olması ve yöneticilerin ilim adamlarıyla yakın temasta bulunmaları alimlerin bu dönemde bu toprakları tercih etmesini sağlayan bir etken olmuştur.²³¹

Selahaddin Eyyûbî'nin güçlü Şâfiî-Eş'arî damarı Eyyûbîler devletinin bu mezheplere özel ihtimam göstermesine vesile olmuştur. Yönetim eliyle Eş'arîliğin yaygınlaşması için çaba gösterilmiştir. Bu çabalar da bu kolun çokça güçlenmesine vesile olmuştur.²³² Memlûklerde ise geçmişten gelen Şâfiî yönelimi devam etmiş ancak sonrasında kapsayıcı bir uygulama devreye sokmak isteyen Sultan el-Melikü'z-Zâhir h. 663 senesinde dört mezhep için kadılar tayin etmiştir.²³³ Dolayısıyla Zehebî ve Sübkî bu dört mezhepli toplumun içerisinde yetişmişlerdir. Bu mezheplerden bazıları dönem dönem öne çıkmış; bazıları geri düşmüştür. Ancak Memlûk topraklarında Şâfiî mezhebinin gücünün her zaman yerinde kaldığının söylenmesi mümkündür. Sübkî de Şâfiî mezhebinin büyük bir destekçisi olmuştur. Zehebî'nin ise Şâfiî olmakla birlikte Hanbelîler'in bazı görüşlerine meyilli olduğu da aktarılmaktadır ve Sübkî ile ayrı düştüğü meselelerden biri budur.²³⁴

Zikredilen dönemin mezhepsel, sosyal ve siyasal durumları doğal olarak Zehebî ve Sübkî'nin yaşantılarını etkilemiştir. İlmî faaliyetlerin yoğunluğu onlar için güzel bir zemin hazırlamıştır. Bunun yanı sıra atandıkları görevler idarenin hükmü altında olmuş ve zaman zaman idarenin içindeki değişikliklerin de etkisiyle onlar da mevkilerinden olmuşlardır. Mezhep çatışmaları onlar arasında da bir çatışmaya dönüşebilmiştir.²³⁵

Sübkî'nin döneminde yönetimde bazı istikrarsızlıklar yaşanmış olup siyasette ve toplumda gördüğü yanlışları eleştirdiği bir eser kaleme aldığı bilinmektedir. Bu eser *Muîdu'n-niam* isimli çalışmasıdır. Ele aldığı bu eserle toplum ve siyasi meselelerden kopuk bir hayat yaşamadığını gözler önüne sermiş ve rahatsız olduğu unsurları açıkça paylaşmıştır.

²³¹ Tahsin Kazanır, "Memlûkler'in Hadis İlmîne Katkıları", *Academic Platform Journal of Islamic Research*, 03-02(2019): 148

²³² İlhan Baran, "Eyyûbîler Döneminde Felsefe Karşıtlığı Ekseninde Eşarîlik", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(2023), 217.

²³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 17, s. 460.

²³⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 9, s. 103.

²³⁵ Bu meseleler çalışmanın devamında ayrıntılı olarak incelenecektir.

1.5. Tabakât Türü Eserler ve *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*

İslami ilimlerde yazım faaliyetlerinin gelişmesiyle pek çok eser türü ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de tabakât türü eserlerdir. Tabakâtın İslam medeniyetine özgü bir tür olduğuna dair görüş birliği bulunduğunu söylemek mümkündür.²³⁶

1.5.1. Tabakât Türü Eserler

Çoğul bir ifade olan *tabakât* kelimesinin müfred hali *tabaka*; kökü ise *t-b-k* şeklindedir. Sözlükte *tabak* “örtü, kaplayan şey” manasındadır. Aynı zamanda iki şeyin birbirine denk/eşit olması anlamında da kullanılmaktadır. Muvafakat (تطابق/*tetâbuk*) ve üst üste sıralanan katmanlar (طباق/*tibâk*) bu kelimenin çeşitli türevlerinin manalarındandır.²³⁷ el-Asmaî (ö. 216/831) bu kelimeyi kesralı olarak *tibk* şeklinde ele almış ve “insanlardan bir grup / insan topluluğu” anlamına geldiğini ifade etmiştir.²³⁸ İbnü'l-A'râbi'ye (ö. 231/846) göre *tabak* “bir nesilden sonra gelen diğer bir nesil”²³⁹ iken İbn Sîde'ye (ö. 458/1066) göre “kendilerine benzeyen bir topluluğa denk olan bir diğer insan topluluğu” anlamındadır.²⁴⁰ Dolayısıyla *tabak/tabaka* kelimelerinin her gelen nesil için kullanılabildiğinin ve her neslin bir tabaka olduğunun söylenmesi mümkündür.

Tabakât türü İslam medeniyetinin ortaya koyduğu benzeri başka medeniyetlerde görülmeyen telif türlerinden biridir. İslam geleneğinde bir telif türü olarak *tabakât*, her nesilden önde gelen farklı zümrelere mensup grupların içinde bulundukları çağlar, çalıştıkları sahalara, bulundukları bölgeler veya başka bir ortak özellikleri göz önünde bulundurularak sınıflandırılıp sıralı olarak ele alındığı bir eser türüdür. Ancak zamanla bu türdeki eserlerde sınıf, dönem, bölge gibi ayrımlara gidilmeyip toplu biyografilerin yer aldığı eserlere de *tabakât* dendiğine rastlanmaktadır.²⁴¹

Tabakât ilminin şöyle bir tanımı da bulunmaktadır: “Bir nesli ya da ilim, yaş veya belirli bir konum itibarıyla birbirlerine benzeyen bir insan grubunu; çabalarını ve elde

²³⁶ Mesut Kaya, “Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histogramik Bir İnceleme”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 31 (2014): 33-34.

²³⁷ Cemâlüddîn İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1993, c. 10, s. 209.

²³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 10, s. 210. “الجماعة من الناس”

²³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 10, s. 210. “الطبق الأمة بعد الأمة”

²⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 10, s. 210. “والطبق الجماعة من الناس يعدلون جماعة مثلهم”

²⁴¹ İsmail Durmuş, “Tabakât”, *DİA*, XXXIX, s. 288.

ettiklerini de zikrederek tanıtmak ve biyografilerini aktarmakla ilgilenen ilimdir / علم يعنى بالتعريف والترجمة لجيل من الأجيال أو فئة متشابهة من الناس في علم أو سن أو منزلة مع ذكر شيء من جهودهم²⁴² ونتاجهم

İslamiyet öncesi Arap kültüründe de İslamiyet sonrası olduğu gibi nesil ve nesep bilgileri önem taşımaktadır. Arap toplumunda insanların baba ve dede isimleriyle anılması da bunun bir yansımasıdır. İslam medeniyetinin kurulması ve Temel İslâmî ilimlerin oluşması ile bu ilgi ve alaka alimlere de yönelmiş ve aktarılan bilgiler alimlerin biyografilerine ve bulundukları nesiller ile ilgili araştırma ve tespit çalışmalarına dönüşmüştür. Hicrî 2. asrın sonları ve 3. asırdan itibaren bu faaliyetlerin daha büyük önem kazandığı ve derli toplu çalışmalar haline gelmeye başladığının söylenmesi mümkündür.

En eski tabakât örneklerinden biri İbn Sa'd ismiyle bilinen Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî'nin (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-kübrâ* isimli eseridir. Erken yaşlardan itibaren dinî ilimleri öğrenmeye başlayan İbn Sa'd sonraları meşhur tarihçi Vâkıdî'nin (ö. 207/823) yanında kendini yetiştirmeye devam etmiş ve oldukça geniş bir bilgi birikimine sahip olmuştur.²⁴³ Tarih ve çeşitli İslam coğrafyalarında yetişen sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn hakkında oluşan bilgi birikimi neticesinde *Tabakât*'ını kaleme almış ve bu eserde Hz. Peygamber'in hayatı, gazve ve seriyyeleri incelendikten sonra sırayla ahab, tabiîn ve sonrasında gelenlere de yer verilmiştir. İbn Sa'd sahabeyi Hz. Ömer'in fey gelirlerini dağıtırken düzenlediği gruplandırmaya uygun olarak 5 tabaka halinde incelemiştir.²⁴⁴ Sonraki dönemleri de çeşitli şekillerde gruplara ayırmış ve haklarında bilgiler vermiştir.

İlk tabakât eserlerine bir diğer örnek ise İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846[?])'nin *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ* isimli eseridir. Cumahî bu eserinde Arap şairlerini tabakalara ayırmış ve incelemiştir. Cahiliye devri şairlerini de inceleyen Cumahî önce İslam öncesi şairleri on tabaka halinde incelemiş, mersiye sahipleri için de ayrı bir bölüm oluşturmuş ve farklı beldelerin şairlerini de yine müstakil bölümlerde ele almıştır. Devamında İslamiyet sonrası şairleri ele alan Cumahî bu grubu da on tabaka olacak şekilde incelemiş;

²⁴² Muhammed Şâfiî Miftâh Büşiye, "Kütübü't-Tabakât: Zuhûruhâ ve Devruhâ ve Muhtevâha ve Hasâisuha, Dirâse Tahliliyye", Birinci Uluslararası Konferans Çalışmaları: Tabakât Kitapları Çerçevesinde Müslüman Arap Dünyasında Seçkin Kimseler ve Siyâsî Otorite, Tunus: Menûbe Üniversitesi, 2012, Dâru'l-Manzûme, [t.y.], s. 53.

²⁴³ Zehebî, *Siyer*, c. 10, s. 664.

²⁴⁴ Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", *DİA*, XX, s. 295.

her tabakada dört şaire yer vermiş ve bu tabakalarda zikredilen şairlerin kendi içlerinde birbirlerine denk isimler olduğunu belirtmiştir.²⁴⁵

Tabakât türü yalnızca bu alanlarla sınırlı kalmamış; siyer ve edebiyatın yanı sıra tefsir, kelam, İslam felsefesi, hadis, fıkıh gibi alanlarda da çok sayıda tabakât eseri telif edilmiştir. Bu türde en yoğun faaliyet gösterilen alanın hadis ilmi olduğunun söylenmesi mümkündür. Sahabe döneminden sonra toplum içerisindeki güven zemini yavaş yavaş sarsılmaya başlamıştır. Bilhassa “fitne”²⁴⁶ sonrası insanların aktardıkları hadislerin mesnedleri ve râvilerinin güvenilirlikleri araştırılmaya başlanmış ve bu büyüyerek kapsamlı bir isnad bilgisi birikimine dönüşmüştür. Bu isnadlarda yer alan râviler de ayrıca incelemeye tutulmuş ve onlar hakkındaki bilgiler de literatürde yerini almıştır. Böylelikle çok kapsamlı rical kitapları ve bunların bir kolu olarak dönemleri veya benzer özellikleri itibarıyla râvileri tabakalar halinde inceleyen tabakât eserleri telif edilmiştir. Bu eserler özellikle hadisin sıhhatini ve hangi dönemde hangi bölgelerde hadis faaliyetlerinin ne şekilde yürütülmeye devam ettiğini tespit açısından büyük bir öneme sahip olmuştur.

Bilinen en eski tabakât eseri hadis alanında te’lif edilmiş olup Muâfâ b. İmrân’ın (ö. 185/801) telif ettiği eserin ismi *Kitâbu Tabakâti’l-muhaddisîn*’dir. Ondan sonra Heysem b. Adî’nin (ö. 207/822) de *Kitâbü men ravâ ani’n-nebiyyi min ashâbih* ve *Tabakâtü’l-fukahâ ve’l-muhaddisîn* isimli eserler telif ettiği ancak bunların günümüze ulaşmadığı aktarılmaktadır.²⁴⁷ Hadis alanında kaleme alınan tabakât eserlerinin bazıları daha önce de zikri geçen İbn Sa’d’ın *et-Tabakâtü’l-kübrâ*’sı gibi yazıldığı döneme kadar gelmiş olan bütün râvileri ve ricâli içeren eserlerken bazıları yalnızca hadis hâfızlarını incelemiştir. Buna bir örnek olarak Zehebî’nin *Tezkiretü’l-huffâz*’ının zikredilmesi mümkündür. Ebû Zur’a ed-Dımeşkî’nin *Tabakâtü’ş-Şâmiyyîn*’i gibi bir kısım eserler ise yaşanan beldelere göre düzenlenmiştir. Ayrıca süreç içerisinde de bu eserlerin içeriklerinde bazı değişikliklerin meydana geldiğinin söylenmesi mümkündür. Örneğin Halife b. Hayyât (ö. 240/854-55) *Tabakât*’ında yalnızca isim, nesep veya bölgeye dair bilgiler verirken sonrasında yazılan tabakâtlarda çok daha kapsamlı bilgilere rastlanmaktadır.

²⁴⁵ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü fuhûli’ş-şu’arâ*, Cidde: Dâru’l-Medenî, [t.y.], c. 2, s. 297.

²⁴⁶ İbn Sîrîn’in ifadesi olup alimler onun bu ifadeyle ne kastettiğini tartışmış ve bazıları Emevî Halîfesi Muâviye’nin vefatıyla ortaya çıkan iç savaşları kastettiğine kanaat getirmişlerdir. Daha fazla bilgi için bkz.: Raşit Küçük, “İsnad”, *DİA*, XXIII, s. 155.

²⁴⁷ Mehmet Efendioğlu, “Tabakât”, *DİA*, XXXIX, s. 291.

Fıkıh alanındaki tabakât eserleri ise genellikle mezhep fakihlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan çalışmalar şeklindedir. Bu tür eserler mezhep fukahasına dair bilgileri derlemesinin yanı sıra mensup oldukları mezhebin oluşumuna ve dönemler itibarıyla geçirdikleri süreçlere de bir ayna niteliği taşımaktadır. Her mezhebe dair tabakâtın müellifi doğal bir durum olarak kendi mezhebini ve mezhep imamını öne çıkaracak hususları eserinde zikretmiştir. Dört mezhepte de tabakât eserleri telif edilmiştir. Kureşî'nin (ö. 775/1373), *el-Cevâhiru'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*'si, İbn Ebî Ya'lâ'nın (ö. 526/1131) *Tabakâtü'l-Hanâbile*'si ve Kadî İyaz'ın (ö. 544/1149) *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*'i bu eserlerin meşhur örneklerindendir. Çalışmanın konusu olan Tâcüddîn es-Sübkî'nin *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*'sı da bu alanda önde gelen eserlerden biri olmuştur ve Şâfiî alimler hakkında yazılan en kapsamlı eser niteliğindedir.

1.5.2. *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*

Şâfiî alimleri hakkında yazılmış en geniş tabakat eseri olan *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*²⁴⁸ yedi tabaka ihtiva etmektedir. Sübkî, eserine uzun bir mukaddime ile başlamıştır. Besmele, hamdele ve salvele ile giriş yaptıktan sonra bu ibarelerle başlamanın faziletine dair rivayetler zikretmiş; bu rivayetleri de isnad ve metin yönünden kapsamlıca incelemiştir. Bunun yanı sıra iman, islam ve müslümanların ahiretteki durumu hakkında çeşitli rivayetler ve isnad değerlendirmelerine de yer vermiştir.²⁴⁹

Sübkî bu girişin devamında Kureyş kabilesinin faziletlerine dair rivayetler zikretmiştir. Bu rivayetleri ise İmam Şâfiî'nin Kureyşli olduğu bilgisiyle birleştirerek kendisinin faziletine dikkat çekmek istediği anlaşılmaktadır. Ancak bunu ifade ederken yalnızca Kureyşli olmanın bu fazilet için yeterli olmadığını; bir kimsenin Kureyşli olduğunu ispat etse dahi onun gibi meziyetlere sahip olmadığı sürece onun mertebesine ulaşamayacağını da belirtmiştir.²⁵⁰ İmam Şâfiî'ye methiyeler sıralamış; insanların onun mezhebine kulak verdiğini, onun akidesi vasıtasıyla Allah'a yakınlaştıklarını ve onun telkînleri ile ibadetlerini yerine getirdiklerini; bunun ise asırlarca böyle devam ettiğini

²⁴⁸ Bilal Aybakan, “Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ”, *DİA*, XXXIX, 303.

²⁴⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 5-189.

²⁵⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 190-196.

ifade etmiştir. İmam Şâfiî'yi ayrı bir konuma koyan Sübkî sahâbeden sonra Kureyş'ten Şâfiî gibi bir ismin çıkmadığını belirtmiş ve belki de Allah Teâlâ'nın bundan muradının İmam Şâfiî'nin imamlığının apaçık ve şüphesiz olduğunu göstermek olabileceğini ifade etmiştir. Öyle ki bu durumu Allah'ın Muhammed ismini Hz. Peygamber'den önce peygamberlik iddiasında bulunacak kimselerden korumasına benzetmiştir. Buna göre döneminde Şâfiî'den başka, dinde ve ilimde takip edilecek kimsenin dünyaya gelmemesinin insanların kalplerinde bir karışıklılık meydana gelmemesi gayesiyle olabileceğini ifade etmiştir. Bunlardan sonra ise İmam Şâfiî'nin asrın müceddidi olduğunu iddia etmiştir. Kureyş'in alimlerinin yeryüzünü ilimle donattığını ifade eden bir rivayeti İmam Şâfiî ile ilişkilendirip bunu temellendirmiş ve onun da bu rivayetin kapsamı içerisinde olduğunu savunmuştur.²⁵¹

Müceddidler ile ilgili Ahmed b. Hanbel'den aktarılan rivayette ilk yüzyılın müceddidi Ömer b. Abdülaziz; ikinci yüzyılın müceddidi ise İmam Şâfiî olarak kabul edilmiştir. Sübkî bu iki yüzyıldan sonrası hakkında bir şey söyleyemeyeceğini; rivayette bundan sonra Resulullah'ın ailesinden başka birinin zikredilmediğini belirtmiştir. Her dönemde Resulullah'ın soyundan birinin tespit edilemeyeceğini ancak her dönemin başında gelen müceddidlerin Şâfiî mezhebini benimseyen kimseler olduğunu iddia etmiştir.²⁵²

Üçüncü yüzyılın müceddidi olarak İbn Süreyc ve Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüldüğünü ifade eden Sübkî İbn Süreyc'in kendi nazarında daha önde olduğunu belirtmiştir. İmam Eş'arî'nin Şâfiî mezhebini benimsediğini ancak onun mütekellim kimliğine sahip olduğunu ve furu' ile değil usul ile ilgilendiğini ifade etmiştir. İbn Cüreyc furu'da, İmam Eş'arî usulde olmak üzere ikisinin de asrın müceddidi olabileceğini savunan Sübkî bir kişiyle sınırlandırmak gerekirse bunun İbn Süreyc olacağını belirtmiştir. Devamında ise diğer asırların müceddidlerine dair tespitlere yer vermiştir. Yedi asrın müceddidlerini zikreden Sübkî'nin ihtilaflı isimler de dahil olmak üzere zikrettiği tüm isimler Şâfiî mezhebinden alimlerdir.²⁵³

²⁵¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 196-199.

²⁵² Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 200.

²⁵³ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 200-203.

Sübkî, ilme ve alimlere olan ilgisinin erken yaşta başladığını ifade etmiş; bunu etkileyici bir üslup ile ortaya koymuştur. Eserinde genel olarak rastlandığı üzere bu kısmı da beyitlerle süslemiştir.²⁵⁴

Kendisinin güvenilir gördüğü bilgiyi yayan, şüpheli olanı ise saklayan bir kimse olduğunu belirten müellif bu kitabı da o zamana kadar topladığı bilgileri değerlendirmek amacıyla yazdığını ifade etmektedir.²⁵⁵

Sübkî mukaddimede eserini yöntem ve üslup açısından tanıtmıştır. Eserin her yüzyıl bir tabaka olmak üzere yedi tabakayı ihtiva ettiğini belirtmiş ve bu kitabın hadis, fıkıh, tarih ve edebiyat kitabı olduğunu ifade etmiştir. Her türlü faydalı bilgiyi içinde barındırma kapasitesi bulunan bu eserde biyografilerin muhaddislerin ve edebiyatçıların usulüne uygun şekilde kaleme alındığını ve bununla birlikte nüktelere yer verildiğini kaydetmiştir.²⁵⁶

Sübkî fakih yönü ağır basan kimsenin biyografisinde onun hadisini müsned olarak zikretmeye gayret gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca alimler arasında gerçekleşen münazaraları veya tarihi gerçeklikleri de eksiksiz olarak, gerektiği şekilde aktarmaya çalıştığını ifade etmiştir.²⁵⁷ Bu ve benzeri ifadeleri onun incelikli bir çalışma ortaya koyma çobasını gözler önüne sermektedir.

Eser; şiirler, hikayeler, öğütler, kavâid ve fevâid türü bilgilerle donatılmıştır. Bunun yanı sıra Sübkî, biyografilerde özellikle az bilinen hususlara da dikkat çekmeye çalıştığını ifade etmiştir.²⁵⁸ Ayrıca zikrettiği isimlerin öne çıkan meziyetleri çerçevesinde gerekli bilgileri aktardığını; fakih kimsenin fakihiğini, edip kimsenin edebî yönünü ortaya koyduğunu belirtmiştir.²⁵⁹

Sübkî bu eseri inceleyen kimsenin bu kitabın garîb meselelerde taşkın denizler misali; hayrete düşürücü vecihler ve sözler hakkında genişçe ve ilimde ise yağışlı bir bulut misali birikime sahip bir adamın işi olduğundan emin olacağını iddia etmiştir.²⁶⁰

Tabakât türünde kendisinden önce eser veren kişileri zikreden Sübkî; bunlardan kendisinin haberdar olduğu ilk ismin Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Mutavviî (ö. 440/1048)

²⁵⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 206.

²⁵⁵ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 207.

²⁵⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 207.

²⁵⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 207.

²⁵⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 208.

²⁵⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 209.

²⁶⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 209.

olduğunu belirtmiştir. Ardından da Ebû't-Tayyib et-Taberî (ö. 450/1058), Ebû Âsım el-Abbâdî (ö. 458/1066), Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), Abdullah b. Yûsuf el-Cürcânî (ö. 489/1096), Abdülvehhâb b. Muhammed eş-Şîrâzî (ö. 500/1107), Ali b. Zeyd el-Beyhakî (ö. 565/1169), Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî (ö. 563/1168), İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), Ebû'l-Mecd İmâdüddin İbn Bâtîş (ö. 655/1257) ve Nevevî'nin (ö. 676/1277) bu türde eser telif ettiklerini ifade etmiştir.²⁶¹

Eserinin üslup ve yöntemini açıklayan Sübkî bu bağlamda çokça rivayeti olan bazı râviler haricinde aktardığı bütün bilgilerde isnad vermeye çaba gösterdiğini; hikaye, şiir ve özlü deyişlerin dahi isnadlı olarak aktarıldığını ifade etmiştir. Sonrasında ise şiirin meşru oluşuna dair delillere ve bazı şiirlere yer vermiş olup özellikle de İmam Şâfiî'den rivayet edilen şiirleri toplamıştır.²⁶²

Garîb vecihler, şâz görüşler ve ilginç ihtilafların bilgisine sahip olmayan, ilminde bunları gözetmeyen kimseleri eleştirmiş; onların yaptığının boş bir nakil işi olduğunu ifade etmiştir. Kitabında yer verdiği çeşitli ihtilaf ve münazaraları da bu bağlamda değerlendirerek fikhî melekeleri geliştirici bir unsur olarak görmüştür.²⁶³

Şâfiî ulemasının çeşitli beldelere yayıldığını ifade eden Sübkî şehirleri ve bu bölgelerde Şâfiîlerin yoğunluğuna dair bazı bilgileri paylaşmıştır. Farklı bölgelerdeki alimlerin biyografilerini o bölgelere ait kaynaklardan topladığını ifade etmiştir. İlk olarak Bağdat ve çevresini ele alan Sübkî buranın alimler bölgesi ve hilafetin merkezi olduğunu ifade etmiştir. Buradaki alimlerin bilgilerine ulaşmanın zor olmayacağını ifade etmiş ve bazı kaynaklar zikretmiştir.²⁶⁴

Alimlerin bir kısmı ise Horasanlıdır. Nişabur bölgesini de buraya dahil etmiş ve her Nişaburlu'nun aynı zamanda Horasanlı olduğunu; ancak aksinin öyle olmadığını ifade etmiştir. Horasan'ın çok geniş bir bölgeye yayıldığını belirtmiş olup burada özellikle Merv'e bir parantez açmış ve buranın en büyük şehir olmakla birlikte alimlerin de menzili olduğunu paylaşmıştır. Ayrıca burası Selçuklu sultanlarından bir kısmının da yuvası konumundadır. Ancak buradaki tek önemli şehri Merv olarak kabul etmemiş ve

²⁶¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 216-217.

²⁶² Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 219-314.

²⁶³ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 319-321.

²⁶⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 324.

Horasan'ın dört temel direği olduğunu, bunların da Merv, Nişabur, Belh ve Herat şehirleri olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁵

Sübkî'nin yer verdiği bir sonraki grup Şam ve Mısır ehlidir. Bu bölgelerin Şâfiî mezhebinin başlangıcından beri Şâfiîliğin merkezi konumunda olduğunu ifade etmiştir. Öyle ki aktardığına göre Şâfiî mezhebi ortaya çıktığından beri bu bölgede başka bir mezheple hükmedilmemiştir ancak bundan Kâdı Bekkâr (ö. 270/884) ve farklı dönemlerdeki bazı istisnalar hariçtir.²⁶⁶

Hicaz topraklarına gelince; Şâfiî mezhebinin ortaya çıkışından beri bu topraklarda da kazâ, imâmet ve hitabette Şâfiî mezhebinin etkin olduğunu ifade eden Sübkî bazı fikhî uygulamalardan örnekler vermiştir. Bunun da mezhebinin Allah katında doğru olduğuna bir delil olduğunu savunmuştur.²⁶⁷ Yemen ehlinin de çoğunluğunun Şâfiî olduğunu iddia eden Sübkî “İman Yemenlidir...” hadisine dayanarak yine mezhebinin hak mezhep olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁸

Sübkî devamında Fars ehlini zikretmiş; o dönemde Azerbaycan'dan sonra gelen doğu beldelerinde yüz kadar şehrin Şâfiî mezhebi etkisinde olduğunu aktarmış bu bağlamda Semerkand, Buhâra, Şirâz, Harezm, Gazne gibi daha pek çok bölgeye de yer vermiş ve kısa bilgiler aktarmıştır.²⁶⁹

Cengiz Han'ın çıkışına kadar bu bölgelerin göz aydınlığının devam ettiğini ifade etmiş sonrasında Cengiz Han'ın istilâsını ve Doğu İslâm dünyasında yaptığı tahribatı ele almış, Harzemşahlar ile mücadelesi, sonrasında Tatarların müdahalesi de dahil olacak şekilde açıklamıştır.²⁷⁰

Yedi tabakadan oluşan eserde toplam 1419 Şâfiî alime yer verilmiştir. İlk tabaka İmam Şâfiî'nin döneminde yaşamış ve ondan ilim tahsil etmiş, onun yolunu benimsemiş alimlerden oluşmakta; ikinci tabaka ise ona yetişmese de onun ilmî yaklaşımını benimseyen ulemayı içermektedir. Üçüncü tabakadan itibaren yüzer yıllık bölümler olarak şekillenen tabakalarda üçüncü tabaka 300-399 (913-1009), dördüncü tabaka 400-499 (1010-1106), beşinci tabaka 500-599 (1107-1203), altıncı tabaka 600-699 (1204-

²⁶⁵ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 325.

²⁶⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 326.

²⁶⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 327.

²⁶⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 327.

²⁶⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 328.

²⁷⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 328-343.

1300) arasında vefat eden alimleri; yedinci tabaka ise 700 (1301) yılından sonra vefat eden ulemâya ait biyografileri incelemektedir.

Her tabakada öncelikli olarak ismi Ahmed ve Muhammed olanlar sıralanmış; sonrasında alfabetik olarak devam edilmiştir. Önce kişilerin künye, lakap ve nisbeler dahil olacak şekilde tam isimleri zikredilmiştir. Sonrasında biliniyorsa doğum tarihi aktarılmış ve ders aldığı hocalar, ifa ettiği görevler, talebeleri gibi bilgiler aktarılmıştır. Daha önce de zikredildiği gibi her alimin öne çıkan özelliğine dair bilgiler aktarılmış ancak bunda da çok bilinenden ziyade az bilinen noktalara dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Ayrıca eser yalnızca bir fıkıh ricali kitabı olmaktan uzaktır. İçerdiği rivayet, hikaye, şiir ve menkıbeler ile hadis, tarih, dil vb. birçok disiplinle de iç içedir.

Sübkî'nin "*kübrâ*" olarak gelen bu eserin haricinde aynı isimle "*vustâ*" ve "*suğrâ*" olarak anılan iki farklı eseri daha bulunmaktadır. Bu üç eserin telif sırası konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Buna göre bir grup önce kübrânın sonrasında aşamalı olarak ihtisarı yapılarak vustâ ve suğrânın kaleme alındığı kanaatindeyken diğer grup bu işleyişin aksine olduğu iddiasındadır. *Vustâ*'nın 754/1353 *kübrâ*'nın ise 766/1365 yılında tamamlanmış olması da bunu göstermektedir.²⁷¹

²⁷¹ Aybakan, "Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ", s. 304.

İKİNCİ BÖLÜM
SÜBKÎ'NİN *TABAKÂTÜ'Ş-ŞÂFİİYYETİ'L-KÜBRÂ*'DA ZEHEBÎ'YE
İTİRAZL

Sübkî, kendisinden önce Şâfiî tabakât külliyyatında olan verileri ve kendi birikimini kullanarak çeşitli ilimlerle bezediği bu eserde bazı ihtilaflı meseleleri ve kendisinin görüşlerini de okuyucuya sunmuştur. Onun en dikkat çeken itirazlarından ve eleştirilerinden bir kısmı ise kendisinden yoğun bir eğitim aldığı hocası Zehebî'ye yönelik olan itirazlar ve eleştirilerdir. Zehebî'nin çeşitli mezheplerle ve diğer alimlerle olan ilişkisi; takip ettiği yöntemler ve üslubu yer yer Sübkî'nin eleştirilerine konu olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde Sübkî'nin Tabakât'ında Zehebî'ye yönelttiği itirazlar derlenecek ve gruplar halinde incelenecektir.

2.1. Cerh-Tâ'dîl Hususundaki İtirazlar

Zehebî'nin bazı râvilerin güvenilirliklerine dair değerlendirmeleri Sübkî tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler alimlerin cerh veya ta'dîli hususunda olmakla birlikte başka hususları da içerir vaziyettedir.

2.1.1. Muhammed b. Abdullah b. Şâzân er-Râzî'nin Rivayeti Hakkında İtiraz

Sübkî eserinin mukaddimesine besmele, hamdele, salvele ile giriş yapmış ve bu ibarelerin faziletlerini ayet ve hadislerle delillendirerek genişçe açıklamıştır. Ardından bazı temel meselelere değinen müellif, kalbinde iman olan kimsenin cehenneme girmeyeceğine yahut yine mü'min kimselerin cehenneme atıldıkları takdirde imanları dolayısıyla vakti geldiğinde cehennemden çıkarılacaklarına dair bazı rivayetler aktarmıştır. Bu rivayetlerde cehennemden kurtulacak kimseler “Allah'tan başka ilah yoktur diyen kimse / من شهد أن لا إله إلا الله” veya “Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik eden kimse / من شهد أن لا إله إلا الله” şeklinde ifade edilmiştir.²⁷² Aktardığı rivayetlerden birisi ise “Son sözü Allah'tan başka ilah yoktur olan kimse cennete girer / من كان آخر كلامه لا إله إلا الله دخل الجنة” hadisi olup bu hadisin sahîh olduğunu ve farklı tariklerinin olduğunu belirtmiştir.²⁷³

Sübkî, “Son sözü Allah'tan başka ilah yoktur olan kimse...” hadisinin üzerine Ebû Zür'a'nın vefatı esnasında yaşanan bir hadiseyi anlatmıştır. Buna göre hastalıktan acı

²⁷² Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 59-62.

²⁷³ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 63.

çeker halde canını teslim etmek üzereyken Ebû Zûr'a yanındakilerin ölmek üzere olanların telkîni hakkında konuştuklarını işitmiş ve ızdırap içindeyken dahi “Son sözü Allah’tan başka ilah yoktur olan kimse cennete girer / من كان آخر كلامه لا إله إلا الله دخل الجنة” hadisini isnadıyla zikretmiştir. Tam Allah’tan başka ilah yoktur dediği esnada, cennete girer, diyemeden ruhunu teslim ettiği aktarılmaktadır.²⁷⁴

Ebû Zûr’a’ya dair bu kıssanın Sübkî’nin zikrettiği isnadında Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Şâzân er-Râzî (ö. 376/986) isimli bir râvi bulunmaktadır. Sübkî’nin aktardığına göre Zehebî bu râvinin sika olmadığını söylemiştir.²⁷⁵ Nitekim Zehebî *Siyer*’de bu râvi hakkında “güvenilir değildir / وما هو بمؤتمن” demiştir.²⁷⁶ Dolayısıyla Sübkî’nin aktardığı ifadeyle Zehebî’nin ifadesi örtüşmektedir. Ayrıca Zehebî, bu alimin tasavvufla meşgul olduğunu ve ondan bazı münker rivayetlerde bulunduğunu da söylemiştir.²⁷⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) de *Târîhu Bağdâd*’da bu râvi hakkında bilgilere yer vermiştir. Kendisinin tasavvufî hikayeler rivayet ettiği ve tasavvuf cemiyetlerinde beğenilen bir isim olduğunu aktarmış; ait olmadığı bir neseple kendisini insanlara tanıttığı ve sonrasında uyarılınca bunu bıraktığını bildirmiştir. Buna ek olarak kendisinin belli bir döneme kadar isnadsız rivayette bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca rivayette çok güvenilir bir seviyede olmadığına dair bir görüşe de yer vermiştir.²⁷⁸ Kendisine ait olmayan bir nisbeyi kullandığına dair bilgiyi Zehebî de Hâkim’den nakletmiştir.²⁷⁹

Bu bilgiler ışığında anlaşılmaktadır ki Ebû Bekr Muhammed er-Râzî muhaddis yönünden çok sûfî yönüyle öne çıkmış bir râvidir. İsnadsız rivayette bulunması, münker hadis rivayet etmesi, bir nevi tedlis yapmaya çalışması ve odağının hadisten çok tasavvufta ve bu bağlamdaki kıssalarda olması onun cerh-ta’dîl alimlerince eleştirilmesine sebebiyet verebilecek önemli unsurlardır ki öyle de olmuş, sika bir râvi olmadığı bildirilmiştir.

²⁷⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 64.

²⁷⁵ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 65. Burada Zehebî’nin kullandığı aktarılan cerh lafzı “ليس بثقة” ibaresidir.

²⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, c. 16, s. 365.

²⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, c. 16, s. 365.

²⁷⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2002, c. 3, s. 495.

²⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, c. 16, s. 365.

Sübkî'nin yorumu, Zehebî'nin bu râviye “güvenilir değildir” demesinin hadisin sîhhatine zarar vermeyeceği şeklindedir.²⁸⁰ Buradan Sübkî'nin bu râviyi güvenilir bulduğu anlaşılmamalıdır. Daha ziyade o, bu rivayetin aslının sahîh olduğu kanaatindedir²⁸¹ ve ilgili râvinin sika olmamasının rivayetin aslına zarar vermeyeceğini düşünmektedir.

Zehebî, bu rivayete aynı isnadla *Târîhu'l-İslâm* 'da yer vermiştir. Ancak Ebû Bekr Muhammed er-Râzî'yi zikrettikten sonra yanına kendisinin sika olmadığı notunu düşmüştür. Mizzî de bu rivayeti aynı isnadla nakletmiştir.²⁸² İbn Asâkir bu rivayetin çeşitli tariklerine yer vermiştir. Ebû Bekr Muhammed er-Râzî'nin rivayetini zikretmiş; aynı rivayeti farklı bir isnadla da aktarmıştır. Ayrıca farklı bir kanaldan yine üç tarikten birbirine bağlanan bir isnad daha zikretmiş ve bazı ufak farklılıklarla aynı hadiseyi nakletmiştir.²⁸³

Ebû Zûr'a'nın telkînine dair bu rivayeti ona en yakın isimlerden biri olan İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) doğrudan aktarmıştır ve dolayısıyla onun aktardığı isnadda Ebû Bekr Muhammed er-Râzî yer almamaktadır.²⁸⁴

Görüldüğü üzere bu rivayet tek bir isnadla gelmemiş; çeşitli yollardan aktarılmıştır. Pek çok alim de eserlerinde bu rivayete yer vermiştir. Zehebî dahi mezkûr râvinin güvenilir olmadığı kaydını düşmekle birlikte bu rivayeti nakletmiştir. Ebû Zûr'a'ya en yakın isimlerden biri olan İbn Ebî Hâtim'in de bu kıssayı zikretmesi dolayısıyla kıssa sahih gözükmektedir.

Ek olarak Hz. Peygamber'in ölmek üzere olan kimselere telkînde bulunulmasına dair hadisi de çeşitli şekillerde hadis kaynaklarında geçmektedir. Müslim'in

²⁸⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 65. İbarenin aslı: “فلا يضر قول شيخنا الذهبي رحمه الله إن أبا بكر محمد بن عبد الله بن شاذان “ليس بثقة”

²⁸¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 1, s. 64.

²⁸² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. 19, s. 101-102.

²⁸³ Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, Dimaşk: Dâru'l-Fiker li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1995, c. 38, s. 34-36.

²⁸⁴ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Haydarabad: Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Me'ârif el-Osmâniyye, 1952, c. 1, s. 345-346.

Sahîh 'inde²⁸⁵, Ebû Dâvud²⁸⁶, Tirmizî²⁸⁷, İbn Mâce²⁸⁸ ve en-Nesâî'nin²⁸⁹ *Sünen* 'lerinde bu rivayet farklı tarihlerle zikredilmiş olup Ebû Zûr'a da sahîh gördüğü tarîk ile bu rivayeti nakletmiştir. Dolayısıyla Ebû Zûr'a'nın meclisinde bulunan ulemânın sahîh görülen böyle bir uygulamayı gerçekleştirmeye çalışması da son derece olasıdır.

Bu veriler doğrultusunda Sübkî'nin bu hadisenin sahihliği iddiasında isabetli olduğunun düşünülmesi mümkündür. Mezkûr râviye dair itirazı ise bahsi geçtiği gibi bu râvinin güvenilirliği doğrultusunda değil; rivayetin sıhhati hususunda olup bu yorumunda da geçerli dayanaklarının olduğu gözükmemektedir. Zehebî'nin ise bir ricâl alimi olarak bu râvi hakkında bilgi verdiği, rivayetin sıhhatine dair şüpheyile bu kaydı düşmediği tahmin edilmektedir.

2.1.2. İbn Fûrek Hakkında İtiraz

Sübkî'nin Zehebî'ye bir diğer itirazı Ebû Bekr Muhammed İbnü'l-Hasen b. Fûrek'in (ö. 406/1015) biyografisini aktardığı esnada görülmektedir. Meşhur Eş'arî alim İbn Fûrek döneminde Kerrâmîler ile sorunlar yaşamıştır ve bunun sonucu olarak bu grup tarafından hakkında bazı iddialar ortaya atılmıştır. Bunlardan en öne çıkanı İbn Fûrek'in ruhu araz olarak kabul ettiği ve Hz. Peygamberin ruhunun da araz olması dolayısıyla dünyadan irtihali ile nübüvvetinin sona erdiği görüşünde olduğu iddiasıdır. Sübkî'nin aktardığına göre İbn Fûrek bu görüşü dolayısıyla sultan karşısında yargılanmış ve aklanmıştır. Ayrıca İbn Hazm'ın bu görüşü tüm Eş'arîlere hamlettiğini ve bunun kesinlikle doğru olmadığını belirtmiş, İbnü's-Salâh'ın da ona karşı çıktığını aktarmıştır.²⁹⁰

İtirazın sebebi ise Zehebî'nin İbn Fûrek'i hem över hem de eleştirir ifadeler kullanmasıdır. Sübkî'nin naklettiğine göre Zehebî, İbn Fûrek hakkında “dindarlığının yanı sıra *felte* ve *bid'at* sahibidir” ifadesini kullanmıştır ki bu ifadeden Zehebî'nin İbn

²⁸⁵ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Türkiye: Dâru't-Tıbbâ'ati'l-Âmira, 1334/1915-1916[?], “Cenâiz”, 1, 2.

²⁸⁶ Ebû Dâvud Süleymân es-Sicistânî, *Süneni Ebî Dâvud*, İstanbul: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009, “Cenâiz”, 20, (No. 2)

²⁸⁷ Ebû İsmâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996, “Cenâiz”, 7 (No. 1)

²⁸⁸ Ebû Abdullah İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, İstanbul: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009, “Cenâiz”, 3 (No. 1, 2, 3.)

²⁸⁹ Ebû Abdurrahmân en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001, “Cenâiz”, 4 (No. 1, 2)

²⁹⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 4, s. 130-131.

Fûrek'in bazı hatalı yanlarının olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır. Sübkî, onun bu ifadesini çelişkili görmüştür. Çünkü bid'atçı bir kimsenin aynı zamanda dinine ve salâhına şahitlik etmek onun için bir çelişkidir. Bu durumda onun *felte*; yani hata veya aşırılık olarak nitelediği şey hak üzere durması ise bu onun dinindendir ancak batıl üzere durduğunu düşünüyor ise bu onun dindarlığının zıttıdır ve ikisinin bir araya gelmesi mümkün değildir, düşüncesindedir.²⁹¹

Zehebî, İbn Fûrek'e dair bilgilere hem *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'da hem de *Târihu'l-İslâm*'da yer vermiştir. *Siyer*'de onu allâme, sâlih ve mütekellimîn şeyhi olarak tanıtmıştır.²⁹² Kerrâmîler ile sorunlar yaşadığına dair nakillerde bulunmuş ve Ebu'l-Velîd el-Bâcî'den rivayetle İbn Fûrek'in Sultan'ın Resûlullah (s.a.v.) hakkındaki sorusuna "O, Allah'ın resûlü idi. Ancak bugün (artık) değil." dediğini; İbn Hazm'dan da yine İbn Fûrek'in bu görüşte olduğuna dair bir bilgiyi aktarmıştır.²⁹³ *Târih*'te ise İbn Fûrek'in sâlih olduğunu; fakîh ve mütekellim olup ilmi ile pek çok talebe yetiştirdiği gibi bilgiler aktarmıştır. İbn Hazm'dan burada da rivayette bulunmuş ve İbn Hazm'ın İbn Fûrek'in Resûlullah hakkındaki görüşü dolayısıyla öldürüldüğü bilgisini aktarmıştır. Ayrıca İbn Hazm'ın bu görüşü tüm Eş'arîlere hamlettiğini ve İbnü's-Salâh'ın buna karşı çıktığını belirtmiştir. Nitekim Sübkî de aynı bilgileri eserinde paylaşmıştır.²⁹⁴ Devamında İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân*'ından alıntıda bulunmuştur.²⁹⁵

İbn Hallikân, İbn Fûrek'in kelâm, usul, edebiyat ve nahiv bilgisine dikkat çekmiş; onun yolculuklarına ve nerelerde yaşamını sürdürdüğüne dair bilgiler aktarmıştır. Nîsâbur'a yerleştiğinde onun için bir ev ve medrese inşa edilmiş ve bilhassa fukaha cemiyetine onun bereketi tezâhür etmiş ve buradaki çalışmalarından çokça verim almıştır. Bahsettiğine göre İbn Fûrek çeşitli alanlarda 100 kadar eser telif etmiştir. Bunlara ek olarak Gazne'de çok sayıda münazarada bulunduğunu bildirmiş ve o da İbn Fûrek'in Kerrâmîler ile arasının bozuk olduğuna değinmiştir. Nîsâbur'a dönüş yolunda zehirlenip öldürüldüğünü, kabrinde edilen duanın kabul olunduğunu aktarmıştır.²⁹⁶

²⁹¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 4, s. 133.

²⁹² Zehebî, *Siyer*, c. 17, s. 214.

²⁹³ Zehebî, *Siyer*, c. 17, s. 216.

²⁹⁴ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 9, s. 109-110.

²⁹⁵ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 9, s. 110.

²⁹⁶ Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1971, c. 4, s. 272.

Zehebî ayrıca İbn Fûrek'in başından geçen çeşitli hadiselerle de yer vermiştir. İbn Fûrek'in itham edildiği mesele ile ilgili olarak ise Ebu'l-Velîd Süleymân el-Bâcî'den rivayetle Sultan ile arasında geçen hadiseyi aktarmıştır. Bu rivayete göre İbn Fûrek ona ait olduğu söylenen Hz. Peygamber'in nübüvvetinin sona erdiği görüşünü kabul etmiş ve Sultan onun öldürülmesi hükmünü vermiştir. Ancak yaşından dolayı ona şefa'at edilmiş ve zehir ile öldürülmesi emredilmiş; sonucunda da kendisine zehir içirilmiştir. Bu bilgilere ek olarak İbn Hazm'ın İbn Fûrek karşısında bir tutum sergilediğini ifade eden Zehebî İbn Fûrek'i İbn Hazm'dan daha önde ve daha iyi gördüğünü ifade etmiştir.²⁹⁷

Bu konuda ilk olarak İbn Fûrek hakkında aktarılan kıssanın doğruluğu incelenmelidir. Zikri geçtiği üzere İbn Hallikân bu hadiseye yer vermemiş; yalnızca zehirlenerek öldürüldüğünü aktarmıştır. Sübkî ise İbn Fûrek'e böyle bir görüşün nisbet edilmesini kesinlikle hatalı görmüş ve onun bu görüştekileri tekfir ettiğini ve kesinlikle bunu savunamayacağını ifade etmiştir. Bu durumda böyle bir ithamı kabul etmiş olamayacağını ve Sultan'ın da onun ölüm emrini veremeyeceğini belirtmiştir. Dolayısıyla Sultan ile arasında geçtiği aktarılan hadiseyi de kesin bir dille yalanlamaktadır. Ayrıca yaşı dolayısıyla bu kararın uygulanmadığı gerekçesini de makul bulmamıştır. İbn Hazm'ın tamamen bir taassup ile böyle bir hikaye kurguladığını iddia etmiştir.²⁹⁸

İmam Kuşeyrî İbn Fûrek'in çeşitli görüşlerini ve onun hayatından bazı kesitleri aktarmasına rağmen bu hadiseye dair bir bilgi vermemiştir.²⁹⁹ Sübkî, Kuşeyrî'nin Eş'arî ulemanın hiçbirinin bu görüşte olmadığını ifade ettiğini aktarmıştır.³⁰⁰

İbnü'l-'Imâd el-Hanbelî (ö. 1089/1679) ise İbn Hallikân ile aynı bilgileri nakletmiş; ek olarak İbn Hazm'dan rivayetle gelen İbn Fûrek'in mezkûr görüşü dolayısıyla Sultan tarafından öldürüldüğünü aktarmıştır.³⁰¹ İbnü's-Salâh da benzer bilgiler paylaşmış; İbn Hazm'ın da rivayetine yer vermiş ancak Sübkî'nin de söz ettiği gibi İbn Hazm'ın bu fikri tüm Eş'arîlere hamletmesine karşı çıkmıştır. Ancak bu görüşü

²⁹⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 9, s. 111.

²⁹⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. 4, s. 132-133.

²⁹⁹ Örneğin; Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, [t.y.], c. 1, s. 318 ve s. 358.

³⁰⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 4, s. 132.

³⁰¹ İbnü'l-'Imâd, *Şezerât*, c. 5, s. 43.

İbn Fûrek'e hamletmesine ve bu sebeple öldürüldüğüne dair rivayete bir itirazı görülmemektedir.³⁰²

Ebû Mu'âviye Mâzin b. Abdurrahman el-Beyrûtî'nin el-Halîfetü'n-Nîsâburî'ye ait *Muhtasaru Târîhu Nîsâbur*'u üzerinden derlediği *Târîhu Nîsâbur* "*Tabakatu Şuyûhu'l-Hâkim*" isimli çalışmasında İbn Fûrek yer almış ancak bahsi geçen hadiseye burada da yer verilmemiştir.³⁰³ *Tebyînü kezibi'l-müfterî*'de ise diğer eserlerdeki içeriğin aynısı aktarılmıştır. Bahsi geçen hadise zikredilmemiştir ancak Kuşeyrî'den nakille İbn Fûrek'in kendisinin Şiraz'a dinde bir fitne sebebiyle kelepçelenmiş halde götürüldüğünü anlattığı bir rivayete yer vermiştir. İçinde bulunduğu durum yüzünden üzüntülüken günün aydınlandığını ve beldenin girişindeki bir mescidin mihrabında yazılı olan "Allah kuluna kâfi değil midir?" ibaresini görünce içinde yakında bu halden kurtulacağına dair bir his uyandığını ve gerçekten de sonunda böyle olduğunu aktarmıştır.³⁰⁴ Zehebî de bu hadiseyi zikretmiştir³⁰⁵ ve bu hadise onun yalnızca zikri geçen nübüvvet meselesi ile ilgili değil, başka sebepler dolayısıyla da sorunlar yaşadığını göstermektedir.

Görülmektedir ki bu rivayet yalnızca İbn Hazm kanalıyla gelmiştir. İbn Hazm'ın eserleri incelendiğinde kendisinin bu hadiseyi *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*'de ele aldığı görülmektedir. Peygamberlerin nübüvvetinin devam etmediği görüşüne reddiye verdiği bölümde Sübkî'nin de bahsettiği gibi Eş'arîlerin bu görüşte olduğunu iddia etmiştir. Devamında da daha önce zikredilen Süleyman el-Bâcî'den rivayetle İbn Fûrek'in bu görüşü dolayısıyla Sultan Mahmud b. Sebüktekin tarafından zehirlendiğini aktarmıştır. Bu fikre kesinlikle karşı çıkmış ve her gün okunan beş vakit ezana ve çok sayıda ayete muhalif fasid bir görüş olduğunu belirtmiştir. Bunun küfr olduğuna dair görüşleri de aktarmıştır.³⁰⁶ Ayrıca mürkienin fasid görüşlerini incelediği bir bölümde de İbn Fûrek'in Sultan tarafından bu görüş dolayısıyla öldürüldüğünü yinelemiştir.³⁰⁷

³⁰² Takıyyüddîn İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992, c. 1, s. 136-138.

³⁰³ Ebû Muâviye Mâzin b. Abdurrahman el-Beyrûtî, *Târîhu Nîsâbur / Tabakatu Şuyûhu'l-Hâkim*, Lübnan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2007, s. 393.

³⁰⁴ Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir, *Tebyînü kezibi'l-müfterî fi mâ nüsibe ile'l-Eş'arî*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1984, s. 233.

³⁰⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 9, s. 110.

³⁰⁶ Ebû Muhammed İbn Hazm ez-Zâhirî, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, Kahire: Mektebetü'l-Hâneci, [t.y.], c. 1, s. 75-76.

³⁰⁷ İbn Hazm, *Fasl fi'l-milel*, c. 4, s. 162.

Zâhirî bir alim olan İbn Hazm'ın Eş'arî alim İbn Fûrek karşısında bir konumda yer aldığı söylenmesi mümkündür. Onun haricinde kimsenin hadiseyi bu şekilde nakletmemesi bu anlatıyı şüpheli hale getirmektedir. Sultan'ın İbn Fûrek'i yakalatıp sorguya çektikten sonra zaten elindeyken ölüm emrini doğrudan verip hükmü gerçekleştirmeden o dönüş yolundayken katli için zehirleme yöntemini tercih etmesi de Sübkî'nin izah ettiği gibi pek tabii bir tutum gibi gözükmemektedir.

Zehebî'nin İbn Fûrek'in biyografisinde izlediği yöntem genel olarak diğer alimlerden gelen bilgileri aktarmak şeklindedir. Kendi görüşü olarak yalnızca salih bir kimse olduğunu aktarmış,³⁰⁸ Eş'arî yöntemini Ebu'l-Hasen el-Bâhilî'den (ö. ?) öğrendiğini belirtmiştir.³⁰⁹ Kendi ifadeleriyle aktardığı diğer bilgiler ise İbn Fûrek'in Eş'arî ve kelam ilminde bir öncü olduğu; Şîrâz'a itikadi bir mesele yüzünden tutuklu vaziyette götürüldüğü bilgileridir.³¹⁰ Zehebî'nin kendi ifadeleriyle aktardığı bilgilerde Sübkî ile çelişen bir nokta bulunmamaktadır ancak onun İbn Fûrek hakkında çok övgü dolu ifadeler kullanmaması ve onu ortalama olarak nitelenebilecek “salih bir adamdı” gibi ifadelerle tanıtmaması genel üslubu çerçevesinde bakıldığında İbn Fûrek'e karşı tam bir güven içerisinde olmadığını yansıtır niteliktedir. İbn Hazm'ın rivayetine yer vermesinin sebebi ise bunu tamamen yalanlamadığını göstermektedir çünkü doğrudan bu bilginin karşıtı olacak bir ifade kullanmamıştır. Ancak Şîrâz'a götürüldüğüne dair rivayetteki gibi bunu onaylayan bir ifade de kullanmamıştır. Zehebî'nin buradaki maksadının İbn Fûrek'in çeşitli itikâdî münazaralarda bulunduğunu ve hakkında ihtilaflı görüşlerin nakledildiğini göstermek olduğunun düşünülmesi mümkündür. Nitekim o, İbn Fûrek'e karşı tam bir itimad halinde olmadığını ve kendi nazarında doğru olmayan görüşlere sahip olduğunu da Sübkî'nin de aktardığı üzere “dindarlığının yanı sıra *felte* ve *bid'at* sahibi bir kimse idi/كان مع دينه صاحب فلتة وبدعة” ifadesiyle açıkça gözler önüne sermiştir.

Sübkî'nin Zehebî'nin kullandığı *felte* ve *bid'at* sahibi olma ifadeleri ile dindarlığın bir arada zikredilmesine dair itirazına gelince ilk olarak; bu ifadenin Sübkî'nin zikrettiği gibi *felte* olarak değil; *kalebe* veya *kalbe* şekillerinde geldiğine dikkat edilmelidir.

³⁰⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 9, s. 109.

³⁰⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 9, s. 110, *Siyer*, c. 17, s. 216.

³¹⁰ Zehebî, *Siyer*, c. 17, s. 216.

Târîhu 'l-İslâm'ın iki baskısında *kalebe*,³¹¹ bir baskısında ise *kalbe*³¹² şeklinde gelen bu ifadenin içerisinde *felte* geçen bir versiyonuna rastlanmamaktadır. Zehebî'nin cerh-ta'dîl lafzı olarak bu ibareyi kullandığı başka bölümlerde de görülmemektedir.

Kalb bir şeyi ters yüz etmek, döndürmek anlamlarında kullanılmaktadır.³¹³ Bid'at ile birlikte kullanılması dolayısıyla var olan şeyleri olduğu hal üzere bırakmayıp değiştiren, dönüştüren bir kimse olmasını kastettiğinin düşünülmesi mümkündür. Bid'atın farklı çeşitleri varsa da onun bu ifadesindeki bid'atın memdûh ve makbûl bir bid'at çeşidi olmadığı bağlamdan anlaşılmaktadır. *Kalbe* ifadesinin de bid'at manasında kullanılmış olması mümkündür. Muhakkik Muhammed Eymen eş-Şibrâvî içerisinde *kalbe* ifadesi geçen bir rivayeti aktardıktan sonra bu ifadenin illet, hastalık manasında olduğunu bildirmiştir.³¹⁴ Hadis lafzı olarak illet düşünüldüğünde ve bu iki mana bir arada değerlendirildiğinde Zehebî'nin burada İbn Fûrek'te bir noksanlık olduğunu ifade etmek istemiş olması muhtemeldir ancak bu ifadede yine de bir muğlaklık söz konusudur.

Zehebî daha önce bahsi geçtiği üzere İbn Fûrek hakkında doğrudan eleştirel ifadeler kullanmamış yalnızca hakkındaki çeşitli rivayetleri aktarmakla yetinmiştir. Hakkında kullandığı *bid'at* ve *kalbe* sahibi idi ifadesi tek eleştirel cümlesidir. İbn Hazm'ın rivayeti dolayısıyla bu düşüncede olabileceği gibi kelam ve tasavvuf alanlarında geniş bilgiye ve çeşitli görüşlere sahip olan bu alime itikadi ve tasavvufî bazı görüşleri dolayısıyla da bu eleştiriye yöneltmiş olması muhtemeldir. Zehebî'nin mu'tedil yapısı alimlerin ilmi ve imanı hususunda onu çok sert ifadeler kullanmamaya sevk eder gibi gözükmemektedir. İlk bölümde bahsi geçtiği üzere hocası konumunda olan İbn Teymiye'yi de övdüğü ama aynı zamanda itikadi ve fikhî bazı meselelerde ayrı düşüklerini aktardığı bilinmektedir. Dolayısıyla İbn Fûrek hakkında da bu tarz bir tutumu tercih etmiş olması garip gözükmemektedir. Ancak tam olarak İbn Fûrek'i hangi açıdan bid'at sahibi bir kimse olarak tanıttığını belirtmemesi onu Sübkî tarafından eleştirilesi bir duruma düşürmüştür. Nitekim aktardığı İbn Hazm rivayeti de güvenilirlik açısından tartışmalıdır.

³¹¹ Şemsüddîn ez-Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm ve vefeyâtü 'l-meşâhîr ve 'l-a 'lâm*, Tahkik: Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993, c. 28, s. 149 ve Şemsüddîn ez-Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm ve vefeyâtü 'l-meşâhîr ve 'l-a 'lâm*, Tahkik: Sa'd Yûsuf Mahmûd Ebû Azîz v.dğr. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, [t.y.], c. 28, s. 94.

³¹² Şemsüddîn ez-Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm ve vefeyâtü 'l-meşâhîr ve 'l-a 'lâm*, Tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003, c. 9, s. 111.

³¹³ İbn Manzûr, *Lisânü 'l-Arab*, c. 1, s. 685.

³¹⁴ Şemsüddîn ez-Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, Tahkik: Muhammed Eymen eş-Şibrâvî, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006, c. 2, s. 12.

Ayrıca Sübkî onun İbn Fûrek'i İbn Hazm'dan önde gördüğüne dair ifadesine de bir yorumda bulunmuştur. Buna göre hocasına “Eğer bahsettiğin gibi onun risaletin sonlandığına dair bir görüşünün olduğuna inanıyorsan onda bir hayır yoktur; eğer inanmıyorsan bunun onun hakkında uydurulmuş bir yalan olduğuna niye dikkat çekmiyorsun?” siteminde bulunmuştur.³¹⁵ Zehebî'nin İbn Fûrek'i İbn Hazm'dan daha ileride gördüğünü bildirmesi İbn Hazm'dan aktardığı rivayetin güvenilirliği hususuna bir ışık tutmak gayesiyle yapılmış olabileceği gibi açık herhangi bir ifade kullanmaması bu durumu yine de muğlak bırakmaktadır. Dolayısıyla Sübkî'nin sitemi tam anlamıyla yersiz bir sitem gibi gözükmemektedir.

2.1.3. Fahreddin er-Râzî Hakkında İtiraz

Cerh-ta'dîl hususundaki son itiraz ise Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) hakkındadır. Sübkî, Zehebî'nin onu *Mizân*'da zikretmesini eleştirmiş ve çeşitli açılardan bunun anlamsız bir tutum olduğunu belirtmiştir. İlk bahsettiği açı onun ümmetin alimlerinden sika bir kişilik olması ve dolayısıyla zayıf râvilerin toplandığı bir eserde yer almaması gerektiği görüşü iken diğer sebep bu alimin herhangi bir rivayeti olmadığı halde Zehebî'nin onu râviler kitabında zikretmesidir. Sübkî bunu saf bir taassup olarak nitelemiştir. Onun hakkındaki bir diğer itirazı ise ona nisbet edilen *Esrâru'n-nücûm* isimli eser hakkındadır. Zehebî'nin bu kitabın ona ait olduğunu söylediğini ancak böyle bir şeyin olmadığını belirtmiştir. Devamında Zehebî'nin sırf onu kötü göstermek için sihirle alakalı bir kitabı ona nisbet ettiğini ve bunun gerçekten çok ileri derecede bir taassup dolayısıyla olduğunu iddia etmiştir.³¹⁶

Zehebî Râzî'nin biyografisine *el-'İber*,³¹⁷ *Siyer*³¹⁸ ve *Târîhu'l-İslâm*³¹⁹'da yer vermiştir. Sübkî'nin bahsettiği gibi kendisini *Mizan*'da da zikrettiği görülmektedir. En kapsamlı şekilde incelediği *Târîhu'l-İslâm*'da onun hakkında ana hatlarıyla şu bilgileri vermiştir: Allâme Fahrüddîn Ebû Abdillâh el-Kuraşî el-Bekrî et-Teymî et-Tabersitanî er-

³¹⁵ Sübkî, *Tabakât*, c. 4, s. 133.

³¹⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 8, s. 88-89.

³¹⁷ Şemsüddîn ez-Zehebî, *el-'İber fî haberi men gaber ve Züyûlühû*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.], c. 3, s. 142.

³¹⁸ Zehebî, *Siyer*, c. 21, s. 500-501.

³¹⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 13, s. 137-145.

Râzî İbn Hatîbu'r-Rey h. 544 senesinde doğmuştur ve babası Ziyâüddîn Ömer (ö. ?) ile çalışmış olup Muhyî's-Sünne Ebû Muhammed el-Begavî'nin (ö. 516/1122) de öğrencilerindendir. Râzî hakkında diğer ulemâdan aktardığı anekdotlar onun zekasının keskinliğine, İslâmî ilimler ve edebiyat gibi çeşitli alanlardaki birikimine dikkat çekmektedir. Eserlerinin bir kısmını zikreden ve öven Zehebî, Sübkî'nin de bahsettiği gibi onun vâiz yönünü ve hitâbetini de methetmiştir. Onun vaazları sayesinde birçok kişinin ondan etkilenip Kerrâmîlikten Ehl-i Sünnete dönüş yaptığını bildirmiştir. Sonrasında gittiği beldelerde bazı kelâmî münakaşalarda bulunup sorunlar yaşadığını ve sorun yaşadığı gruplardan biri olan Kerrâmîlerin zehirlemesi sonucunda vefat ettiğinin söylendiğini aktarmıştır. Râzî hakkında kötü söylentilerin olduğunu bildiren Zehebî bu söylentilerin çıkmasına sebep olan bazı meseleleri zikretmiştir. Hz. Peygamber ve kendisi hakkında bir hususu aktarırken “Muhammed et-Tâzî şöyle dedi; Muhammed er-Râzî ise şöyle dedi. / قال محمد التازي وقال محمد الرازي” ifadesini kullanıp et-Tâzî ile Hz. Peygamber'i kastetmesi bunlara dair örneklerden biridir. Hakkında bildirilen bir diğer bilgi ise bir dönemden sonra bol kazanç elde ettiği ve ardında büyük bir miras bıraktığıdır. Ayrıca Zehebî onun görüşlerinden ve bazı özlü sözlerinden kesitler de paylaşmış bunların devamına vasiyetini de eklemiştir.

Zehebî, Sübkî'nin söz ettiği gibi Râzî'ye *Mîzân* 'da da yer vermiştir. Burada zekâ ve akliyyâtta öncü bir isim olduğunu ancak hadis bilgisinden yoksun olduğunu ifade etmiştir. Dinin esasları konusunda şüpheyi düşüren görüşleri olduğunu iddia eden Zehebî, yine Sübkî'nin ifade ettiği gibi *es-Sırrü'l-mektûm fî muhâtabeti'n-nücûm* isimli eseri ona nisbet etmiştir. Son olarak bu kitabı yazdıktan sonra tövbe etmiş olması temennisiyle bölümü sonlandırmıştır.³²⁰ *Mîzân*, Sübkî'nin ifade ettiği gibi zayıf ravilerin toplandığı bir eser olmaktan ziyade hakkında eleştiri bulunan ravilerin toplandığı bir eserdir. Eserin mukaddimesinde de bu bilgiye açıkça yer verilmiştir.³²¹ Dolayısıyla Zehebî'nin onu zayıf gördüğü sonucuna değil; onun hakkında bazı olumsuz eleştirilerin bulunduğu sonucuna varmak daha doğrudur.

Râzî'nin birikimi ve İslâmî ilimlerdeki yetkinliği aşîkardır. Ancak Zehebî'nin ona dair hiçbir anlatısında rivayette bulunduğu dair bir aktarımı olmamıştır. Sübkî'nin de

³²⁰ Şemsüddîn ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İtidâl fî nakdi'r-ricâl*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963, c. 3, s. 340.

³²¹ Zehebî, *Mîzân*, c. 1, s. 2.

ifade ettiği üzere kendisini bir hadis râvisi ve hadis alimi konumunda görmek doğru olmayacaktır. Ancak bir İslâm alimi; özellikle fıkıh, kelam ve usulde çalışmalar vermiş bir alim olarak Râzî'nin hadis ve rivayet konusunda bir noktaya kadar bilgisinin olmasının beklenmesi tabiidir. Biyografisinin aktarıldığı diğer eserlerde hadis alanında kendini yetiştirdiğine dair bir rivayette bulunulmamış; nakilden ziyade akıl yönü ön plana çıkarılmıştır.³²²

es-Sırru 'l-mektûm 'un Râzî'ye aidiyeti ise netlik kazanamamış bir husustur. 1963 senesinde yapılan bir çalışmada bu mesele incelenmiş ve ulemanın üç gruba ayrıldığı; kiminin bu eseri Fahreddîn Râzî'ye nispet ederken kiminin kesin bir surette buna karşı çıktığı; bir grubun ise net bir kanaate ulaşamadığı bildirilmiştir.³²³

İbn Hallikân³²⁴ ve Safedî,³²⁵ Zehebî gibi bu eseri Râzî'ye nisbet eden isimlerden bazılarıdır. Eserin Râzî'ye ait olduğu kanaatinde olan bir diğer alim ise İbn Teymiyye'dir. Bu eseri Sultan Alâüddîn Muhammed b. Lekş b. Celâlüddîn Harezmsah'ın annesi için yazdığının söylendiğini aktarmış ve ayrıca arasının iyi olduğu Sultan için de *er-Risâletü 'l-Alâiyye fi 'l-ihitiyârâti's-semâviyye* isimli bir çalışma kaleme aldığını bildirmiştir. Bu eserin içeriğini oluşturan “el-ihitiyârâtü's-semâviyye” İbn Teymiyye tarafından dalalet ehline ait ve sahîh sünnet ile bize aktarılan istihareye muadil bir uygulama olarak açıklanmıştır. Buna göre kişiler takip ettikleri gezegenlerin konum ve hareketlerine bağlı olarak yapacakları işlere karar verir vaziyetlerdir. İbn Teymiyye bu eserlerin çok miktarda yanlış haberle dolu olduğunu; şer içerikli emirler barındırdığını ifade etmiştir.³²⁶ İbn Teymiyye'nin diğer çalışmalarında da bu eserin Râzî'ye nisbet edildiği görülmektedir.³²⁷

İbn Haldûn net bir ifade kullanmamakla birlikte eserin Râzî'ye ait olmadığı kanaatinde olduğunu, bu esere rastlamadığını ve Râzî'nin böyle bir eser telif etmeyeceği

³²² Örn.: İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a'yân*, c. 4, s. 248-254. Safedî, *el-Vâfi*, c. 4, s. 175-182.

³²³ Muhammed Sâlih ez-Zerkân, *Fahreddîn er-Râzî ve ârâuhu 'l-kelâmiyye ve 'l-felsefiyye*, Beyrut: Dâru'l-Fiker, 1963, s. 109-110.

³²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a'yân*, c. 4, s. 249

³²⁵ Safedî, *el-Vâfi*, c. 4, s. 180.

³²⁶ Takıyyüddîn Ahmed b. Teymiyye, *Mecmû'u 'l-fetâvâ*, Cem ve Tertîb: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, Medine: Mema'u'l-Melik Fahd, 2004, c. 13, s. 180-181.

³²⁷ Takıyyüddîn Ahmed b. Teymiyye, *Beyânü telbîsi 'l-Cehmiyye fi te'sîs bida'ihimi 'l-kelâmiyye*, Medine: Mecma'u'l-Melik Fahd, h. 1426, c. 3, s. 53., Takıyyüddîn Ahmed b. Teymiyye, *Dekâiku 't-tefsîr*, Dımaşk: Müessesetü 'Ulûmi'l-Kur'ân, h. 1404, c. 2, s. 113.

zannında olduğunu aktarmıştır.³²⁸ İbn Kesîr ise ona böyle bir eserin nisbet edildiğini ancak buna karşı çıkanların da bulunduğunu aktarmış kendisi net bir kanaat bildirmemiştir.³²⁹ İbn Şühbe (ö. 874/1470) de aynı ifadeleri kullanmış ve bir kanaat belirtmemiştir.³³⁰

Eserin Râzî'ye ait olmadığını söyleyen alimlerden birisi ise muhakkak Sübkî'dir ve buna kesin bir dille karşı çıkmıştır. Buna ek olarak Leknevî'nin *el-Fevâidi'l-behiyye* isimli eserinin haşiyesinde de bu eserin Râzî'ye aidiyeti reddedilmiştir. Metnin haşiyesi Leknevî'ye aittir ancak muhakkikin bazı ziyadeleri bulunmaktadır. Leknevî yalnızca eserin ismini zikretmişken muhakkikin eklediği ziyade ile bu iddiayı reddettiği görülmektedir. Râzî'nin döneminde bazı mühlitlerin eserin insanların arasında yayılması gayesiyle bu kitabı Râzî'ye nisbet ettiklerini ve bunun henüz Râzî hayattayken gerçekleştiğini; Râzî'nin de eserlerinde bunu reddettiğini iddia etmiştir.³³¹

Zikri geçen *Fahrüddîn er-Râzî ve ârâuhu'l-kelâmiyye ve'l-felsefiyye* isimli çalışmanın müellifi ise eserin Râzî'ye ait olduğuna dair net bir kanaate ulaşmış gözükmektedir. Bunun bir delili olarak ise Râzî'nin bazı eserlerinde bu kitaba atıfta bulunmasını zikretmiştir.³³²

Râzî'ye atfedilen bu esere reddiye olarak Zeynüddîn Süreycâ b. Muhammed el-Malatî (ö. 788/1386) tarafından yazılmış *İnkıdâdü'l-Bâzî fi'n-fidâdi'r-Râzî* isimli bir çalışma bulunduğu da aktarılmaktadır.³³³

Edinilen bilgiler ışığında görülmektedir ki *es-Sırru'l-mektûm*'un Râzî'ye ait bir eser olduğunu nakleden tek isim Zehebî değildir. Pek çok alim bu eserin ona ait olduğu veya ait olabileceği ihtimaline eserlerinde yer vermiştir. Kendisine nisbet edilen benzer içerikli bir eserin daha olması da bu ihtimali güçlendirir gözükmektedir. Dolayısıyla bu eserin Râzî'ye aidiyeti kesin olsun veya olmasın Sübkî'nin Zehebî'ye karşı olan taassub ithamı pek de yerinde bir itham gibi gözükmemektedir. Çünkü diğer alimler gibi onun da kendi edindiği bilgiler dahilinde bu eserin Râzî'ye ait olduğu kanaatine varmış olması

³²⁸ Abdurrahmân İbn İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, Beyrut: Dâru'l-Fiker, 1981, c. 1, s. 660.

³²⁹ İmâdüddîn İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993, s. 779.

³³⁰ İbn Şühbe, *Tabakât*, c. 2, s. 367.

³³¹ Ebu'l-Hasenât el-Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye ve'l-Ta'likatü's-seniyye*, Tahkik: Muhammed Bedrüddîn el-Halebî, Kahire: Matba'atü's-Sa'âde, h. 1324, s. 192.

³³² Ayrıntılı bilgi için bkz.: ez-Zerkân, *Fahrüddîn er-Râzî*, s. 110.

³³³ Mustafa b. Abdullah Kâtîp Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul: Vekâletü'l-Ma'ârif, 1941-1943, c. 2, s. 989.

gayet tabii olup burada Sübkî'nin iddia ettiği gibi yanlış olduğu kesinlikle ispatlanabilecek bir bilgi nakledilmemiştir.

2.2. Mezhebe Dair İtirazlar

Zehebî'nin Hanbelî mezhebine güçlü bir meyli olduğu iddiasında bulunan Sübkî, hocasının Şâfiî ve Eş'arî alimlerin hakkını pek çok yerde ihlal ettiği kanaatindedir. Dolayısıyla bu mezheplere mensup pek çok alimin biyografisinde hocasına itirazları olmuştur. Hanefî ve Mâlikî alimlerin de onun taassubundan payını aldığı görüşünü bu iddialarına ekleyen Sübkî, görüşünü açık ve net ifadelerle ortaya koymaktan da çekinmemiştir. Bu bölümde Sübkî'nin hocasına bu bağlamda yönelttiği itirazlar incelenecektir.

İlk olarak belirtilmelidir ki mezhep bağlamındaki itirazlar Sübkî'nin Zehebî'ye yönelttiği en açık ve yoğun itirazlar olmuştur. Diğer itirazlar genelde aktarılan verinin doğruluğu veya yanlışlığı hususunda iken bu bağlamdaki itirazlar daha kapsayıcı ve genel bir yorum halinde gelmiştir. Daha önce zikri geçtiği gibi Sübkî hocasını bu konuda eleştirmekten geri kalamamış ve hakikatin söylenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu bağlamda Zehebî'nin Hanbelîlerin görüşüne şiddetli bir meylinin olduğunu; Ehl-i Sünneti hor gördüğünü ifade etmiştir. Mesafeli olduğu bu grubun başında ise Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin geldiğini iddia etmektedir. Ona göre Zehebî bu grubun biyografilerini aktarırken adil davranmamış; zorunda kalmadıkça onların iyi özelliklerini paylaşmamıştır.

Bir cerh-ta'dîl kâidesi olarak cârih ve mecrûhun hâlinin bilinmesi gerektiğine dikkat çeken Sübkî, bu bağlamda alimlerin özellikle itikâdî görüş ve mezhepleri dâhilinde birbirlerine eleştiriler yönelttiklerini bildirmiştir. Birbirleri hakkında yaptıkları ve cerh-ta'dîl bağlamında olmayıp tassub sonucu ortaya çıkan olumsuz eleştirilerinse kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir. Buna çok fazla örnek verilebileceği gibi Zehebî'nin de durumunun bu olduğunu iddia etmiş; Ehl-i Sünnet'e karşı aşırı bir karşıtlığının olduğunu ve bu sebeple ona güvenilemeyeceğini savunmuştur.³³⁴

³³⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 13.

Hâfiz Salâhüddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî'den (ö. 761/1359) nakilde bulunan Sübkî, onun Zehebî hakkında şu ifadeleri kullandığını aktarmıştır: “Onun dininden, takvasından ve insanların söyledikleri hakkındaki araştırmasından şüphe duymam. Ancak kendisinde isbât mezhebi ağır basmış; te’vîl karşıtlığı ve tenzihten gaflet baş göstermiştir. Öyle ki bu durum onun yapısında tenzih ehlinde güçlü bir sapma ve isbât ehline güçlü bir meyil şeklinde etki etmiştir. Ehl-i isbâtın birisinin biyografisini aktardığında onun hakkında söylenen tüm iyi şeyleri zikredip onu uzun uzun tanıtmakta; özelliklerini abartmakta ve hatalarına dikkat etmeyip mümkün olduğu sürece te’vîl etmektedir. Diğer taraftan İmâmü’l-Harameyn, el-Gazzâlî veya benzeri, diğer taraftan birini zikredecek olduğunda ise tanıtırken mübalağa etmemekte ve o zâtı eleştirenlerin sözlerine çokça yer verip bunları tekrar tekrar yinelemektedir. Bunu bir din olarak görmektedir ancak farkında değildir. Dolup taşan iyi özelliklerinden yüz çevirmekte ve bunları aktarmamaktadır. Herhangi birinin bir hatasını bulduğunda ise zikretmektedir. Asrımızın ehline de bu şekilde yapmakta ve açıkça bir şey söyleyemediği kişilerin biyografilerinde “Allah onu ıslah etsin” gibi ifadeler kullanmaktadır. Bunun sebebi ise akâidde muhâlif olmalarıdır.”³³⁵

Sübkî'ye göre ise Zehebî'nin bu husustaki durumu Alâî'nin aktardığından daha da ileri seviyededir. Hocası olmasına rağmen hakkın takip edilmesi gerektiğini söyleyen Sübkî, Zehebî'nin aşırı taassupta kendisiyle dalga geçilecek kadar ileri bir seviyeye ulaştığını iddia etmektedir.³³⁶ Öyle ki yorumlarına daha ağır ifadelerle devam etmiş ve kıyamet günü onun adına korktuğunu; Müslüman alimlerin o günde onun düşmanı olacaklarını düşündüğünü ifade etmiştir.³³⁷

Hocalarının ona Zehebî'nin sözlerine i'tibâr etmemesi gerektiğini öğrettiğini söyleyen Sübkî, başlarda el-Alâî'nin de dediği gibi dini, takvası ve araştırmasından şüphe duymadığını ancak durumun böyle olmadığının farkına vardığını ifade etmiştir ve Zehebî'nin yalan olduğunu bildiği halde bazı meseleleri naklettiği; bunu da sırf insanlarda

³³⁵ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 13. Metnin aslı: “الشيخ الحافظ شمس الدين الذهبي لا أشك في دينه وورعه وتحريه فيما يقوله: “الناس ولكنه غلب عليه مذهب الإثبات ومناقرة التأويل والغفلة عن التنزيه حتى أثر ذلك في طبعه انحرافاً شديداً عن أهل التنزيه وميلاً قوياً إلى أهل الإثبات فإذا ترجم واحداً منهم بطنب في وصفه بجمع ما قيل فيه من المحاسن ويبالغ في وصفه ويتغافل عن غلطاته ويتأول له ما أمكن وإذا ذكر أحداً من الطرف الآخر كإمام الحرمين والغزالي ونحوهما لا يبالغ في وصفه ويكثر من قول من طعن فيه ويعيد ذلك ويبيده ويعتقده ديناً وهو لا يشعر ويعرض عن محاسنهم الطافحة فلا يستوعبها وإذا ظفر لأحد منهم بغلطة ذكرها وكذلك فعله في أهل عصرنا إذا لم يقدر على أحد منهم بتصريح يقول في ترجمته والله يصلحه ونحو ذلك وسببه المخالفة في العقائد

³³⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 13.

³³⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 13.

bu kişilere karşı bir soğukluk ve nefret oluşması için yaptığı iddiasındadır. Ona göre bu tutuma Hanbelîler harici diğer üç mezhep olan Şâfiî, Hanefî ve Mâlikî mezheplerine mensup kimselerin hal tercümelerinde rastlanmaktadır ve bu biyografilerde Zehebî'nin öfkesi açıkça gün yüzüne çıkmaktadır. Basîret sahibi kişiler de bunu mutlaka fark edeceklerdir.³³⁸

Lafızların delâletleri hususunda da yeterli bilgisi olmadığını iddia eden Sübkî, bazı kelimelerin delaletlerini bilseydi o lafızları kullanmazdı, demektedir. Ayrıca daha önce de zikri geçen bir husus olarak Fahreddîn er-Râzî'nin *Mîzân* 'da yer almasına olan şaşkınlığını dile getirmiştir. Es-Seyf el-Âmidî için de aynı şaşkınlığı barındırmaktadır. Bu alimlerin herhangi bir rivayetin bulunmadığını; onu cerh eden veya aktardığı bilgilerin zayıf olduğunu ifade eden kimsenin olmadığını; dolayısıyla bu eserde de yer almamaları gerektiğini iddia etmiştir. Ayrıca onun ismini yaygın kullanılan haliyle değil de el-Fahr şeklinde zikretmesi de Sübkî'nin eleştirisine maruz kalan bir husus olmuştur. Zehebî'nin kitabının sonunda nefsinin hevâsına uymadığına dair yeminine dikkat çeken Sübkî bundan daha fazla nefsin hevâsına uymak mümkün müdür, diye sitem etmiştir.³³⁹

Sübkî, cerh-ta'dîl hakkındaki anlatısının devamında tarihçiler hakkında bir bahse daha yer vermiştir. Bu bağlamda tarih alimlerinin taassub, bilgi eksikliği, güvenilmemesi gereken yanlış bir nakle güvenme ya da buna benzer çeşitli sebeplerle bazı kimseleri yüceltirken bazılarını alçaltma durumunda olabileceklerini bildirmiştir. Yine Zehebî'yi zikreden Sübkî onun *Târîh* 'inin başarısına ve bilgileri toplayan muhtevasına rağmen aşırı bir taassup ile dolu olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda din ehli hakkında çokça kötü ithamlarda bulunduğunu; hatta dilini Şâfiî ve Hanefî imamlarına kadar uzattığını söylemektedir. Eş'arîlere karşı aşırı bir tutum sergilerken mücessimeyi övdüğünü ifade etmekte; bunu yapan kişinin de öyle sıradan bir tarihçi değil de öncü bir hafız ve muhterem bir imam oluşuna dikkat çekmektedir.³⁴⁰

Mezkûr bahiste bazı kaideleri zikreden Sübkî biyografileri haddinden fazla kısa veya uzun tutmak hususuna değinmiş ve bunun yapılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Burada da Zehebî'ye eleştiri yöneltten Sübkî, *Târîh* 'te İbn Kudâme el-Hanbelî'nin (ö. 620/1223) ve Fahrüddîn İbn Asâkir'in (ö. 620/1223) hal tercümelerinden ilkinin uzun;

³³⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 14.

³³⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 15.

³⁴⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 22.

diğerininse kısa tutulduğunu belirtmiş ve bunun sebebi olarak birinin Hanbelî diğerininse Eş'arî oluşunu göstermiştir.³⁴¹ Sonrasında ise Zehebî hakkındaki hükmün onun Eş'arîler hakkındaki yergilerine ve Hanbelîler hakkındaki övgülerine güvenilemeyeceği şeklinde olduğunu bildirmiştir.³⁴²

Görüldüğü üzere Sübkî, hocası Zehebî'yi mezhep taassubu konusunda ağır ve sert bir üslupla eleştirmiş; adaletsiz olduğuna dair kesin ifadeler kullanmaktan kaçınmamıştır. Bu eleştirilerin hakîkatinin olup olmadığı; Zehebî'nin gerçekten taassup dolayısıyla adaletsiz davranıp davranmadığı ise incelemeye muhtaç bir konu olup burada alimler üzerinde fert fert inceleme yapmak faydalı olacaktır.

2.2.1. İbn Kudâme ve Fahrüddîn İbn Asâkir'in Biyografilerine Dair İtiraz

İlk olarak Sübkî'nin kıyasta bulunduğu İbn Kudâme ve Fahrüddîn İbn Asâkir'in hal tercümelerinin incelenmesi mümkündür. Zehebî, Muvaffakuddîn İbn Kudâme'nin biyografisine *Siyer*'de yer vermiş ve kaynak baskıya göre sekiz sayfa kadar bir içerik sunmuştur.³⁴³ Hocaları, talebeleri ve eserlerine dair bilgi veren Zehebî; onun hakkında diğer alimlerden gelen haberleri ve kendisinin ilmî, dînî ve ahlâkî özelliklerine dair bazı nakilleri de zikretmiştir. Ebû Şâme'den nakilde bulunduğu göre bu zâtın İbn Kudâme'yi ilimde önemli bir isim olarak gördüğü, çok sayıda eserinin bulunmasına dikkat çektiği görülmektedir. Ancak akâidde mezhebinin meşhur görüşüne tâbî olduğunu bildirmekte ve onca ilme rağmen bu görüşte olmasını hayretle karşılamaktadır. Zehebî'nin Ebû Şâme'nin bu tutumu karşısındaki cevabı ise onun mezhep mensupları arasındaki çatışmalara dair genel tavrını gözler önüne serecek niteliktedir. O, bu hayrete cevap olarak; “İbn Kudâme ve benzerleri ise ilminize ve zekanıza rağmen sizin bu söylediklerinize hayret eder vaziyettedir. Aynı şekilde her grup bir diğerini böyle hayret ile karşılamaktadır. Ancak hayret edilecek bir şey yoktur. Bu rahmet verilmiş ümmetten, hakkı bulmak için çaba gösteren herkese Allah'ın mağfiret etmesini temenni ederiz.” demiştir.³⁴⁴ Dolayısıyla Zehebî'nin bu yorumu itibariyle mezhepten ziyade ihlas ile hakkı

³⁴¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 24.

³⁴² Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 25.

³⁴³ Zehebî, *Siyer*, c. 22, s. 165-173.

³⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, c. 22, s. 171-172. İbârenin aslı: “قلت: وهو وأمثاله متعجب منكم مع علمكم وذكائكم، كيف قلتم! وكذا كل فرقة تتعجب من الأخرى، ولا عجب في ذلك، ونرجو لكل من بذل جهده في تطلب الحق أن يغفر له من هذه الأمة المرحومة

arama ve araştırmayı öncelediği ve kişileri de bu bağlamda değerlendirmeyi uygun gördüğünün düşünülmesi mümkündür.

Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir'in yeğeni Fahrüddîn İbn Asâkir'in hal tercümesi *Siyer*'de aynı baskıda üç-dört sayfa kadardır.³⁴⁵ *Târîhu'l-İslâm*'da da bu isme yer veren Zehebî, burada da yaklaşık olarak üç sayfalık bir içerik paylaşmıştır.³⁴⁶ Hocaları ve ders verdiği medreseler hakkında bilgi veren Zehebî, devamında fiziki ve ilmî hasletlerine de yer vermiş; farklı alimlerden nakillerde de bulunmuştur. Ebû Şâme'den rivayetle onun kötü bir durumla karşılaşmamak için Hanbelî sokaklarından geçmekten çekindiği bildirilmiştir. Bunun sebebi ise bu grubun avâmının Benû Asâkir'e, Eş'arî olmalarından ötürü düşmanlık etmesidir. Zehebî'nin onun hakkında aktardığı bilgiler, biyografisine dair malumatlar ve övgü içeren nakillerden oluşmaktadır. Dolayısıyla biyografisinde onu kötü yansıtabilecek veya eksik gösterecek bir içerik paylaştığının düşünülmesi mümkün değildir.

Sübkî'nin *Tabakât*'ında Fahrüddîn İbn Asâkir'in hal tercümesi 10 sayfalık bir hacme sahiptir.³⁴⁷ Zehebî'nin aktardığı bilgilere ek olarak bu bilgilerin ayrıntılarını zikretmiş; bazı görüşlerini de paylaşmıştır. Uzunca bahsettiği meselelerden biri; Fahrüddîn İbn Asâkir'in Dımaşk ve Kudüs'te çeşitli medreselerde görev aldığını bildirdikten sonra üzerinde durduğu iki ayrı beldede bulunan medreselerin sorumluluğunun üstlenilebilmesine dair bahistir. Bu bağlamda şeyhin bulunmadığı medresede kendisine bir vekil tayin edebileceği gibi bazı görüşler paylaşılmış olup doğrudan Fahrüddîn İbn Asâkir'in biyografisiyle alakalı olmayan bilgiler de aktarılmıştır. Zehebî'ye kıyasla daha uzun bir içerik paylaşmışsa da temel bilgilerde bir ihtilaf görülmemektedir.

Diğer eserlerde bu iki zâtın biyografileri kıyaslanacak olursa Safedî'nin *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ta Fahrüddîn İbn Asâkir'e bir sayfalık yer ayırırken³⁴⁸; İbn Kudâme'ye bundan biraz daha fazla olacak şekilde bir buçuk, iki sayfa arası bir yer verdiği görülmektedir.³⁴⁹ İbn Kesîr ise aynı tarihte vefat eden bu iki zâtı peş peşe zikretmiş; İbn

³⁴⁵ Zehebî, *Siyer*, c. 22, s. 187-190.

³⁴⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 13, s. 613-616.

³⁴⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 8, s. 177-187.

³⁴⁸ Safedî, *el-Vâfi*, c. 18, s. 139-140.

³⁴⁹ Safedî, *el-Vâfi*, c. 17, s. 23-24.

Asâkir'in hal tercümesini yaklaşık iki sayfada aktarırken,³⁵⁰ İbn Kudâme'yi üç buçuk sayfada anlatmıştır.³⁵¹ Ancak İbn Kesîr'in onun beyitlerinden nakilde bulunmasının bu biyografinin daha uzun olmasında etkisi olduğu açıktır. Nitekim bu beyitler bir sayfadan fazla yer tutmaktadır.

Şâfiî tabakât çalışmalarından biri olan ve yine İbn Kesîr'e ait olan *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*'de de iki sayfalık bir içerik mevcuttur.³⁵² İbn Şühbe'nin *Tabakât*'ında da durum aynı şekildedir.³⁵³ İbnü'l-İmâd el-Hanbelî'nin *Şezerât*'ında İbn Kudâme'nin biyografisi ise sekiz sayfa kadardır.³⁵⁴ İbn Receb el-Hanbelî'ye (ö. 795/1393) ait *Zeylû Tabakâtü'l-Hanâbile*'de ise on altı- on yedi sayfalık bir içerik sunulmuş; onun kerâmetleri ve çeşitli görüşlerine yer verilmiştir.³⁵⁵ Dolayısıyla Sübkî haricinde ulemânın Fahrüddîn İbn Asâkir'in biyografisini iki sayfa kadar bir içerikle aktardığı anlaşılmaktadır. İbn Kudâme'nin ise en azından Hanbelî tabakât eserlerinde daha uzun anlatılarla zikredildiği görülmektedir.

Sübkî, sıhhatine çok güvenmese de ikisinin arasında geçtiği iddia edilen bir hadise nakletmiştir. İlk olarak Fahrüddîn İbn Asâkir ile Hanbelîler arasında; Hanbelîler ve Eş'arî mezhebi mensupları/avâmı arasında olan türden bir anlaşmazlık bulunduğunu³⁵⁶ ve Hanbelîler'in olduğu bölgelerden geçmek istemediğini ifade etmiştir.³⁵⁷ Devamında ise işaret edilen hadiseyi nakletmiştir. Buna göre bir gün Fahrüddîn, Şeyh Muvaffak İbn Kudâme'nin yanından geçerken ona selam vermiş; İbn Kudâme ise onun selamını almamıştır. Ona bu sorulduğunda ise Eş'arîlerin nefsi kelam anlayışına işaretlerle; o, nefsi kelamı savunuyor, ben de ona nefsimde cevap veriyorum, demiştir. Bu hikayenin sıhhatinden emin olmayan Sübkî eğer sahihse bu cevabın yine de selamı almamak için yeterli bir cevap olmadığını ifade etmiştir. Ancak onun selamını almamasının sebebi onu buna layık görmemesi ise böyle bir kişide keramet aranamayacağını; bunun ise İbn

³⁵⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 17, s. 120-122.

³⁵¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 17, s. 116-120.

³⁵² İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, s. 794-795.

³⁵³ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 2, s. 54-55.

³⁵⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, c. 7, s. 155-163.

³⁵⁵ İbn Receb Zeynüddîn Ebu'l-Ferec el-Bağdâdî ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâtü'l-Hanâbile*, Kahire: Matbaatü'l-Sünneti'l-Muhammediyye, c. 2, s. 133-149.

³⁵⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 8, s. 184. İbârenin aslı: “وكان بينه وبين الحنابلة ما يكون غالبا بين رعاي الحنابلة والأشاعرة”

³⁵⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 8, s. 184.

Kudâme'ye yakıştırılamayacağını belirtmiştir. Bu sebeple Haşeviyyeden bazı kimselerin bu hikayeyi uydurmuş olabileceği kanaatindedir.³⁵⁸

Sübkî'nin aynı dönemde yaşamış, aralarında sorunlar bulunan iki ayrı gruba mensup ve bu grupların önde gelen isimlerinden olan bu iki zâtı kıyaslaması ilk etapta makul gözükmemektedir. Ancak bu zâtların diğer eserlerdeki hal tercümeleri baz alındığında Fahrüddîn İbn Asâkir'in biyografisini kendisinin diğer ulemâyâ kıyasla uzun tuttuğu; Zehebî'nin ise diğer alimlerle aynı düzeyde bilgi paylaşımında bulunduğu fark edilmektedir. İbn Kudâme'nin biyografisi ise diğer eserlere kıyasla Hanbelî tabakât eserlerinde tabii olarak daha uzundur. Zehebî de bu eserlerdekine yakın seviyede bir içerik sunmuştur. Dolayısıyla eserinde iki alime de bu iki mezhebin tabakât eserlerindeki içeriklere denk olacak şekilde yer verdiği sonucuna ulaşılması mümkündür. Ayrıca Fahrüddîn İbn Asâkir hakkında övgü içeren nakiller dışında bir nakilde bulunmaması ve diğer eserlere denk şekilde bilgi vermesi onun hakkını kesinlikle ihlal etmediğini gösterir niteliktedir. Bunun aksi olarak İbn Kudâme'nin biyografisini gereğinden uzun tuttuğunun düşünülmesi muhtemeldir ancak bu zâtın çok yönlülüğü, musannefâtının zikredilmesi ve bazı beyitlerine yer verilmesi onun daha geniş bir alanda zikredilmesine vesile olmuş gözükmemektedir.

2.2.2. İmam Eş'arî Hakkında İtirazlar

İmam Eş'arî'ye dair itirazlardan biri Zekerîyya b. Abdurrahmân b. Bahr b. Adî b. Abdurrahmân el-Basrî Ebû Yahyâ es-Sâcî'nin biyografisinde yer almaktadır. Sübkî'nin aktardığına göre Ebu'l-Hasan el-Eş'arî bu zattan hadis işitmiştir. Zehebî ise Ehl-i Hadîs mezhebini ondan aldığını söylemiştir. Hocasından aktardığı bu görüşe oldukça tepki gösteren Sübkî ona, burada Eş'arî'yi Ehl-i Hadisten yapıyorsun, başka bir yerde Eş'arîlerden korkmasan cehmî olduğunu da söyledin, demiştir. İmam Eş'arî'nin yalnızca Ehl-i Sünnet şeyhi olduğunu ve Mu'tezile ve Mücessimenin karşısında durduğunu ifade etmiştir.³⁵⁹

³⁵⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. 8, s. 184-185.

³⁵⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. 3, s. 299.

Zehebî, Sübkî'nin aktardığı “el-Eş’arî ondan -es-Sâcî- ehl-i hadîs mezhebini almıştır.” ifadesini *Târîh*’te kullanmaktadır.³⁶⁰ Ancak onun diğer eserlerindeki ifadelerinden bunu mutlak surette bir mezhebi benimseme anlamında kullanmadığı; Ehl-i Hadisin görüşlerini öğrenme ve bunlardan bazılarını benimseme manasını kastettiği anlaşılmaktadır. Nitekim *Tezkiretü’l-huffâz*’da ehl-i hadisin ve selefîn görüşlerini düzenli şekilde öğrendiğini,³⁶¹ *Siyer*’de ise Eş’arî’nin bu zâttan selefîn sıfatlar hakkındaki fikirlerini aldığını iddia etmektedir.³⁶²

Şâfiî tabakât yazıcılarından İbn Kesîr ve İbn Kâdî Şühbe de Zehebî’nin ifadelerine benzer ifadeler kullanmışlardır. Ancak “Şeyh Eş’arî ondan Ehl-i Sünnet muhaddislerinin mezhebini almıştır.” ibâresiyle bu bilgiyi aktarmış; Ehl-i Hadis demekten kaçınmışlardır.³⁶³

Ehl-i hadisin diğer mezhepler gibi müstakil ve bütüncül bir ekol olmaktan ziyade hadisi ve bununla amel etmeyi ön plana koyan bir grup olduğunun düşünülmesi mümkündür. Ehl-i Hadis ibaresinin birçok alimi içerisinde barındırdığı aşikardır ve dolayısıyla çok çeşitli görüşleri de içinde bulundurmaktadır. Bu sebeple İmam Eş’arî’nin bu grubun görüşlerinin tamamını bir dönem dahi olsa kabul ettiğini düşünmek doğru olmayacaktır. Ancak bu gruptan güvendiği isimlerin görüş ve fikirlerini öğrenmiş ve benimsemiş olması da gayet muhtemeldir. Nitekim bunları öğrendiğine ve benimsediğine dair rivayet hem Şâfiî tabakât kitaplarında hem de *Târîhu’l-İslâm*’da yer almaktadır.

Bunlara ek olarak; İmam Eş’arî’nin itizal görüşünden dönmesinden sonra ehl-i hadîs denince akla gelen ilk isim olan Ahmed b. Hanbel’e tâbi olduğu -devamında tamamen ona bağlı kalmayıp kendine başka bir yol çizmişse de en azından ilk etapta görüşlerini benimsediği- çeşitli çalışmalarda aktarılmaktadır.³⁶⁴ Fevkiye Hüseyin Mahmûd’un tahkikinde muhakkik eserdeki bir noktaya işaret etmiş ve bundan hareketle İmam Eş’arî’nin Ahmed b. Hanbel’e tâbi olduğunu açıkça söylediğini ifade etmiştir. Buradaki ifadeden mutlak bir tâbî olma manası çıkmasa da o görüş üzerinde birleştikleri

³⁶⁰ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, c. 7, s. 118. “سمع منه: الأشعري وأخذ عنه مذهب أهل الحديث”

³⁶¹ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, c. 2, s. 201.

³⁶² Zehebî, *Siyer*, c. 14, s. 198.

³⁶³ İbn Kesîr, *Tabakâtü’ş-Şâfiyyîn*, s. 203. İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü’ş-Şâfiyye*, c. 1, s. 95.

³⁶⁴ Ebu’l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş’arî, *el-İbâne an usûli’l-dîyâne*, Tahkîk: Fevkiye Hüseyin Mahmûd, Kâhîre: Dâru’l-Ensâr, 1977, muhakkikin girişi, s. 35. Ebu’l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş’arî, *Risâle ilâ ehli’l-Seğr*, Tahkîk: Abdullah Şâkir Muhammed el-Cüneydî, Medine: İmâdetü’l-Bahsi’l-İlmî bi’l-Câmiati’l-İslâmiyye, 1413/1992-1993[?], muhakkikin girişi, s. 6. Yusuf Şevki Yavuz, “Eş’ariyye”, *DİA*, XI, 454. İrfan Abdülhamid Fettah, “Ebü’l-Hasan el-Eş’arî”, *DİA*, XI, 444.

ve Ahmed b. Hanbel'in usulünü kabul ettiği anlaşılmaktadır.³⁶⁵ Ayrıca kendisinin *Makâlât*'ında ehl-i sünnet ve ashâb-ı hadîsin görüşlerini bir bütün olarak aynı bölümde zikrettiği görülmektedir.³⁶⁶ Görüşleri zikrettikten sonra ise kendisinin de bu görüşte olduğunu *ileyhi nezhebu* ifadesiyle bildirmiştir.³⁶⁷ Eş'arî bir alim olan ve İmam Eş'arî üzerinde özel çalışma yapmış olan Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir de Ahmed b. Hanbel'den övgüyle söz etmektedir.³⁶⁸ Dolayısıyla İmam Eş'arî'nin ve Eş'arî alimlerin bir kısmının Ahmed b. Hanbel ve onun görüşleri ile doğrudan bir sorunu olmadığı izlenimi oluşmaktadır.

Nihayetinde, Şâfiî tabakât yazıcılarının “ehl-i sünnet muhaddisleri” tabiri ile Zehebî'nin “ehl-i hadis” ibaresi birbirinden çok da ayrılmamakta olup ikisinin de bid'at ve dalalet ehlinden olmayan muhaddis bir grubu kastettiği düşünülmektedir. Sübkî'nin buna karşı çıkması ise onun mezhep imamını tenzihi ileri seviyeye götürmesinden kaynaklanmakta gibi gözükmektedir.

Bir diğer itiraza ise İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin hal tercümesinde rastlanmaktadır. Buradaki eleştiri bir mesele özelinde olmayıp genel bir eleştiridir. Sübkî, Zehebî'yi bu âlimin biyografisini hakkını vererek aktarmamakla suçlamış; böyle meşhur bir alime eserinde gereken yeri ayırmadığı için sitem etmiştir. Kendi nazarında bir önem atfetmediği mücessimenin veya müteahhir Hanbelî alimlerin dahi biyografilerini hakkıyla aktarmışken İmam Eş'arî'nin hal tercümesine gereken özeni göstermediğini ifade etmiştir. Ayrıca Zehebî'nin Eş'arî'nin biyografisini daha iyi öğrenmek isteyenleri İbn Asâkir'in *Tebyîn*'ine yönlendirmesi de onun için eleştiri sebebi olmuş; bunu yapmak yerine kendisinin hakkıyla bu biyografiyi aktarması gerektiğini savunmuş ve onun durumunu sevmediği birinin övülecek özelliklerini aktarmaktan sıkılan bir hal içerisinde tasvir etmiştir. Ayrıca Zehebî'nin İmam Eş'arî'nin Allah'ın düşmanı olduğuna dair bir işaretle bulunduğunu iddia etmekte ve onu tecsîm ile itham etmektedir.³⁶⁹

³⁶⁵ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne*, s. 99.

³⁶⁶ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve 'htilâfî'l-musallîn*, Wiesbaden: Franz Steiz Yayınevi, 1980, Tahkik: Hellmut Ritter, s. 290.

³⁶⁷ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s. 297.

³⁶⁸ İbn Asâkir, *Tebyîn*, s. 158.

³⁶⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. 3, s. 352.

Zehebî'nin İmam Eş'arî hal tercümesine *Siyer*'de³⁷⁰ ve *Târîh*'te³⁷¹ rastlanmaktadır. Baskıdan kaynaklı farklılıklar olabileceği gibi ortalama olarak dört sayfa kadar bir biyografi anlatısı görülmektedir. Zehebî'nin kendi çalışmaları içerisinde diğer mezhep imamları ile bir kıyaslama yapıldığında büyük bir fark açığa çıkmaktadır. Örneğin *Siyer*'de aynı baskıda Ahmed b. Hanbel'in hal tercümesine genişçe yer verilmiş olup bu aktarımlar yaklaşık 180 sayfa kadardır.³⁷² İmam Şâfiî'nin hal tercümesi 95,³⁷³ İmam Mâlik'in hal tercümesi 85,³⁷⁴ İmam Ebû Hanîfe'nin hal tercümesi ise 13 sayfa civarında gözükmektedir.³⁷⁵ Dolayısıyla mezhep imamları arasında; zikretmediği İmam Mâtürîdî'den sonra en az yer verdiği isim İmam Eş'arî olmuştur. İçerik olarak bakıldığında da diğer isimlerin meşhur mezhep imamı olduklarına daha net bir vurgu ve daha geniş çaplı bilgiler bulunmaktadır. Ancak İmam Eş'arî hakkında daha genel bilgiler verilmiş olup içerikte de onu ayrı kılan yanlarına dair kapsamlı bir aktarıma rastlanmamaktadır. Zehebî onun hakkındaki övgüleri çok uzun tutmamıştır. Ayrıca zaten çok bilinen bir isim olduğu için ayrıntılı olarak incelenmediğinin düşünülmesi de pek mümkün gözükmemektedir çünkü diğer mezhep imamları da onun gibi meşhurken onlar hakkındaki bilgilere genişçe yer verilmiştir.

Okuyucuyu başka bir esere yönlendirme durumuna diğer mezhep imamlarında rastlanmaması burada ona has bir yöntem izlendiğini düşündürse de aslında bu yönlendirme uygulamasının Zehebî'nin yöntemlerinden biri olduğu görülmektedir. Çünkü o, Beşşâr Avvâd'ın da işaret ettiği gibi,³⁷⁶ İkrime b. Ebî Cehl,³⁷⁷ Yezîd b. Ebî Süfyan³⁷⁸ ve Bilâl b. Rabâh³⁷⁹ gibi isimlerin biyografilerini aktarırken de İbn Asâkir'in çalışmalarına yönlendirmiştir. Onun dışında çeşitli alimlerin çalışmalarına da işarete bulunduğu görülmektedir.³⁸⁰ Ancak *Tebyînü kezibi'l-müfterî fî mâ nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasen el-Eş'arî* isimli bu kitap İmam Eş'arî'nin hayatının büyük bölümüne ışık

³⁷⁰ Zehebî, *Siyer*, c. 15, s. 85-89.

³⁷¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 7, s. 494-497.

³⁷² Zehebî, *Siyer*, c. 11, s. 177-358.

³⁷³ Zehebî, *Siyer*, c. 10, s. 5-99.

³⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 48-135.

³⁷⁵ Zehebî, *Siyer*, c. 6, s. 390-403.

³⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, muhakkikin girişi, s. 113.

³⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, c. 1, s. 324.

³⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, c. 1, s. 329.

³⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, c. 1, s. 347.

³⁸⁰ Örneğin; Zehebî, *Siyer*, c. 10, s. 200. Zehebî, *Siyer*, c. 14, s. 382, c. 21, Zehebî, *Siyer*, s. 114-115.

tutabilecek kapsamlı bir eser olsa da Zehebî'nin de bir ricâl alimi olarak gerekli ölçüde bu zât hakkındaki bilgileri aktarmasının beklenmesi gayet tabiidir. Nitekim diğer mezhep imamları hakkında bu tarz bir yönlendirme yapmamışken İmam Eş'arî için yapmış olması dikkat çekmektedir.

Zehebî, Hanbelîlerden ve alimlerden bir kısmının onu eleştirdiğini aktarmış; orta yol üzere bir ifade ile Allah'ın ma'sûm kıldığı kullar dışında herkesin kabul edilecek ve reddedilecek görüşlerinin olduğunu ifade etmiştir. Bunun devamında Allah'a bizi doğru yola ilet, bize merhamet et, şeklinde dua etmiştir.³⁸¹ *Târîh* 'te ise *Tebyîne* yönlendirdikten sonra yine dua cümleleri sıralamış; bunların arasında “senin -rızan- için velî kullarını sever, yine senin -rızan- için düşmanlarına buğz ederiz” ibarelerini de kullanmıştır.³⁸² Sübkî'nin Zehebî'nin bu ifadeler ile onu Allah'ın düşmanı olarak gördüğü iddiası ise altı doldurulabilir bir iddia gibi gözükmemektedir. Zehebî, İmam Eş'arî hakkında eleştirel bir ifade kullanmamış; onu mitekellimînin imamı olarak tanıtmıştır. Devamında i'tizâl görüşünden dönüşünü, ilim aldığı ve kendisinden ilim alan kişileri aktarmıştır. Bunun aksine bir örnek olarak Ebû Ali el-Cübbâî'nin (ö. 303/916) zikredilmesi mümkündür. Zehebî onu tanıtır ilminin genişliği hakkında bilgi verirken “bid'at üzerine olduğu halde” kaydını düşmüştür.³⁸³ Buradan hareketle Zehebî'nin karşıt düşüncede olduğu takdirde bunu ifade ettiğinin düşünülmesi mümkündür. Ayrıca bu biyografi içerisinde Zehebî, Eş'arî'nin önce Cübbâî'den kelam öğrendiğini sonra ona muhalefet ettiğini ve ehl-i sünnet üzere olduğunu bildirmiştir.³⁸⁴

Sonuç olarak Zehebî, İmam Eş'arî'yi ne yüceltmiş ne de onun hakkında kötü veya yanlış kabul edilebilecek bilgiler aktarmıştır. Ancak ona diğer imamlara kıyasla çok daha kısa yer vermesi dikkat çekici bir husustur. Dolayısıyla onun karşıt olmasa da mesafeli bir tutum içinde olduğunun düşünülmesi mümkündür.

³⁸¹ Zehebî, *Siyer*, c. 15, s. 86.

³⁸² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 7, s. 496-497.

³⁸³ Zehebî, *Siyer*, c. 14, s. 183. “على بدعته”

³⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, c. 14, s. 183.

2.2.3. Hatîb el-Bağdâdî Hakkında İtiraz

Bir diğer itiraza tam adı Ahmed b. Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî Ebû Bekir el-Hatîb olan el-Hatîb el-Bağdâdî'nin hal tercümesinde rastlanmaktadır. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*'da ve *Siyer*'de onun biyografisine yer vermiş; bu biyografide Abdülazîz el-Kettânî'den (ö. 466/1073-74[?]) bir nakilde bulunmuştur.³⁸⁵ Kettânî, Hatîp el-Bağdâdî'nin Eş'arî mezhebine tâbi olduğunu bildirmektedir. Zehebî bunun üzerine *Târîhu'l-İslâm*'da Hatîb'in eserlerinde açıkça ifade ettiği üzere sıfatların -naslarda-geldikleri haliyle kabul edileceği görüşünde olduğunu söylemiş; *Siyer*'de ise Kettânî'den naklin bitiminde onun doğru söylediğini belirttikten sonra *Târîh*'tekine benzer bir ifade kullanmış olup buna ek olarak "te'vil edilmeksizin" kaydını düşmüştür. Sübkî'nin ona itirazı ise tam bu hususta olmuştur. Sübkî, Zehebî'nin paylaştığı bu bilgileri naklettikten sonra onu İmam Eş'arî'nin akidesini bilmemekle itham etmiş ve onun te'vil hakkındaki görüşünün daha farklı olduğunu bildirmiştir.³⁸⁶

İmam Eş'arî çeşitli grupların itikadi görüşlerine yer verdiği *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* adlı eserinde daha önce de bahsi geçtiği üzere ashâbu'l-hadîs ve ehl-i sünnetin görüşlerini aynı grupta zikretmiş ve kendisinin de aynı görüşlere sahip olduğunu bildirmiştir. Bu grubun haberî sıfatlar ile ilgili görüşünün ise bu sıfatları naslarda geldiği haliyle nedeni nasılı olmaksızın kabul etmek şeklinde olduğunu bildirmektedir.³⁸⁷ Dolayısıyla kendisinin görüşünün de bu olduğunun düşünülmesi mümkündür. *el-İbâne*'de de istivâ meselesi ve Allah'ın yüz, göz ve ellere sahip olmasına dair haberler üzerinden değerlendirmelerde bulunmuş ve burada da aynı şekilde herhangi bir tanım ve sınırlama yapılmaksızın Allah'ın bildirdiği şekliyle bu özelliklerin onda var olduğu sonucuna ulaşılacağını ifade etmiştir.³⁸⁸ *Risâle ilâ ehli's-Seğr*'de de selefin üzerinde icma' ettiği usûl kâidelerine dair bölümde bu meseleye yer vermiş ve Allah'ın kendini vafettiği ve rasûlünün O'nu nitelediği her sıfatın karşı çıkılmaksızın ve nasılı düşünülme-siz-in kabul

³⁸⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 10, s. 178. Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 277.

³⁸⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 4, s. 33.

³⁸⁷ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s. 290.

³⁸⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, Riyad: Dâru'l-Fadîle, 2011, Tahkik: Sâlih b. Mukbil b. Abdullah el-Asîmî et-Temîmî, s. 405-441.

edileceği üzerinde icma' edildiğini bildirmiştir. Devamında buna imanın vâcip, nasıllığının / tasvirinin terkinin ise lâzım olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁹

Daha önce de bahsi geçtiği üzere İmam Eş'arî'nin hayatında birbirinden farklı çeşitli devreler olmuştur. Önceleri itizâli benimsediği; sonrasında ise yönünü ehl-i sünnete çevirdiği bilinmektedir. Bu süreçte ise İbn Küllâb'dan ve Ahmed b. Hanbel'den etkilendiği nakledilmektedir.³⁹⁰ Onun hayatının bu devrelerinin tabii olarak çeşitli meselelere dair görüşlerinde de etkisi olmuştur. İbn Kesîr onun sıfatlar hakkındaki görüşlerini üç hâl üzere gruplandırmıştır. Buna göre ilk hâli mutezili fikirleri benimsediği süreç; ikinci basamak yedi aklî sıfat olan hayat, ilim, kudret, irâde, sem', basar ve kelâm sıfatlarını kabul ettiği, haberî sıfatları ise te'vil etmek gerektiği görüşünde olduğu dönemdir. Son dönem ise bu sıfatların hepsini kabul ettiği ancak teşbih ve tekyîfi reddettiği dönemdir.³⁹¹ Mezkûr çalışmalardaki ifadeleri ise son hâldeki görüşleriyle örtüşmektedir.

Hatîb Bağdâdî'nin Eş'arî olduğuna dair bilgi çeşitli çalışmalarda yer almaktadır. *el-Müntehab min Kitâbi's-Siyâk li Târîhi Nisâbûr*'da,³⁹² *Târîhu Bağdâd*'ın muhakkiki Mustafâ Abdülkâdir Atâ'nın onun hakkında verdiği bilgilerde³⁹³ ve yine ona ait *el-Kelâm 'ale's-sıfât* isimli çalışmada muhakkikin girişinde onun Eş'arî olduğu bildirilmiştir.³⁹⁴

Hatib, sıfatlara dair mezkûr risâlesinde görüşünü açıkça bildirmiş ve haberî sıfatların naslarda geldiği şekliyle kabul edilip bir tanımlama veya sınırlandırma yapılmadan; te'vil ve teşbih olmaksızın, naslarda olan haliyle iman edilmesi gerektiği kanaatinde olduğunu ortaya koymuştur.³⁹⁵

İki alimin de eserlerindeki bilgiler doğrultusunda sıfatlar hususundaki görüşlerinde bir ihtilaf görülmemektedir. Daha önce İbn Kesîr'den nakledildiği gibi İmam Eş'arî'nin görüşlerinde zamanla değişiklikler olmuştur. *Târîhu Bağdâd* muhakkiki Mustafa Abdülkâdir Atâ da buna işaret etmiş ve İmam Eş'arî'nin ilk etapta te'vili

³⁸⁹ Eş'arî, *Risâle ilâ ehli's-Seğr*, s. 133.

³⁹⁰ Eş'arî, *Risâle ilâ ehli's-Seğr*, muhakkikin girişi, s. 35.

³⁹¹ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, s. 210.

³⁹² Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed es-Sayrafînî, *el-Müntehab min Kitâbi's-Siyâk li Târîhi Nisâbûr*, Beyrut: Dâru'l-Fiker, 1993, s. 112.

³⁹³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Tahkîk: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997-2004, c. 1, s. 13.

³⁹⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kelâm 'ale's-sıfât*, Tahkîk: Amr b. Abdülmün'im, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1413/1992-93[?], muhakkikin girişi, s. 5.

³⁹⁵ Hatîb, *el-Kelâm 'ale's-sıfât*, s. 19-23.

benimsediğini sonrasında ise te'vil ve ta'fili reddettiğini; Hatîb'in de onun son görüşü ve aynı zamanda Selefî, ehl-i hadisin ve Ahmed b. Hanbel'in de görüşü olan te'vil ve ta'fili inkarı görüşünü benimsediğini bildirmektedir.³⁹⁶

Sübkî Eş'arî mezhebinin görüşünün bu olduğunu kabul etmekle birlikte İmam Eş'arî'nin te'vil hakkındaki fikrinin farklı olduğu iddiasındadır. Onun, başka meselelere dair te'villerde seleften ve ehl-i hadisten farklı düşüncelerde olması mümkündür ancak bu bilgiler doğrultusunda, haberî sıfatlar hususunda bir ayrım olmadığı görülmektedir.

2.2.4. el-Cüveynî Hakkında İtirazlar

İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî'nin biyografisi hususunda da Sübkî'nin Zehebî'ye bazı itirazları olmuştur. Sübkî, Zehebî'nin Cüveynî'nin biyografisini gerektiği şekilde ele almadığını, bölüm pörçük bir hal tercümesi ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Devamında Abdülgâfir'in uzunca bir biyografi naklettiğini söyleyen Zehebî'nin ondan birkaç satırlık bir alıntıda bulunduğunu; ancak bundan da sıkılmışçasına naklini burada sonlandırıp tamamını Abdülgâfir'in paylaştığını söylediğini bildirmiştir. Sübkî, hocasının durumunu düşman olduğu bir kişiyi övmek zorunda kalan birine benzetmiş ve zikri geçtiği gibi sıkılıp nakli sonlandırmış gözüktüğünü ifade etmiştir.³⁹⁷

Bunlara ek olarak Sübkî, Zehebî'nin paylaştığı biyografide bir hususu daha eleştirmiştir. Naklettiğine göre Zehebî, Cüveynî'nin vefatından sonra minberin, kalemlerin ve mürekkeplerin kırıldığını ve bunu yapan öğrencilerinin bir yıl boyunca bu hal üzere kaldıklarını aktarmış ve bunların cahiliye dönemi uygulamalarından olduğunu; acemlerin de bunu yaptığını ve Ehl-i Sünnet ve tebaasının uygulamalarından biri olmadığını ifade etmiştir. Hocasından yaptığı bu nakilden sonra onun ifadelerini eleştirmiş ve bunun Cüveynî'nin bir uygulaması veya onun vasiyet ettiği bir şey olmadığını; dolayısıyla da onu etkileyen bir durum olmadığını savunmuştur. Bundan bahsedenlerin ise halk arasında Cüveynî'nin önemini göstermek amacıyla bunları anlattıklarını ve dört yüz kadar öğrenciden onun vefatına dayanamayan bazılarının bu fiilleri yapmış olabileceklerini belirtmiştir.³⁹⁸

³⁹⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, Tahkîk: Mustafa Abdülkâdir Atâ, c. 1, s. 13.

³⁹⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 5, s. 182.

³⁹⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. 5, s. 184.

Zehebî, Cüveynî'nin hal tercümesini *Târîhu'l-İslâm*'da beş-altı sayfa kadar bir içerik ile sunarken;³⁹⁹ *Siyer*'de on sayfa kadar bir içerik bulunmaktadır.⁴⁰⁰ Sübkî'nin paylaştığı elli beş kûsur sayfalık biyografi⁴⁰¹ ile kıyaslandığında doğal olarak çok daha kısa olduğunun düşünülmesi mümkündür. Ancak bakıldığında Zehebî'nin bu zâtın biyografisini; çeşitli alimlerin onun hakkında söyledikleri ve onun bazı görüşleri de yer alacak şekilde aktardığı; Sübkî'nin ise bu bilgilerin yanı sıra pek çok hususu daha zikrettiği görülmektedir. Öyle ki biyografi içerisinde ayrıca on tane alt başlığa yer verilmiştir.

Diğer târîh ve terâcim kaynaklarına bakıldığında ise İbnü'l-Esîr'in bir paragraflık kısa bir bilgi vermekle yetindiği,⁴⁰² İbn-i Hallikân'ın ise onu üç-dört sayfada anlattığı görülmektedir.⁴⁰³ *el-Vâfi*'deki biyografisi ise yaklaşık üç sayfa kadar iken⁴⁰⁴ *el-Bidâye*'de de yine iki-üç sayfa kadar bir içerik paylaşılmıştır.⁴⁰⁵ Dolayısıyla biyografinin uzunluğu-kısalığı açısından Zehebî'ye burada bir eleştiri yöneltmek doğru olmayacaktır. Ancak Sübkî'nin itirazı da uzunluk veya kısalıktan ziyade içerik ile ilgili gibi gözükmemektedir. Nitekim zikri geçen alt başlıklardan birini Zehebî'nin paylaştığı biyografideki bilgilere itiraz amacıyla oluşturmuş ve burada yaklaşık beş sayfa boyunca Zehebî'ye itirazlarını sıralamıştır.⁴⁰⁶

“Şeyhimiz Zehebî'nin Muhammedî Milletin Önde Gelen Şahsiyetlerinden Biri Olan Bu Azîm İmam Hakkında Taraflı Tutumunun ve Kafa Karıştırıcı Unsurların Zikri”⁴⁰⁷ adını verdiği bu bölümde Sübkî, Zehebî'nin paylaştığı biyografideki pek çok hususa dikkat çekmiş ve bunlara itirazda bulunmuştur. Özellikle belirtilmelidir ki Sübkî'nin itirazlarını yönelttiği metin *Zehebî'nin Târîh*'te ortaya koyduğu metindir. Nitekim itirazlarının büyük bir çoğunluğunda da *Târîh*'te yer alan bilgileri eksene aldığını söylemek mümkündür.

³⁹⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 10 s. 424-429.

⁴⁰⁰ Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 468-477.

⁴⁰¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 5, s. 165-222.

⁴⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 8, s. 301.

⁴⁰³ İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. 3, s. 167.

⁴⁰⁴ Safedî, *el-Vâfi*, c. 19, s. 116-118.

⁴⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 16, s. 95.

⁴⁰⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 5, s. 187-192.

⁴⁰⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 5, s. 187. Başlığın aslı: “ذكر ما وقع من التخبيط في كلام شيخنا الذهبي والتحمل على هذا الإمام العظيم في أمر هذا الإمام الذي هو من أساطين هذه الملة المحمدية نضرها الله”

İlk olarak daha önce bahsettiği; Abdülgâfir'in sözlerini yeterli şekilde aktarmaması ve öğrencilerinin yaptığına karşı çıkması hususlarına değinen Sübkî; bunlardan dahi Zehebî'nin bu imam hakkındaki taraflı tutumunun ortaya çıktığı kanaatindedir. Sonrasında Zehebî'nin Cüveynî'nin hadis ilmini bilmediğine dair yorumuna itirazda bulunmuştur.

Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*'da hadis ilmini bilmediğini söylemiştir. Buna bir delil olarak ise *Burhân* kitabında zikrettiği bir hadisi göstermiştir. Zehebî'nin naklettiğine göre Cüveynî, Muâz'dan rivayetle gelen kıyas hakkındaki bu hadisi zikretmiş ve sahih türü eserlerde yer aldığı için sıhhati üzerinde ittifak olduğunu ifade etmiştir. Kendisi ise buna karşı çıkmış; hadisin medarının el-Hâris b. Amr olduğunu; onun Hıms (Humus) ehlinden kimselerden, onların da Muâz'dan rivayet ettiğini bildirmiştir. Hâris b. Amr'da da belli bir nispette meçhullük olduğunu belirten Zehebî, Muâz'dan rivayet edenlerin de bilinmediğine dikkat çekmiştir. hadisin isnadının *sâlih* olduğu görüşündedir. Dolayısıyla Cüveynî'nin bu hadise *sahih* demesine karşı çıkmaktadır.⁴⁰⁸ Siyer'de daha ayrıntılı bilgilerle durumu izah eden Zehebî, Cüveynî'nin keskin zekasına, usûl ve furû'da imamlığına ve münazaradaki gücüne rağmen hadis ilmini kendine yakışacak derecede isnad itibariyle de metin itibariyle de bilmediğini ifade etmiştir.⁴⁰⁹

Cüveynî bu hadisi Zehebî'nin naklettiği ifadelerle eserinde zikretmiştir.⁴¹⁰ Sübkî, böyle bir imamın bu hususta kötülenmesinin yakışık almadığı görüşündedir. Abdülgâfir'in şeyhi Cüveynî'yi Zehebî'den daha iyi bileceğini savunan Sübkî, onun hocasının hadislere itimad ettiğine dair bilgiler sunduğuna dikkat çekmektedir. Bazı hadisler hususunda hatalı olabileceğini kabul eden Sübkî, yine de birkaç hadis dolayısıyla onun koca bir alandaki bilgisinin tamamen yok sayılamayacağı kanaatindedir. Burada Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'daki ifadelerini esas alarak bu yorumu yapmış gözükmektedir. Çünkü Zehebî, *Siyer*'de Cüveynî'nin hadis ilmindeki bilgisini mutlak surette eleştirmemiş; böylesi bir alime yakışacak derecede bilmediğini belirtmiştir.

Cüveynî'nin mezkûr hadis dışında sahih olmayan hadisler hakkında da sahih olduğu iddiasında bulunduğunu açıkça ifade eden Sübkî, bu durumun ondan yüz çevirmeye veya onun kadrini düşürmeye sebep olacak bir durum olmadığını ifade

⁴⁰⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 10, s. 426.

⁴⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 471.

⁴¹⁰ Ebu'l-Me'âlî el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, c. 2, s. 17.

etmiştir. Ayrıca bu hadisi Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin de zikrettiğini söylemiş ve bu alimlerin eserlerinde; özellikle de Ebû Dâvud'un eserinde geçen bir hadise sahih demekten kimsenin çekinmeyeceğini; bunun çok da büyük bir mesele olmadığını belirtmiştir.

İmâmü'l-Haramî'nin çeşitli isimlerden hadis işittiği onun için yazılan biyografilerde yer almaktadır. Ancak bu biyografilerde çoğunlukla onun fıkıh, usul gibi alanlardaki bilgisi ve yetkinliği üzerinde durulmakta; hadis alanındaki bilgisine ayrıca değinilmemektedir. Örneğin Safedî onun çok sayıda alimden hadis işittiğini ifade etmiş; sonrasında usûl, furû' ve edebiyatta ustalaştığını söylemiş, peşine de başka ilimlerde de aynı şekilde olduğunu eklemiş ancak hadis ilmini ayrıca zikretmemiştir. Pek çok ilim alanında eser kaleme aldığını da belirtmiş ve bu eserleri zikretmiş ancak burada hadis alanında bir esere yer vermemiştir.⁴¹¹

Bahsi geçen hadis, Hz. Peygamber ile Muâz b. Cebel arasında geçen; ne ile hüküm verileceğinin ve bunun sıralamasının nasıl olacağına dair meşhur diyalogdur. Tirmizî eserinde bu hadise yer vermiş olup bu rivayet hakkında bir yorumda bulunmamış; yanı sıra hadisi Hâris'ten farklı bir silsile ile aktardığı bir rivayete daha yer vermiş ancak bu isnadın muttasıl olmadığı kaydını düşmüştür.⁴¹² Sübkî'nin zikrettiği gibi Ebû Dâvud da bu hadisi eserinde zikretmiştir.⁴¹³ Ancak bilindiği üzere bu eserlerde zikredilmesi hadise bir güvenilirlik kazandırsa da mutlak surette sahîh olduğu anlamına gelmemektedir. Zehebî'nin eleştirdiği nokta onun, bu hadis sahîh türü eserlerde geçiyor diyerek; râvilerini incelediğine dair bir işaretle bulunmadan hadisi sahîh kabul etmesidir ki bu noktada haklı gözükmektedir.

Hadisin sıhhati incelendiğinde: el-Hâris b. Amr hakkında çeşitli yorumlara rastlanmaktadır. İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *Sikât*'ta zikretmiş;⁴¹⁴ İbn Hacer ise meçhul olduğunu söylemiştir.⁴¹⁵ Ayrıca *Tehzîbu't-Tehzîb*'de Buhârî'nin el-Hâris'in bu hadis dışında bir şeyle bilinmediğini söylediği ve el-Ukaylî (ö. 322/934), İbnü'l-Cârûd (307/919-20) ve Ebü'l-Arab'ın (ö. 333/945) onu *ed-Duafâ*'da zikrettikleri

⁴¹¹ Safedî, *Vefeyâtü'l-a'yân*, c. 3, s. 168-169.

⁴¹² Tirmizî, *Sünen*, "Ahkâm an Rasûlillah", 3 (No. 1,2)

⁴¹³ Ebû Dâvud, *Sünen*, "el-Akdiye", 11 (No. 1)

⁴¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 6, s. 173.

⁴¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, Dimaşk: Dâru'r-Reşîd, 1986, s. 147.

nakledilmiştir.⁴¹⁶ Veriler doğrultusunda el-Hâris b. Amr'ın sika bir râvi olduğunun söylenmesi pek mümkün gözükmemektedir. Bunun yanı sıra onun bu hadisi Muâz'ın ashâbından rivayet ettiği nakledilmekte olup Muâz'ın ashâbındaki müphemlik de hadisin sıhhatine gölge düşürmektedir. Yine de bu hadisin sahîh olduğunu iddia eden başka alimler olmuştur. Örnek olarak Hatîb el-Bağdâdî'nin⁴¹⁷ zikredilmesi mümkündür.

Mevzubahis hadisin sahîh olduğu iddiasında olan alimler varsa da zikredilen sebeplerden dolayı sahîh kabul edilmesi mümkün gözükmemektedir. Ancak Zehebî'nin ifade ettiği gibi sâlih mertebesinde sayılması mümkündür. Cüveynî'nin bu şekilde sahîh olmayan bazı hadislerin sahîh olduğunu idida ettiği Sübkî tarafından da kabul edilmiş olup o, bu konuda müsamahalı davranrsa da muhaddis kimliğiyle tanınan Zehebî'den aynı anlayışı beklememelidir. Nitekim onun hadis alanına yeterli özeni göstermediğini düşünen tek isim Zehebî değildir. Sem'ânî onun az rivayette bulunduğunu ve bu alandan uzak durduğunu bildirmiş;⁴¹⁸ Yâkût el-Hamevî de benzer ifadeler kullanmıştır.⁴¹⁹ Dolayısıyla Zehebî'nin bu yorumu taassub sebebiyle değil; genel bir değerlendirme sonucu yaptığı kanaati oluşmaktadır.

Sübkî'nin bu bölümde ele aldığı bir diğer mesele ise Zehebî'nin Cüveynî'ye isnad ettiği “Allah külliyyâtı bilir cüz'iyâtı bilmez” görüşüdür. Sübkî, buna da kesin bir dille karşı çıkmış; Cüveynî'nin böyle bir şey söylemediğini, aksine kendisine ait kelim kitaplarında Allah'ın cüz'iyâtı bildiğini inkâr edenleri tekfir ettiğini belirtmiştir. Ona bu görüşün atfedilmesinin sebebi olarak ise *Burhân*'da ele aldığı bir meseleye işarette bulunmuş; burada bir yanlış anlaşılma olduğunu ve Mâzerî'nin bunun üzerine gidip böyle bir iddia ortaya attığını savunmuştur.

Zehebî, *Târih*'te Mâzerî'nin *Burhân* şerhinde “Allah küllîleri bilir cüz'ileri bilmez” sözü üzerine “elimde olsa bu sözü kanımla silmek isterdim” dediğini nakletmiş;⁴²⁰ devamında kendi yorumu olarak da bu sözün melun bir ifade olduğunu söylemiştir. İbn Dihye'nin (ö. 633/1235) bu sözün kitabı ve sünneti yalanladığını ve tekfir

⁴¹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, Haydarabad: Matbaatu Dâireti'l-Ma'ârif en-Nizâmiyye, 1907-1909, c. 2, s. 152.

⁴¹⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 2000-01(?), c. 1, s. 471.

⁴¹⁸ Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 431.

⁴¹⁹ Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1995, c. 2, s. 193.

⁴²⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 10, s. 426. İbarenin aslı: وقال المازري في شرح البرهان في قوله: إن الله تعالى يعلم الكليات لا الجزئيات: وددت لو محوتها بدمي.

edilmeyi gerektireceğini söylediğini nakletmiş, naklin devamında ise bu görüşü sebebiyle Cüveynî'den yüz çevrildiğini ve sürgün edildiğini; hatta Kuşeyrî'nin bir daha onunla konuşmamak üzere yemin ettiğini, bir süre sonra ise Cüveynî'nin bu görüşünden dönüp tövbe ettiğini bildirmiştir.⁴²¹

Siyer'de ise Mâzerî'den aynı nakli yaptıktan sonra bu mesele hakkında bazı kimselerin Cüveynî'nin açık ifadeler kullanmadığı ancak başka bir ifadesi sebebiyle bu konudaki görüşünün de bu olacağı sonucuna varılacağı düşüncesinde olduklarını bildirmiştir. Kendi kanaati olarak ise başta bunun Mu'tezilenin hatalı bir görüşü olduğunu ifade etmiş; devamında *Târîh* 'teki ile aynı açıklamaları yapmıştır. Farklı olarak sonuna Cüveynî'nin tövbe ettikten sonra sıfatlar konusunda selefin görüşünü tercih ettiği bilgisini eklemiştir.⁴²²

Sübkî, Zehebî'nin bu bağlamda paylaştığı her bilgiye ayrı ayrı itirazlar yöneltmiştir. Başta bu görüşü Cüveynî'ye isnad etmesi, sonrasında İbn Dihye'den nakilde bulunması; Kuşeyrî'nin onunla konuşmamak üzere yemin ettiğini ve insanlardan uzaklaşıp sonra tövbe ettiğini bildirmesi hususlarının tamamına itirazlar yöneltmiştir.

İlk olarak *Burhân*'da bu meselenin nasıl ele alındığı incelenecek olduğunda; temelde kat'î cevâz ve şüphe içeren cevâz hususunun işlendiği ve meselenin buradan hareketle ortaya çıktığı görülmektedir. Cüveynî, istirsale⁴²³ dair görüşlerini burada ortaya koymuş ve bu ifadeleri dolayısıyla eleştirilmiştir. Cinslerin sınırlı olup olmadığıyla ilgili bahis açan Cüveynî, kendisinin cinslerin kesinlikle sınırlı oldukları görüşünde olduğunu bildirmiştir. Bunu açıklamak için de eğer cinsler sınırsız olsaydı Allah'ın ilminin bu cinslere ve bütün ayrıntılarına taalluk etmesi gerekirdi ancak bu mümkün değildir, şeklinde bir ifade kullanmıştır. Allah'ın sonsuz cinsleri ayrıntılarıyla bildiğini söyleyenleri ise câhil olarak nitelemiştir. Devamında Allah'ın sonsuz cinsi bilmesinin bunun ayrıntılarını bilmemesini gerektirdiğini bildirmiştir.⁴²⁴ Onun bu ifadeleri ise Allah'ın ayrıntıları bilmediğini kastettiğini düşündürmüştür. Ancak aslında Allah'ın bilgisinin kapsamından ziyade cinslerin sonluluğuna dikkat çekmeye çalışıyor

⁴²¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 10, s. 426.

⁴²² Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 472.

⁴²³ Allah'ın ilminin kuşatıcılığı ile ilgili bir meseledir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Macid Sevgili, "Cüveynî'nin İstirsâl Meselesi ile Ahvâl Teorisi ve Bu Konular Etrafında Cereyân Eden Tartışmalar", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 141.

⁴²⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, c. 1, s. 32.

gözükmemektedir. Ayrıca Allah'ın sınırsız cinsin ayrıntısını bilemeyeceği görüşü; sınırlı cinsin ayrıntılarını da bilemeyeceği anlamına gelmemektedir. Bu husus üzerinde tabii olarak kapsamlı değerlendirmeler yapılmıştır. Sübkî, Mâzerî'nin iddiasına cevap vermiş ve ona karşı çıkmıştır.

Cüveynî'nin eserlerine bakıldığında kendisinin *Burhân*'da Allah'ın gerçekleşen şeyleri ayrıntılarıyla bildiğini söylediği görülmektedir. Ayrıca Cüveynî'nin istirsâl görüşüne dair bir çalışmada İmâmü'l-Haramî'nin eş-Şâmil *fî usûli'd-dîn* ve *el-İrşâd* isimli eserlerinde de Allah'ın tafsîlâtı bildiğini söylediği nakledilmiş; onun Allah'ın ilmi ile ilgili marjinal bir görüşe sahip olmadığı ancak cinslerin sınırlılığı hususunda Eş'arîlerden ayrıldığı bildirilmiştir.⁴²⁵ Dolayısıyla Zehebî'nin bu görüşü mutlak surette Cüveynî'ye nispet etmesi doğru bir bilgi aktarımı gibi gözükmemektedir. Nitekim *Siyer*'de onun bu görüşte olduğu sonucuna dolaylı olarak varıldığı bilgisini paylaşarak daha ihtiyatlı bir tutum sergilemiştir. Ancak Cüveynî'yi eleştirmekten de geri durmadığı görülmektedir. Ardından bu görüşten döndüğünü de eklemiştir.

Bahsi geçtiği üzere Sübkî'nin eleştirdiği hususlardan biri de Zehebî'nin İbn Dihye'den nakilde bulunmasıdır. Çünkü ona göre Allah'ın cüz'îyyâtı bilmediği görüşü açıkça tekfiri gerektiren bir görüştür ve bu durumda herhangi birinden nakilde bulunmaya gerek yoktur.⁴²⁶ Ayrıca Zehebî'nin ondan Kuşeyrî hakkındaki naklini de eleştirmiş ve bunun tamamen yalan olduğunu; Kuşeyrî'nin Cüveynî'ye çok saygı duyduğunu savunmuştur. İbn Dihye'nin ise hadis vaz' etmek ile müttehem olduğunu ve başka konularda da uydurmalar yapabileceğini ifade etmiştir.⁴²⁷

İbn Hallikân İbn Dihye'nin ilim talebi için çok çaba sarf ettiğini ve bu alandaki çalışmalarını anlatmış; hadis uydurma hususuna dair bir bilgi vermemiştir. Yazdığı bir kitap ile el-Melikü'l-Muazzam'dan (ö. 624/1227) yüklü bir ödeme aldığı da verilen bilgiler arasındadır.⁴²⁸ İbn Asker ise rivayetinin müttehem olduğunu; çok konuştuğunu ancak az rivayet ettiğini bildirmiştir.⁴²⁹ Zehebî ise *Mizân*'da bu râvinin geniş ilmine rağmen nakillerinin müttehem olduğunu ifade etmiş; nisbesinin de yanlış olduğunu

⁴²⁵ Sevgili, "Cüveynî'nin İstirsâl Meselesi ile Ahvâl Teorisi ve Bu Konular Etrafında Cereyân Eden Tartışmalar", s.152.

⁴²⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 5, s. 189.

⁴²⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 5, s. 189.

⁴²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. 3, s. 449.

⁴²⁹ Ebû Abdullah b. Asker ve Ebû Bekir b. Hamîs, *A'lâmu Mâleka*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999, s. 323.

bildirmiştir. Hâfız Ziyâüddîn'den bu zâtın imamlar hakkında çok kötü ifadeler kullandığını nakletmiş; kendi paylaştığı bilgiler ile de tedlis yaptığına işaretle bulunmuştur.⁴³⁰ Bahsi geçen râvîyi *Mîzân*'da zikretmesi dahi onu güvenilir kabul etmediğini gösterir niteliktedir. Dolayısıyla ondan rivayette bulunması dikkat çekici bir husustur.

Sübkî, Kuşeyrî'nin böyle bir şey yaptığına dair bilgiye hiçbir kaynaktan rastlanamayacağını iddia etmektedir. Nitekim târih-terâcim eserlerinden incelenen kaynaklar arasında gerçekten de böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Kuşeyrî'nin Cüveynî ile arasının iyi olduğu ise hemen hemen her kaynaktan yer almakta; ancak Sübkî'nin aktardığı gibi Kuşeyrî'nin Cüveynî hakkında “peygamberlik iddia etseydi sözleri ona mucize olarak yeterdi” dediğine de rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu hususta Zehebî'nin naklettiği bilgi güvenilir gözükmemektedir.

Sürgüne gönderildiği bilgisine de karşı çıkan Sübkî, Cüveynî, Kuşeyrî ve bazı alimlerin Kündürî vakasından dolayı topraklarından uzaklaşmak zorunda kaldıklarını bildirmiştir. İbnü'l-İmâd el-Hanbelî'nin de durumu bu şekilde aktardığı görülmektedir. Onun ifade ettiğine göre Ebû Nasr İmâdüddîn el-Kündürî Şâfiîlere karşı aşırı bir taassup göstermiştir ve bunun sonucu olarak Kuşeyrî ve Cüveynî gibi isimler Horasan'ı terk etmek durumunda kalmışlardır. Kuşeyrî'ye⁴³¹ ve Kündürî'ye⁴³² dair DİA maddelerinde de durum bu şekilde nakledilmiştir. Böylelikle Sübkî'nin bu meselede haklı olduğu kanaati oluşmaktadır.

Bir sonraki itirazı ise Zehebî'nin naklettiği ve Cüveynî'nin {Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir.} [Tâhâ, 20/5] ayeti üzerine yaşandığını ifade ettiği hadiseye yöneliktir. Hadise ana hatlarıyla şu şekildedir: Cüveynî'ye bu ayet sorulmuştur ve o; Allah var idi ancak arş yok idi,⁴³³ diyerek istiva fiilini Allah'tan tenzih etmiş gözükmektedir. Bu sözünden sonra tutarlı ifadeler ortaya koyamadığı Buna binaen Ebû Ca'fer el-Hemezânî ona zarûrâta dair bir soru sormuş ve bir fiilin gerçekleşmesi için bazı gerekliliklerin olduğuna işaretle bulunmuştur. Ayette *alâ* harf-i cerri ile ifade edilen üstünde olma halini ve bu halin kastedilmiş olmasını nasıl yok sayacağız demeye

⁴³⁰ Zehebî, *Mîzân*, c. 3, s. 186-187.

⁴³¹ Süleyman Uludağ, “Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî”, *DİA*, XXVI, 473-475.

⁴³² Abdülkerim Özaydın, “Kündürî”, *DİA*, XXVI, 554-555.

⁴³³ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 10, s. 429. İbarenin aslı: “كان الله ولا عرش”

getirmiştir ve ifade ettiğine göre Cüveynî'yi büyük bir hayrete düşürmüş ve cevap veremeyecek hale getirmiştir.⁴³⁴

Sübkî, bu rivayetin isnadında Eş'arî'ye karşı bir tutum içinde olan ve kelam ilmini bilmeyen kimseler olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca münazarada bu kadar bu kuvvetli bir alimin kelam alanındaki bir meselede muhaddis bir alim olan Hemezânî'nin karşısında cevapsız kaldığını söylemenin kesinlikle doğru olmayacağı kanaatindedir. Hemezânî'nin onu hayrete düşürmesinin de mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Zehebî'nin hadiseyi Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'den naklettiğini ve bu iki alimden gelen naklin kabul edilemeyeceğini söylemiştir.⁴³⁵

Muhammed b. Tâhir el-Makdisî *Siyer*'de hıfzı açısından övülmüş; bu minvalde nakiller yapılmıştır. Ancak kendisinin rivayette büyük hatalar yaptığına dair nakiller de mevcuttur.⁴³⁶ Zehebî'nin kendisinden şeyh, imam, hafız diye bahsettiği Hemezânî hakkında ise Sem'ânî; hadise dair çok bilgisi yoktur, demiştir.⁴³⁷ İki alim de hadis alanında çalışmalar yapmış; hadis işitmiş ve rivayette bulunmuşlardır. Haklarında bazı eleştiriler varsa da övgüler de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu iki alimin rivayetine şüpheyile yaklaşmak mümkünse de doğrudan reddedilmesi mümkün gözükmemektedir. Nâsirüddîn el-Elbânî'nin (ö. 1999) bazı çalışmalarının ve fikirlerinin derlendiği *Câmi'u tûrâsi'l-allâme el-Elbânî fi'l-akîde* isimli çalışmada ulûvve dair Cüveynî'ye nispet edilen bu görüş zikredilmiş ve rivayete de yer verilmiştir. Zikredildiğine göre Elbânî bu kıssanın isnadının sahih olduğunu söylemiştir. İbn Teymiyye'nin Hemezânî hakkında "bilgili bir şeyhtir" dediğini nakleden Elbânî, bu hadisenin Cüveynî'nin selefin görüşlerine dönmesinden önce yaşandığı kanaatindedir. Hatta bu hadisenin onun fikirlerinin değişmesinde etkili olmasının da muhtemel olduğunu söylemiştir.⁴³⁸

Sübkî'nin bir diğer itirazı ise Cüveynî'nin fikirlerinin sonradan değiştiğine dairdir. O, Cüveynî'nin hiçbir zaman selefin görüşlerine karşıt bir durumda olmadığı kanaatindedir. Ancak kaynakların çoğunda Cüveynî'nin görüşlerinin sonradan değiştiği açıkça bildirilmektedir ve onun cinslerin sınırlılığı hakkındaki görüşü dahi mu'tezileye

⁴³⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 10, s. 429.

⁴³⁵ Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 475.

⁴³⁶ Zehebî, *Siyer*, c. 19, s. 361-365.

⁴³⁷ Zehebî, *Siyer*, c. 20, s. 101-102.

⁴³⁸ Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân, *Câmi'u tûrâsi'l-allâme el-Elbânî fi'l-akîde*, Sana: Merkezü'n-Nu'mân, 2010, c. 6, s. 175.

ait bir görüş olup bunun selefin görüşleri ile bir tutulması mümkün değildir. Nitekim kendisi de itirazın devamında Cüveynî'nin sıfatlara dair görüşlerinde bazı değişikliklere işarette bulunmuştur ancak bunu ictihâdî bir durum olarak nitelemiştir.

Sonuç olarak Zehebî'nin biyografide bu alim hakkında eleştirel ifadelere yer verdiği açıktır. Sübkî'nin bunlardan bazılarına yönelttiği itirazlarda haklı olduğu ve Zehebî'nin yaptığı nakillerin içeriğinde hatalı sayılabilecek unsurlar olduğu görülmektedir. Diğer yandan bazı itirazların ise yersiz olduğu fark edilmekte; Sübkî'nin çok önem verdiği bu alime herhangi bir eleştiriyi kesinlikle kabul etmediği görülmektedir.

2.2.5. İmam Gazzâlî Hakkında İtiraz

Sübkî, eserinde İmam Gazzâlî'nin biyografisine genişçe yer vermiştir. Yaklaşık iki yüz sayfalık bir içerik sunduğu bu biyografide onun çeşitli görüşlerini ayrıntılı olarak nakletmiş ve farklı isimlerin onun hakkındaki ifadelerini de zikretmiştir.⁴³⁹ Bu bağlamda çok sayıda alt bölüme ayırdığı hal tercümesinde Abdülgâfir el-Fârisî'nin Gazzâlî biyografisini de ayrı bir başlık altında zikreden Sübkî, bu biyografiyi nakledenlerin iki grup olduğunu; kimilerinin yalnızca bazı övgülere yer verip eleştirildiği tüm hususları naklederken, kimilerinin de övüldüğü tüm noktaları zikredip eleştirildiği hususlara yer vermediğini ifade etmiştir. Yani bir grup onun kötü yanlarını ortaya çıkarırken bir grup da iyi yanlarına ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Zehebî bu gruplardan ilkinde girerken ikinci grubun örneği Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir'dir. Kendisinin ise muhtemelen daha objektif olacağını düşündüğü için Abdülgâfir'in paylaştığı hal tercümesinin tamamını zikredeceğini bildirmiştir.⁴⁴⁰

Zehebî'ye yönelttiği itirazı ayrıntılandırmayan ve onun biyografide kendi istediği gibi eklemelerde bulunup, nakilleri manen yaptığını söylemekle yetinen Sübkî; İbn Asâkir'in tutumu için ise bunun taassub dolayısıyla olabileceği gibi böyle bir imam hakkındaki bu tarz söylentileri yaymamak için de olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁴¹

⁴³⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. 6, s. 191-389.

⁴⁴⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 6, s. 203-204.

⁴⁴¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 6, s. 214.

Gazzâlî'yi eleştirenler için de ayrı bir başlık açan Sübkî, burada Mâzerî (ö. 536/1141) ve Turtûşî (ö. 520/1126) gibi Maliki alimlerine reddiyelerde bulunmuştur.⁴⁴²

Zehebî'nin Abdülgâfir'den alıntısına bakıldığında manen rivayet ettiğini söylemenin doğru olmayacağı anlaşılmaktadır.⁴⁴³ Çünkü Sübkî'nin aynı zâttan yaptığı alıntıda da cümlelerin ve metnin içeriğinin aynı şekilde geldiği ve ilerlediği görülmekte; az sayıda ve ufak bazı farklılıklar dışında bir değişikliğe rastlanmamaktadır.⁴⁴⁴ Bu durumda ya Sübkî'nin de mânen rivayet ettiği düşünülmelidir ki birbirlerine bu kadar benzer cümleler kurmaları mümkün değildir; ya da Zehebî'nin onunla aynı şekilde güvenilir bir yöntem ile bu bilgileri naklettiği sonucuna varılmalıdır.

Sübkî'nin, Zehebî'nin Gazzâlî hakkındaki olumsuz yorumları olabildiğince zikrettiği iddiasına gelince; bu iddianın reddedilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Zehebî'nin *Siyer*'inde onun biyografisi yaklaşık yirmi beş sayfalık bir hacme sahiptir. İçerikte ona dair bazı övgülere yer vermiş gözükse de çoğunlukla eleştirel ifadeler bulunduğu aşikardır. Başka çok sayıda alimin ona dair eleştirilerine yer vermiş olup Sübkî'nin de itirazda bulunduğu Mâzerî ve Turtûşî'nin de ifadelerini zikretmiştir. Bununla birlikte kendi görüşlerini de yer yer belirtmiştir ve onun görüşlerinin de Gazzâlî'nin fikirleri ile zıt düştüğü anlaşılmaktadır.⁴⁴⁵

2.2.6. el-İsmâ'îlî Hakkında İtiraz

Sübkî'nin Zehebî'ye yönelttiği itirazlarından biri Muhammed İbnü'l-İmâm Ebî Bekr Ahmed b. İbrâhîm b. İsmâ'îl Ebû Nasr el-İsmâ'îlî'nin biyografisinde yer almaktadır. Sübkî'nin naklettiğine göre İbn Asâkir *Tebyîn*'de bu zâtı Eş'arî alimler arasında zikretmiştir. Zehebî ise "İbn Asâkir bu zâtın Eş'arî olduğunu iddia etmektedir" demiş ve Sübkî'nin kanaatine göre kendisinin bu konuda farklı düşündüğünü göstermiştir. İtiraz ettiği husus da bu olmuş ve bu zâtın ve ailesinin Eş'arî olduklarının apaçık ortada

⁴⁴² Sübkî, *Tabakât*, c. 6, s. 240-258.

⁴⁴³ Zehebî, *Siyer*, c. 19, s. 324-327.

⁴⁴⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 6, s. 208-213. İkisinin ortak naklettiği kısım bu aralıkta olmakla beraber Sübkî'nin naklettiği ancak Zehebî'nin yer vermediği bazı kısımlar da bulunmaktadır.

⁴⁴⁵ Örn.: Zehebî, *Siyer*, c. 19, s. 328.

olduğunu ifade etmiş; Zehebî'yi ise genelde yaptığı gibi Eş'arîleri küçük düşürmek için insanları yanıltmakla itham etmiştir.⁴⁴⁶

Zehebî'nin Sübkî'nin aktardığı ifadeyi aynı şekilde *Târîhu'l-İslâm*'da kullandığı görülmektedir.⁴⁴⁷ Ancak devamında buna dair bir açıklamada bulunmamış; aksi bir görüş beyan etmemiştir. *Siyer*'de ise "İbn Asâkir onun Eş'arî olduğunu zikretmiştir." ibaresiyle bu bilgiye yer vermiştir.

Cürcân'ın önde gelen isimlerinden biri olduğu bildirilen bu zâtın *Târîhu Cürcân*'daki biyografisinde onun Eş'arî veya başka bir mezhepten oluşuna dair bir bilgi aktarılmamıştır.⁴⁴⁸ Aynı eserde babası ile ilgili de böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Babası Ebû Bekr el-İsmâîlî'nin *Sahîh-i Buhârî* üzerinde çalışma yaptığı, çok geniş bir bilgi birikimine sahip olduğu bildirilmektedir.⁴⁴⁹ Onun meclisine gelip birlikte vakit geçirdiği isimlerden çok sayıda ehl-i sünnet alimi ve muhaddis olduğu nakledilmektedir.⁴⁵⁰

İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*'de Zehebî gibi İbn Asâkir'den nakilde bulunmuş ve onun bu zâtı Eş'arî alimler arasında zikrettiğini ifade etmiştir.⁴⁵¹ *Bidâye*'de ise bu zât hakkında bilgi vermemiş; babası hakkındaki nakillerde ise Eş'arî olduğuna dair bir bilgi paylaşmamıştır.⁴⁵²

İbnü'l-Esîr eserinde bu zâtın kendisine değilse de babasına yer vermiş ancak onun itikadda mezhebine dair bir bilgi de paylaşmamıştır.⁴⁵³ Safedî de kendisi hakkında bilgi vermemiş; babasının fıkıhta ve hadiste önemli bir isim olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁴

Bu alim hakkında tarih ve terâcim eserlerinde pek bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sübkî'nin kendisinin ve ailesinin açık bir şekilde Eş'arî olduğunu iddia ettiği bu zâtın babası Ebû Bekr el-İsmâîlî'nin *I'tikâdü eimmeti'l-hadîs* isimli bir eseri bulunmakta ve

⁴⁴⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 4, s. 93-94.

⁴⁴⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 9, s. 88.

⁴⁴⁸ Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yûsuf b. İbrâhîm es-Sehmî el-Kureşî el-Cürcânî, *Târîhu Cürcân*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987, s. 452-453.

⁴⁴⁹ es-Sehmî, *Târîhu Cürcân*, s. 110.

⁴⁵⁰ es-Sehmî, *Târîhu Cürcân*, s. 111.

⁴⁵¹ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, s. 353.

⁴⁵² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 15, s. 405-406.

⁴⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 7, s. 386.

⁴⁵⁴ Safedî, *el-Vâfi*, c. 6, s. 135.

çalışmanın sonunda bid'at ve fitne karışmamış ehl-i hadisin *fırka-i nâciye* olduğunu belirtmektedir.⁴⁵⁵

Ailesinden diğer isimlerin biyografilerinde de itikadda mezheplerine dair bir bilgi aktarılmamakta olup ayrıntılı bilgi için kendisinin *el-Mu'cem* isimli eserine muhakkik Ziyâd Muhammed Mansûr'un eklediği müellifin biyografisinin incelenmesi mümkündür.⁴⁵⁶

Elde edilen veriler ışığında bu zâtın ve ailesinin ağırlıklı olarak hadis ve fıkıh ilimleri ile iştigal ettikleri sonucuna ulaşılmaktadır. İtikadda mezheplerine dair İbn Asâkir'den yapılan nakil haricinde bir bilgiye rastlanmamakta olup Zehebî'nin de bunu yalnızca bir iddia olarak görmesinin doğal karşılanması mümkündür. Bununla birlikte kendisinin *Siyer*'i *Târîh*'ten daha sonra yazdığı düşünülünce⁴⁵⁷; kullandığı ifadeyi sonradan yumuşattığı göze çarpmaktadır. Ancak yine de kendi kanaatinin de bu olduğuna dair bir bilgi paylaşmamıştır.

2.2.7. el-Mîhenî Hakkında İtiraz

Fazlullah b. Ebî'l-Hayr Ahmed b. Muhammed el-Mîhenî'nin⁴⁵⁸ (ö. 440/1049) biyografisinde ise Sübkî, hocası Zehebî'ye dolaylı olarak bir itirazda bulunmuştur. Aktardığına göre el-Mîhenî itikadının sahih olmasına rağmen İbn Hazm onun hakkında haksız eleştirilerde bulunmuş; Zehebî de ona uymuş ve itikadında bir problem olduğuna işaret edip İbn Hazm'ın bu hususta yorumda bulunduğunu bildirmiştir. Sübkî'nin onun hakkındaki kanaati ise kendisinden sahîh bir itikad dışında bir şey görmediği ve Sûfî bir Eş'arî olduğudur.⁴⁵⁹

Zehebî, Sübkî'nin de ifade ettiği gibi *Târîhu'l-İslâm*'da onun itikadında bir sorun olduğuna dair bilgiyi aktarmış ve İbn Hazm'ın bu konuda eleştiride bulunduğunu

⁴⁵⁵ Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhîm b. İsmâ'il el-İsmâ'îlî el-Cürcânî, *İtikâdü eimmeti'l-hadîs*, Riyad: Dâru'l-Âsime, 1412/1991-92[?], s. 79.

⁴⁵⁶ Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhîm b. İsmâ'il el-İsmâ'îlî el-Cürcânî, *Mu'cemu esâmî şuyûh-i Ebî Bekr el-İsmâ'îlî*, Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1410/1989-90[?], muhakkikin girişi, c. 1, s. 83-94.

⁴⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, muhakkikin girişi, c. 1, s. 92.

⁴⁵⁸ Bu zâta DÎA'da "Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr" isimli madde ile yer verilmiş ve burada nisbesi *el-Meyhenî* şeklinde gelmiştir. (Tahsin Yazıcı, "Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr", *DÎA*, X, 220) Ancak Sem'ânî *el-Ensâb*'da onun nisbesini *Mîhenî* şeklinde telaffuz etmektedir. (Sem'ânî, *el-Ensâb*, s. 537-538)

⁴⁵⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. 5, s. 307.

nakletmiştir.⁴⁶⁰ *Siyer*'de ise bu mesele ile ilgili doğrudan bir bilgi vermemektedir. el-Mîhenî'nin sûfî bir zat olduğunu bildirmiş; hadis rivayetinde bulunduğu ve kendisinden hadis rivayetinde bulunan bazı isimleri zikretmiştir.⁴⁶¹

Sem'ânî *el-Ensâb*'da bu zata yer vermiş ancak itikadına dair bir nakilde bulunmamıştır.⁴⁶² Safedî ise çok kısa yer verdiği bu isim hakkında İbn Hazm'ın eleştirisinin bulunduğunu bildirmiş; bunun dışında bir açıklama yapmamıştır.⁴⁶³ İbnü'l-Mülakkın de onun biyografisine yer vermiş; ancak itikada dair bir meseleye değinmemiştir. Yaşadığı bazı hadiselerden nakillerde bulunmuştur.⁴⁶⁴

İbn Hazm'dan nakledilen bilgi haricinde bu zâtın itikadına dair bir yoruma rastlanmamaktadır. Onun tasavvufî yönü ön plana çıkmakta olup buna dair bilgiler nakledilirken de herhangi bir aşırılık veya yanlış bir inanca işarette bulunulmamıştır. Kazvînî (ö. 682/1283) bütün tasavvûfî âdâbın ona nispet edildiğini ve yine onun kendine has bir tasavvufî yol ortaya koyduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁵ Ayrıca el-Mîhenî'nin kendisini çok çetin çilelere maruz bıraktığı, sıklıkla inzivaya çekildiği ve zühd içerisinde âbid bir hayat yaşadığı aktarılmaktadır.⁴⁶⁶

Sonuç itibariyle bu zâtın itikadında herhangi bir bozukluğa dair bilgiye mezkûr kaynaklarda rastlanmamaktadır. Bahsi geçtiği gibi yalnızca İbn Hazm'dan bir nakil bulunmaktadır. Zehebî de bundan hareketle itikadında bir problem olduğuna işaret etmiş gözükmektedir. Ancak daha sonra telif ettiği *Siyer*'de bu bilgiye yer vermemesi onun da bu konuda net bir kanaate sahip olmadığını düşündürecek niteliktedir. Dolayısıyla Sübkî'nin itirazında haklı olduğu neticesine varılması mümkündür.

2.2.8. el-Kerecî Hakkında İtiraz

Sübkî'nin bir diğer itirazına Muhzammed b. Abdülmelik b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed el-Kerecî Ebu'l-Hasan b. Ebî Tâlib'in biyografisinde rastlanmaktadır. Aktardığına göre İbnü's-Sem'ânî bu zâtın kendi akidesini anlattığı, sünnete ve selefin

⁴⁶⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 9, s. 591.

⁴⁶¹ Zehebî, *Siyer*, c. 17, s. 622.

⁴⁶² Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 12, s. 537-538.

⁴⁶³ Safedî, *el-Vâfi*, c. 24, s. 29.

⁴⁶⁴ Sirâcüddîn İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî, 1994, s. 272-273.

⁴⁶⁵ Zekeriyâ el-Kazvînî, *Âsâru'l-bilâd ve ahbâru'l-'ibâd*, Beyrut: Dâru Sâdır, [t.y.], s. 361.

⁴⁶⁶ Yazıcı, "Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr", s.220-221.

itikadına uygun bir kasidesinin olduğunu aktarmıştır. Mezkûr kasidenin iki yüz beyitten fazla olduğunu ve Kerec şehrindeki evinde kendisine okuduğunu da bildirmiştir.⁴⁶⁷

Sübkî, aktardığı bu bilgiye karşı çıkmış ve gerçekten İbnü's-Sem'ânî'nin böyle bir şey söylediğinin ispat edilmesini istemiştir. Çünkü İbnü's-Sem'ânî Eş'arî'dir ve buna göre Sübkî, bu kasidenin kendi itikadlarına, Eş'arî görüşüne, uygun olmadığı sürece sünnete ve selefin akaidine uygun olduğunu kabul edemeyecekleri görüşündedir. Devamında kendisinin bu kasideyi okuduğunu; Ehl-i Sünnetten bir şeyler içerse de içerisinde tecsîmin zahir olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bunun Eş'arî akidesiyle örtüşemeyeceği iddiasında olan Sübkî buna inanan, bunu söyleyen, bu kaside dolayısıyla İmam Eş'arî'yi eleştiren ve ona iftira atan kimselere beddua etmiştir.⁴⁶⁸

Zehebî'nin de İbnü's-Sem'ânî'nin mezkûr sözünü ve kasîdenin başından bir kısmını aktardığını bildiren Sübkî, Zehebî'nin bu kasîdenin tamamını aktarmak istediğini doğrudan kendisinden bildiğini ancak Şâfiîlerden ve sünnet ehlinde çekindiği için bunu yapamadığını iddia etmektedir.⁴⁶⁹

Sübkî bu kasîde hakkında şüpheleri olduğunu ifade etmekte ve bu kasîdenin tamamının veya bir kısmının bu zâta yanlış nispet edildiği kanaatinde olduğunu belirtmektedir. Daha önde gelen kanaatinin ise tamamının yalan olduğu yönünde olduğunu ifade etmiştir. Çünkü İbnü's-Salâh bu zâtın hal tercümesini vermiş; hakkında İbnü's-Sem'ânî'den de aktarımda bulunmuş ancak kasîdeye dair bir bilgi zikretmemiştir. Bu sebeple kasîde ona aitmiş gibi gözüksün diye İbnü's-Sem'ânî'nin kitabında hileli bir değişiklik yapılmış olabileceğini savunmaktadır. Bir kısmının yalan olmasının da muhtemel olduğunu söyleyen Sübkî, tecsîm ve Eş'arîler hakkında ifadeler içeren kısımların sonradan ekleme olabileceğini belirtmiştir. Mezkûr kasîdenin 240 küsur beyitten oluşması; ancak İbnü's-Sem'ânî'nin 200 küsur beyit olarak zikretmesine dikkat çekmiş; bu küsuratlı ifadelerin onluklar üzerine eklenerek söyleneceğini; dolayısıyla 240 küsur beyit olduğu takdirde 200 küsur beyit denmeyeceğini belirtmiştir. Bu sebeple de beyit sayısında asıl rivayete göre fazlalık olduğunu ve bunların sonradan eklenmiş olabileceği ihtimalini paylaşmıştır. Ayrıca beyitlerin bir kısmının makbul şiir kabilinden olmasının; bir kısmının ise çirkinlikler içermesinin de bu durumu destekler nitelikte

⁴⁶⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 6, s. 140.

⁴⁶⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. 6, s. 141.

⁴⁶⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. 6, s. 141.

olduğunu ve makbul kısımların ona, diğer kısımların ise yalan isnadda bulunan kişilere ait olabileceğini belirtmiştir.⁴⁷⁰ Devamında kasîdeden bazı beyitler zikretmiş ve bunlar hakkında değerlendirmeler yapmıştır.⁴⁷¹

Zehebî bu kasîdenin Muhammed b. Abdülmelik'e ait olduğuna dair bilgiye çeşitli eserlerinde yer vermiştir. *el-Arş*⁴⁷², *el-'Iber*⁴⁷³, ve *Târîhu'l-İslâm*'da⁴⁷⁴ bu bilgi ve kasideden bazı kesitler zikredilmektedir.

Sübkî'nin de ifade ettiği gibi İbnü's-Salâh bu zâtın hal tercümesini paylaşmış, Ebû Sa'd es-Sem'ânî'den de aktarımda bulunmuştur. Ayrıca ona ait bazı beyitlere de yer vermiştir. Ancak mezkûr kasîde hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁴⁷⁵

İbn Kesîr de İbnü's-Sem'ânî'den aynı aktarımda bulunmuş ve buna dair bir yorum yapmamıştır.⁴⁷⁶ Bidâye'de bu kasîde ile ilgili bilgi vermemiş; bu zâtın çok sayıda müellefâtının olduğunu aktarmış ve bunlardan biri olarak *el-Fusûl fi'tikâdi'l-eimmeti ve'l-fuhûl* isimli eseri zikretmiştir. İfade ettiğine göre el-Kerecî burada "İ'tikâd" babında selefî görüşlerini açıklamış ve garîb hasen bilgiler aktarmıştır.⁴⁷⁷ İbnü'l-Mülakkın ise onun hakkında bilgiler vermiş; bazı beyitlerini zikretmiştir ancak malum kasideye dair bir bilgiye onun anlatısında da rastlanmamaktadır.⁴⁷⁸ İbn Kâdî Şühbe ise İbnü's-Sem'ânî'den aktarılan bilgiyi paylaşmış; Sübkî'nin buna karşı çıktığını da bildirmiş ancak kendisi bir fikir belirtmemiştir.⁴⁷⁹ İbnü'l-İmâd el-Hanbelî böyle bir kasidesi olduğunu aktarmış; kasîde hakkında başka bir bilgi paylaşmamıştır.⁴⁸⁰

İbnü's-Sem'ânî dışında başka bir kanaldan gelmeyen bu bilginin gerçekten İbnü's-Sem'ânî'den aktarıldığı da kesin olarak bilinmemektedir. Dolayısıyla Sübkî'nin zikrettiği ihtimallerin mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Onun, Zehebî'nin bu kasîdenin tamamını zikretmek istediğine dair iddiası ise doğrudan kendisinden işittiğini söylediği

⁴⁷⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 6, s. 141-142.

⁴⁷¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 6, s. 142-145.

⁴⁷² Şemsüddîn ez-Zehebî, *el-Arş*, Medine: 'Imâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 2003, c. 2, s. 437-438, 470.

⁴⁷³ Zehebî, *el-'Iber*, c. 2, s. 443.

⁴⁷⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 11, s. 579.

⁴⁷⁵ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyyîn*, c. 1, s. 215.

⁴⁷⁶ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, s. 606-607.

⁴⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 16, s. 317.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Mülakkın Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî, *el-'İkdü'l-müzheb fi tabakâti hameleti'l-mezheb*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, s. 129.

⁴⁷⁹ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 1, s.311.

⁴⁸⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, c. 6, s. 165.

bir iddia olup buna dair bir bilgiye kaynaklarda rastlanmamakta ve doğruluğu yanlışlığı değerlendirilememektedir.

2.2.9. İbn Ebî Asrûn Hakkında İtiraz

Farklı bir itiraza ise İbn Ebî Asrûn'un (ö. 585/1189) biyografisinde rastlanmaktadır. Sübkî, Zehebî'den bu zât hakkında bir nakilde bulunmuş ve naklin muhtevasını eleştirmiştir. Onun, Zehebî'nin hattından naklettiğine göre Şeyh Muvaffakuddîn İbn Kudâme'ye bu zât sorulmuş; o da onun hakkında bazı bilgiler vermiştir. Devamında ağabeyi Ebû Ömer (ö. 607/1210) ile onun derslerine katıldıklarını ancak sonrasında dersleri bıraktıklarını söylemiştir. Abisinin söylediğine göre kendisinin dersleri bırakmalarından sonra İbn Ebî Asrûn'un yanına gittiği bir gün hocasının onların neden derslere gelmediklerini sorduğunu; abisinin, insanlar senin Eş'arî olduğunu söylüyorlar, şeklinde cevap verdiğini; hocanın ise buna karşılık Eş'arî olduğunu yalanladığını nakletmiştir.⁴⁸¹ Sübkî'nin Zehebî'den yaptığı bu nakil *Siyer*'de yer almaktadır ve Zehebî, İbn Kudâme'nin hattından bu hadiseyi okuduğunu bildirerek hikayeyi mânen aktardığını ifade etmektedir.⁴⁸² Bunun dışında mezkûr zâtın Eş'arî olup olmadığına dair başka bir bilgi vermemiştir. *Siyer*'in bu çalışmadaki kaynak baskısında İbn Ebî Asrûn'un yer aldığı cildin tahkîki ile Beşşâr Avvâd ve Muhyî Hilâl es-Serhân ilgilenmiş olup muhakkikler Sübkî'nin eleştirisine haşiyede yer vermiş ve kanaatlerine göre; bu ifadelerin Sübkî'nin kendisine ilmi öğreten ve âlim olmasını sağlayan hocası Zehebî hakkında haddi aşan yorumlarından biri olduğunu ve eleştirisini zayıf bir eleştiri olarak gördüklerini ifade etmişlerdir.⁴⁸³

İbnü'l-Esîr, İbn Ebî Asrûn'un Şâfiî fakihlerinden önde gelen bir isim olduğuna dikkat çekmiş; Eş'arî olduğuna dair bir bilgiye yer vermemiştir.⁴⁸⁴ İbnü's-Salâh, onun döneminin alimleri arasında en fakîh isimlerden biri olduğunu ifade etmiş ve hocalarını, eserlerini zikrettikten sonra mezhebinden ayrı düştüğü bir görüşüne yer vermiş ve bu meseleyi açıklamış; Eş'arîliğine dair bir bilgi paylaşmamıştır.⁴⁸⁵ İbn Kesîr,

⁴⁸¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 7, s. 134.

⁴⁸² Zehebî, *Siyer*, c. 21, s. 129.

⁴⁸³ Zehebî, *Siyer*, muhakkiklerin haşiyede yer verdikleri yorumu, c. 21, s. 129.

⁴⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 76.

⁴⁸⁵ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ-Iş-Şâfiyye*, c. 1, s. 512-516.

Muvaffakuddîn ve abisinin ondan hadis işittiğini Muvaffakuddîn'den nakille bildirmiş ancak sonrasında yaşananlar hakkında o da bilgi vermemiştir.⁴⁸⁶ Bunun yanı sıra onun hakkında aktarılan diğer bilgiler arasında kendisinin Nureddîn Zengî (ö. 569/1174) ile yoldaşlık ettiği ve onun eliyle bazı görevler edindiği bildirilmektedir.⁴⁸⁷ İbn Kesîr'in onun fıkıh alanında en önde gelen öğrencilerinden biri olarak el-Fahr Ebû Mansûr İbn Asâkir'i zikretmesi ise dikkat çeken bir husustur.⁴⁸⁸ *Bidaye* 'de de aynı şekilde onun Eş'arî olduğu veya olmadığına dair bir bilgiye yer vermemiştir.⁴⁸⁹

İbn Ebî Şühbe'nin İbn Ebî Asrûn hakkında Muvaffakuddîn'den nakli ise yalnızca onun hakkında bilgi veren; asrının Şâfiî imamı idi, ifadesidir.⁴⁹⁰ İbnü'l-'Imâd el-Hanbelî de aynı şekilde nakilde bulunmuştur.⁴⁹¹ İbn Hallikân,⁴⁹² Safedî⁴⁹³ ve İbnü'l-Mülakkın⁴⁹⁴ de onun biyografisine yer vermiş ancak mezkûr hadiseye yer vermemişlerdir.

Mezkûr hadiseyi Zehebî dışındaki tarih-terâcim türü eser müelliflerinden pek çoğunun anmadığı görülmektedir. Ancak bu zâtın hangi mezhebe mensup olduğuna dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Eş'arîliğe mesafeli olması beklenecek İbnü'l-'Imâd el-Hanbelî'nin ve İbn Teymiyye ile özel bir sohbeti olan ve pek çok görüşte ona tabi olmayı tercih eden İbn Kesîr'in⁴⁹⁵ dahi bu bilgiyi zikretmemesi naklin sıhhati konusunda şüphe uyandırmaktadır.

Ayrıca, daha önce de zikri geçtiği üzere bu zâtın önde gelen öğrencilerinden biri olarak gösterilen Fahrüddîn İbn Asâkir'in ailesi ile İbn Kudâme ailesinin dönemin iki ayrı grubunu temsil ettiği ve bu iki grup arasında çatışmalar bulunduğu bilinmektedir. Bu çatışmanın iki ailenin fertlerine yansımış olabileceğine dair bir rivayetin de yine zikri geçmiş olup düşmanlığa varan bir çatışma olmasa da iki grubun belli bir düzeyde ayrıştığı ve muhalif olduğunun düşünülmesi mümkündür. İbn Ebî Asrûn'un da öğrencileri arasındaki bu çatışmadan etkilenmiş olması muhtemeldir. Bu bağlamda pek çok senaryo

⁴⁸⁶ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, s. 717.

⁴⁸⁷ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, s. 717.

⁴⁸⁸ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, s. 718.

⁴⁸⁹ İbn Kesîr, *el-Bidaye*, c. 16, s. 609-610.

⁴⁹⁰ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. 2, s. 29. İbareni aslı: “كان ابن أبي عمرو إمام أصحاب الشافعي في عصره”

⁴⁹¹ İbnü'l-'Imâd, *Şezerât*, c. 6, s. 466.

⁴⁹² İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. 3, s. 53-56.

⁴⁹³ Safedî, *el-Vâfi*, c. 17, s. 309-310.

⁴⁹⁴ İbnü'l-Mülakkın, *el-'İkd*, s. 142-143.

⁴⁹⁵ İbnü'l-'Imâd, *Şezerât*, c. 8, s. 399.

üretilmesi mümkündür ancak nakillerdeki yetersizlik sebebiyle hikayenin aslı ve tamamı konusunda bir yargıya varmak mümkün değildir.

Sübkî'nin kanaati ise hikayenin uydurma olduğu yönündedir ve görüşünü desteklemek için bu dönemde ana akımın Eş'arî mezhebi olmasını öne sürmüştür. Nitekim onun yorumuna göre İbn Ebî Asrûn'un Eş'arî olmamakla övünmesi ve Ebû Ömer'in de bunu açıkça söylemeye cesaret etmesi mümkün değildir.⁴⁹⁶ Ancak bu dönemde Hanbelîlerin de hatırı sayılır bir güce sahip olduğu iki grup arasında yaşanan çatışmalardan anlaşılabilir. Dolayısıyla bu itiraza karşı çıkılması mümkündür. Bunun yanı sıra, onun başka bir mezhebe mensup olduğuna dair herhangi bir bilginin bulunmaması kendisinin bu konuda açık bir ifade kullanmadığını düşündürmektedir. Sübkî'nin bir diğer iddiası ise bu iki alimin İbn Ebî Asrûn'un meclislerinden sırf kendi akidelerine uymadığı için ayrıldıkları yönündedir. Ancak bu bahsi geçen senaryolardan herhangi birisi olma ihtimalinden öteye gidememektedir. Çünkü yalnızca bir varsayımdır ve destekleyecek başka bilgiler bulunmamaktadır.

Sonuç olarak yalnız kalması ve bunu destekleyen herhangi bir bilgiye rastlanmaması sebebiyle Zehebî'nin naklinin zayıf kabul edilmesi mümkündür. Dolayısıyla Sübkî'nin itirazında haklı olması muhtemeldir. Bu bağlamda yaptığı bazı yorumlar ise bilgiye dayanmayan farazî yorumlardır.

2.2.10. Ebu'l-Berakât İbn Asâkir Hakkında İtiraz

el-Hasan b. Muhammed İbnü'l-Hasan b. Hibetüllâh b. Abdullâh Zeynü'l-Ümenâ Ebu'l-Berakât İbn Asâkir'in biyografisini paylaşan Sübkî, Zehebî'nin bu zâtın hal tercümesini bölük pörçük verdiğini bildirmiştir. Ayrıca Zehebî'nin naklettiğine göre Ebû Amr İbnü'l-Hâcip'in ondan övgüyle bahsettiğini; ancak kendisinin, Ebû Amr'ın ne dediğini hatırlayamadığını söylediğini bildirmiştir. Hocasının gerçekten unutmuş olabileceği ihtimalini tamamen yok saymış gözükken Sübkî, akıl sahibi herhangi bir kişinin bunun Zeynü'l-Ümenâ'nın Eş'arî olmasından kaynaklandığını anlayacağını iddia etmektedir.

⁴⁹⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 7, s. 134.

Ayrıca es-Seyf İbnü'l-Mecd'in onun hakkındaki ifadelerini aktarmasını da eleştirmiş; onun müşebbihenin câhillerinden olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁷

Zehebî'nin Zeynü'l-Ümenâ'yı zikrettiği eserlerinden biri *el-'İber* olmuştur. Onu sâlih, hayırlı, güzel ahlaklı ve toplumun önde gelenlerinden bir zât olarak tanıtmıştır. Hakkında bazı kısa bilgiler vermiş ve bölümü sonlandırmıştır.⁴⁹⁸ *Siyer*'de ise şeyh, saygın âlim, hayırlı kul olarak tanıttığı bu âlimin doğumu, hadis işittiği ve kendisinden hadis rivayet eden zâtlar vb. hususlarda bilgiler aktarmıştır. Devamında yine onun muhterem ve önemli bir zât oluşuna dikkat çekmiş; toplumun önde gelenlerinden olduğunu bildirmiştir. Eğitiminden ve aldığı görevlerden bahsetmiştir. İbnü'l-Hâcib'in onu methederken çokça mübalağa ettiğini ve bu sebeple bu methiyeleri yazmadığını ifade eden Sübkî bu ifadeleri kabul etmemesinin diğer bir sebebi olarak da es-Seyf'in bunların bir kısmını eleştirmesini göstermiştir. Aynı zamanda Seyf'ten Zeynü'l-Ümenâ İbn Asâkir'in namazda çok fazla hareket ettiğine dair bir bilgi aktarmıştır.⁴⁹⁹ *Târih*'te de bu zâta yer veren Zehebî, burada da onun hadis işittiği ve ondan hadis rivayet eden alimlere yer vermiş; genel olarak benzer övgü sözcüklerini ve aynı bilgileri paylaşmıştır. Burada da İbn Hâcib'in onu mübalağa ederek anlattığını ve bu sebeple onun anlatılarını yazmadığını aktarmıştır. Seyf'ten aynı nakle burada da yer vermiştir.⁵⁰⁰ Dolayısıyla Sübkî'nin iddia ettiği gibi Zehebî İbn Hâcib'in sözlerini unuttuğunu söylememiş; açık bir ifadeyle onun mübalağalı ifadelerini nakletmek istemediğini belirtmiştir.

Sübkî'nin Zehebî'nin bu zâtın biyografisini eksik aktardığına dair iddiası kendi aktarısıyla kıyaslandığında dahi karşı çıkılabilecek bir iddiadır. Bakıldığında onun paylaştığı bilgiler ile Zehebî'nin paylaştığı bilgilerin hacmi de içeriği de birbirine çok yakın bir seviyede gözükmektedir. Kendisinin fazladan aktardığı yalnızca iki anekdot bulunmakta olup bunlar da ilmî açıdan çok büyük farklılıklar oluşturacak anekdotlar değildir. Aynı şekilde İbn Kesîr⁵⁰¹, İbnü'l-Mülakkın⁵⁰², Safedî⁵⁰³ gibi isimlerin naklettiği bilgiler de genel olarak bu düzeyde olup çoğunlukla Zehebî ile aynı bilgileri daha muhtasar şekillerde aktarmış gözükmelelerdir. Zehebî'nin paylaştıklarından farklı

⁴⁹⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 3, s. 142.

⁴⁹⁸ Zehebî, *el-'İber*, c. 3, s. 199.

⁴⁹⁹ Zehebî, *Siyer*, c. 22, s. 286.

⁵⁰⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 13, s. 832-834.

⁵⁰¹ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, s. 812-813. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 17, s. 182.

⁵⁰² İbnü'l-Mülakkın, *el-'İkdü'l-müzheb*, s. 152.

⁵⁰³ Safedî, *el-Vâfi*, c. 12, s. 158.

olarak yalnızca İbn Kesîr'in bir ziyadesi bulunmaktadır ki o da bu zâtın rivayetinde teferrüd etmesi ile ilgilidir.

Seyf'ten yapılan nakil hususu ise iki alim için yine bir hilaf noktasıdır. Sübkî'nin müşebbihenin cahillerinden olarak tanıttığı bu şahsı Zehebî *Tezkiretü 'l-huffâz* 'da övgüyle tanıtmış⁵⁰⁴ ve eserlerinde ondan çok sayıda aktarımda bulunmuştur.⁵⁰⁵ Hanbelî alim İbn Kudâme'nin torunu olan es-Seyf İbnü'l-Mecd'in biyografisini Ziyâüddîn el-Makdisî⁵⁰⁶ ve İbn Abdülhâdî⁵⁰⁷ gibi isimler de zikretmişler ve kendisinin *sika* bir alim olduğunu aktarmışlardır. Nitekim Zehebî de aynı görüştedir. Bu verilerden, es-Seyf İbnü'l-Mecd'in muhaddisler arasında güvenilir kabul edilen bir alim olduğu anlaşılmaktadır. Sübkî'nin onun cehaletine dair ithamı ise bu eserlerde kesinlikle bir karşılık bulmamaktadır. Mezhebine dair olarak ise dedesinden dolayı Hanbelî olduğunun düşünülmesi mümkündür. Ancak mensub olduğu mezhebin etkisiyle aktardığı bilgilerde adil davranmadığına dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Dolayısıyla burada Zehebî veya Seyf'in Zeynü'l-Ümenâ'nın hal tercümesinde bir ihlalde bulunduğu düşünülmemektedir. Ancak Sübkî'nin Seyf'i eleştirisinin onun Hanbelî oluşuyla ilgisinin bulunması gayet muhtemel olduğu gibi hocasına da yerinde olmayan bir ithamda bulunduğu görülmektedir.

2.2.11. el-Kîzânî Hakkında İtiraz

Muhammed İbnü'l-Muvaffak b. Saîd b. Ali İbnü'l-Hasan b. Abdullah el-Hubûşânî'nin hal tercümesinde Sübkî, bu zâtın İmam Şâfiî'nin kabrinin yanında bulunan ve müşebbiheden olduğunu belirttiği İbnü'l-Kîzânî'nin kabrini dağıttığını; bunun gerekçesi olarak ise *sıddîk* ve *zındık* iki kimsenin kabirlerinin aynı yerde olamayacağını gösterdiğini, müşebbihenin ise ona tepki verdiğini nakletmiştir.⁵⁰⁸ Naklin devamında bu zâtın Zehebî'deki biyografisine bakan kimsenin İbnü'l-Kîzânî'nin ehl-i sünnetten olduğu zannına kapılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Sonrasında yine hocasına yönelik

⁵⁰⁴ Zehebî, *Tezkiretü 'l-huffâz*, c. 4, s. 159.

⁵⁰⁵ Örneğin: Zehebî, *Mizân*, c. 2, s. 264. Zehebî, *el-Iber*, c. 3, s. 202.

⁵⁰⁶ Ziyâüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdulvâhid el-Makdisî, *es-Sünen ve 'l-ahkâm anî 'l-Mustafâ aleyhi efdali's-salâti ve's-selâm*, Cidde: Dâru Mâcid Asîrî, 2004, s. 62.

⁵⁰⁷ İbn Abdülhâdî ed-Dimeşkî es-Sâlihî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996, c. 4, s. 232-234.

⁵⁰⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. 7, s. 15.

münekkit ifadeler kullanmıştır. Çünkü Zehebî'nin İbnü'l-Kîzânî'yi ehl-i sünnetten sayması Hubûşânî'nin uygulamasını hatalı bir iş gibi göstermektedir. Kullandığı ifadeler genel manası itibariyle Zehebî'nin tam bir taassub içinde olduğu yönündedir ve üzerinde hakkı olsa dahi Allah hakkı önde olduğu için onun, taassubu dolayısıyla Hanefî veya Şâfiî herhangi bir alim hakkında söylediği sözlerin dinlenmemesi, kabul edilmemesi gerektiğini söylemeyi kendine bir borç bilmiştir.⁵⁰⁹

Siyer'de Hubûşânî biyografisine bakıldığında ise Zehebî'nin de bu zatın İbnü'l-Kîzânî'nin kemiklerini çıkardığını naklettiği görülmektedir. Onun bu yaptığına karşı çıkan gruba ise müşebbihe değil Hanbelîler demeyi tercih etmiştir.⁵¹⁰ İki alim arasındaki ayrım burada yeniden göz önüne çıkmakta olup Sübkî, hocasının da meyli olduğunu ifade ettiği grubu bir kez daha müşebbihe veya mücessime olarak nitelemiştir. Sübkî'nin Zehebî'den naklettiği İbnü'l-Kîzânî'nin ehl-i sünnetten olduğuna dair bilgiye Zehebî'nin *Târîh* 'te yer verdiği görülmektedir. Mezkûr zâtın müşebbiheye nisbet edildiğini ve çok sayıda takipçisinin olduğunu söylemiştir. Ancak kendisinin onun müşebbiheden olduğu fikrine katılmadığını ortaya koymuş; el-*Hubûşânî*'nin mübalağa ettiğini; İbnü'l-Kîzânî'nin müşebbiheye lanet eden bir kimse olduğunu iddia etmiştir.⁵¹¹ Ayrıca İbnü'l-Kîzânî'nin hal terümesinde de ehl-i sünnetin görüşlerine sahip olduğunu belirtmiş; kabrine yönelik uygulamayı da el-*Hubûşânî*'nin ona karşı bir taassub içinde olması ile açıklamıştır. Ancak yine aynı biyografi içerisinde onun kulların fiilleri kadîmdir görüşünde olduğuna dair bir nakilde bulunmuştur ve bu görüş ehl-i sünnetten bir görüş değildir.⁵¹² *Siyer*'deki biyografide de benzer ifadeler kullanmıştır.⁵¹³ *el-'İber*'de ise bu zâtı Ebu'l-Kîzân ez-Zâhirî şeklinde tanıtmış; kendisinin *gulâtü's-sünneden*, yani ehl-i sünnetin aşırı gruplarından olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁴

Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256) el-*Hubûşânî*'yi fitneci olarak nitelemiş; yaşadığı dönemde pek çok soruna sebep olduğunu, onun vefatıyla insanların rahata erdiğini iddia etmiştir. Bunun yanı sıra İbnü'l-Kîzânî'nin kabrini açtığı bilgisini de vermiştir.⁵¹⁵ İbnü'l-

⁵⁰⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. 7, s. 16.

⁵¹⁰ Zehebî, *Siyer*, c. 21, s. 205.

⁵¹¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 12, s. 842.

⁵¹² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 12, s. 283-284.

⁵¹³ Zehebî, *Siyer*, c. 20, s. 454.

⁵¹⁴ Zehebî, *el-'İber*, c. 3, s. 95.

⁵¹⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*, Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013, c. 21, s. 401.

Kîzânî'nin biyografisinde ise bu zât hakkında çoğunukla övgü ifadeleri kullanmış; kulların fiillerinin kadim olduğu görüşü dışında itikada dair bir hususa değinmemiş; onu müşebbiheden veya haşviyyeden olmakla nitelememiştir.⁵¹⁶ İbn Hallikân'ın Kîzânî biyografisinde ise onun akaiddeki durumuna dair bilgi nakledilmemiştir.⁵¹⁷ el-Yâfiî (ö. 768/1337), Zehebî'nin *el-Iber*'inden nakille onun *gulâtü's-sünneden*; yani ehl-i sünnetin aşırı gruplarından olduğunu bildirmiştir. Zehebî'nin kullandığı bu ibarenin ise nassların zahirine göre hareket edip, tevil edilmesine karşı olan kimseler için kullanıldığını beyan etmiştir.⁵¹⁸ İbnü'l-Mülakkın da Sübkî gibi Zehebî'ye karşı çıkmış ve kesin bir dille İbnü'l-Kîzânî'nin ehl-i sünnetten değil, müşebbiheden olduğunu söylemiştir.⁵¹⁹ el-Makrîzî (ö. 845/1442) de eserinde ona yer vermiş; kendisi hakkında bazı nakillerde bulunmuştur. el-'Imâd el-İsbahânî'den nakille İbnü'l-Kîzânî'nin usûl ve furû'u bildiğine; fakîh ve vâiz olduğunu bildirmiş ve yine el-'Imâd'ın, onun bid'at bir fikir ortaya attığını ve itikadını bozduğunu; destekçilerinin de aynı itikad üzere olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.⁵²⁰

El-Hubûşânî'nin biyografileri incelendiğinde onun bazı aşırı uygulamalarının olduğu görülmektedir. İbnü'l-Kîzânî'nin ise tam anlamıyla ehl-i sünnetten olduğunun söylenmesi mümkün değildir. Nitekim Zehebî de bunu iddia etmemiş; ancak ehl-i sünnetin aşırı gruplarından olduğunu belirtmiştir. Yine de Hubûşânî'nin İbnü'l-Kîzânî'nin kabrine karşı tutumundan hoşnut olmadığı; Hubûşânî'nin taassup ettiğini belirtmesinden anlaşılmaktadır. Burada Zehebî'nin İbnü'l-Kîzânî hakkında biraz yumuşak davrandığının düşünülmesi mümkündür çünkü mezkûr zâta bid'at nispet edildiği ve ehl-i sünnetle örtüşmeyen en az bir görüşünün olduğu açıktır. Bunun yanı sıra o, Hubûşânî'ye yoğun bir eleştiri yöneltmemiştir. Yalnızca onun bu kararını yerinde bulmadığı anlaşılmaktadır ki bu durumun da onun Şâfiî alimlere karşı taassubuna delalet ettiğini düşünmek uzak bir ihtimal gözükmemektedir.

⁵¹⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, c. 21, s. 55.

⁵¹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. 4, s. 461-462.

⁵¹⁸ Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleyman el-Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti mâ yu'teberu min havâdisi'z-zamân*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, c. 3, s. 329.

⁵¹⁹ İbnü'l-Mülakkın, *el-'İkd*, s. 145.

⁵²⁰ Takıyyüddîn el-Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebir*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006, c. 5, s. 51.

2.2.12. el-Mizzî Hakkında İtiraz

Zehebî'nin taraflı olduğuna dair itirazların tam aksi yönden de değerlendirilmesi mümkündür. Burada tam aksi yönden kasıt; kendisinin muhalif olarak görüldüğü Eş'arî alimlerden ziyade yakın olduğu ve benzer görüşlere sahip olduğu isimlere yönelik tutumdur. Nitekim Sübkî, Zehebî'nin yakın dostu ve hocası Mizzî'nin biyografisinde verdiği bir bilgiye de itiraz etmektedir. Bu itiraz ise Sübkî'nin hocasını sevdiği isimlerin biyografilerinde de taraflı bir tutum sergilemekle itham ettiğini hissettirmektedir.

Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî'nin biyografisinde yer alan itirazda Sübkî, hocası Zehebî'nin Mizzî'nin biyografisini uzunca ve ayrıntılı şekilde *Tezkiretü'l-huffâz* ve *el-Mu'cemu'l-muhtass*'ta ele aldığını bildirmiş ve Zehebî'nin, Mizzî'nin ma'kûlâtı ve derinliklerini bildiğine dair sözlerini *el-Mu'cemu'l-muhtass*'tan nakletmiştir. Bu bilgiye karşılık ise kendisinin kesinlikle bu fikirde olmadığını gösteren ifadeler kullanmış ve Mizzî'nin ma'kûlâtın inceliklerini bilmesi bir yana; ma'kûlâtın kendisini dahi tam anlamıyla idrak etmediği kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Devamında ise Allah şeyhimiz Zehebî'yi affetsin demiştir.⁵²¹ Onun buradaki tavrı, hocasının sevdiği dostu Mizzî'yi hakkı olmayarak fazladan övdüğü izlenimine sahip olduğunu ve okuyucuya da buna dair bir işaretle bulunmak istediğini düşündürmektedir.

Sübkî'nin, hocası Zehebî'nin *itnâb* ettiğini söylediği biyografiye bakıldığında *el-Mu'cemu'l-muhtass*'ta iki sayfa bile olmayan bir içerik ile;⁵²² *Tezkiretü'l-huffâz*'da da yine iki sayfa kadar ancak baskı farkından kaynaklı olması muhtemel şekilde daha geniş bir hal tercümesi ile karşılaşılmaktadır.⁵²³ Sübkî'nin iddia ettiği gibi uzunca bir anlatım bulunmadığı; aksine Zehebî'nin bazı övgü ifadeleri ve genel bilgiler vermekle yetindiği; son olarak da bir hadis rivayet ederek biyografiyi sonlandırdığı görülmektedir.

Mizzî'nin ma'kûlât hakkındaki bilgisine gelince; Zehebî *Mu'cem*'de onun çeşitli alanlardaki bilgisini okuyucuyla paylaşmıştır. Bu bağlamda nahiv, sarf, fıkıh, usul, hadis ilmindeki bilgisine işaretle bulunmuştur. Bunların arasında Mizzî'nin ma'kûlâtın derinliklerine daldığını da ifade etmiştir.⁵²⁴ *Tezkire*'de ise Mizzî'nin hadis sema'ında ve

⁵²¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 10, s. 396.

⁵²² Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*, s. 299-300.

⁵²³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, c. 4, s. 193-194.

⁵²⁴ Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtass*, s. 299.

ilmî araştırmalarda İbn Teymiyye ile yoldaşlık ettiğini belirtmiş ve onun Selef'in metodunu tespit edip bunu teorik araştırmalar ve kelâmî kaideler ile güçlendirdiğini; kendisinin ise onunla bu konuda çokça çatışma ve münazarada bulunduğunu zikretmiştir. Bunun yanı sıra ma'kûl hakkında çok çalıştığını ancak bu konuda bir eser yazdığına dair bilgisinin olmadığını bildirmiştir.⁵²⁵ Dolayısıyla onun gözünde Mizzî'nin ma'kûlata dair geniş bir bilgisi olduğu kesin gözükmemektedir.

Hadis ilmindeki üstün birikimi ile öne çıkan Mizzî'nin ma'kûlâta dair bilgisi hususunda başka bir nakle rastlanmamaktadır. Ancak onun dildeki yetkinliğine dair pek çok yorum ile karşılaşılmaktadır. Örneğin Safedî, onun dildeki bilgisinin ileri seviyede olduğunu ifade etmiş ve onun bilgisinin genişliği hakkında nakillerde bulunmuştur.⁵²⁶ Ayrıca kendisinin kelâmî tartışmalarda da bulunduğu ve nazarî meselelerden uzak durmadığı düşünülünce mantık ve ma'kûlat hususunda en azından bir noktaya kadar bilgisinin olduğunun varsayılması mümkündür.

Mizzî'nin Zehebî'nin hem hocası hem arkadaşı olduğu göz önünde bulundurulduğunda doğal olarak onun hakkında daha çok bilgiye sahip olduğu düşünülmektedir. Ancak Sübkî de ondan bir dönem ders aldığı için hakkında fikir sahibi olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla hangisinin yorumunun önde tutulması gerektiği hususunda net bir cevaba ulaşmak kolay değildir. Zikredilen sebeplerden dolayı Zehebî'nin yorumunun kabul edilmesi mümkün olmakla beraber; Sübkî'nin onun yöntem ve çıkarımlarından hoşnut olmaması ve onunla aynı görüşü paylaşmaması sebebiyle ma'kulâtı bilmediği yorumunda bulunmuş olması muhtemeldir.

2.3. Biyografi Bilgilerine Dair İtirazlar

Sübkî'nin Zehebî'ye yönelttiği itirazlardan bazıları ise biyografileri aktarılan ricâlin doğum veya vefat tarihleri, başlarından geçen bazı hadislere dair aktarımlar vb. hususlarda sahip oldukları farklı bilgiler ve görüşler dolayısıyla yapılmış itirazlardır.

⁵²⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, c. 4, s. 194.

⁵²⁶ Safedî, *el-Vâfi*, c. 29, s. 107.

2.3.1. İbn Ebî Duâd’dan Nakledilen Hadiseye Dair İtiraz

Biyografi bilgilerine dair ihtilaflı hususlardan biri Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) biyografisinde; İbn Ebî Duâd’a (ö. 240/854) dair bir anlatıda yer almaktadır.

Sübkî’nin ifadesine göre İbn Ebî Duâd ilim çevresinde yetişmiş ve dili oldukça fasîh bir zâttır. Kelam ilminde yetkinlik kazanmış ve Mu’tezilenin önde gelen alimlerinden Vâsıl b. Atâ’nın (ö. 131/748) öğrencilerinden Heyyâc İbnü’l-Alâ es-Sülemî (ö. ?) ile yoldaşlık etmiştir. Kadılık görevi yapan İbn Ebî Duâd Sübkî’nin aktardığına göre Halife Me’mûn (ö. 218/833) için önemli bir isimdir ve onun aklına halku’l-Kur’an fikrini sokan ve buna inandıran kişi olmuştur. Bu görüşe uymayan kişilerin üzerine gidilmesi hususunda da halifeyi etkilediği aktarılmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak 7 alimin sorgulanması emredilmiştir. Muhammed b. Sa’d Kâtib el-Vâkıdî (230/845), Yahya b. Ma’in (ö. 233/848), Ahmed b. İbrâhîm ed-Devrakî (ö. 246/860) bunlardan bazılarıdır. Sonrasında bir grubun daha sorgulanması emredilmiş ve Ahmed b. Hanbel bu grup arasında yer almıştır. O, Kur’an’ın mahluk olup olmadığı sorusuna yalnızca “Allah’ın kelâmıdır” demekle yetinmiştir.⁵²⁷ Halifenin bu cevaptan hoşlanmadığı ise aşîkar olup sonrasında dilediği cevabı vermeyenlerin görüşlerinden dönmedikleri takdirde öldürülecekleri bildirilmiştir. Ahmed b. Hanbel ve onunla birlikte az sayıda alim görüşlerinden dönmemiş ve Halife bu duruma sinirlenip yanına getirilmelerini emretmiştir. Ancak onlar henüz varmamışken Me’mûn’un vefat ettiği aktarılmaktadır. Bıraktığı vasiyet ile kendisinden sonra da bu görüşün kabul ettirilmesi için çalışmalar devam etmiş ve Mu’tasım-Billâh hilafete gelmiştir.⁵²⁸ Mu’tasım-Billah’tan sonra Vâsık-Billah hilafete gelmiş ve bu iki halifenin dönemlerinde de *mihne* devam etmiştir. Birçok alimin hapsedilip işkence gördüğü; bazılarının bunlara dayanamayıp vefat ettiği bu baskı dolu süreç Mütevekkil-Alellah döneminde sona ermiştir.⁵²⁹

Sübkî, nazarında fitnenin kalkmasına vesile olan bir hadiseyi aktarmıştır. Buna göre Halife Vâsık’a tutuklanmış halde bir şeyh getirilmiştir. İbn Ebî Duâd ona halku’l-Kur’an’ı sormuş; şeyh ise bu soru ile insaflı davranmadığını söylemiştir. Devamında İbn Ebî Duâd’a; senin sorunun cevabını vermeden ben sana bir soru sorayım demiş ve

⁵²⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 37-40.

⁵²⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 41-43.

⁵²⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 43-54. Yusuf Şevki Yavuz, “Halku’l-Kur’an”, *DİA*, XV, 372.

“Resûlullah (s.a.v.), Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali -*radiyallahu anhum*- halku'l-Kur'an meselesini bilmiyor muydu?” demiştir. “Biliyorlardı.” cevabını alınca “Sizin yaptığınız gibi onlar da insanları bu görüşe çağırıyorlar mıydı yoksa sessiz mi kaldılar?” diyerek devam etmiş, “Sessiz kalmışlardı.” cevabını almıştır. Bunun üzerine şeyh “o halde onların sessiz kalırken sen neden sükût etmiyorsun?” demiş ve İbn Ebî Duâd’ı cevapsız bırakmıştır. Sübkî’nin ifade ettiğine göre Vâsık bu konuşmadan etkilenmiş ve şeyhi serbest bırakmıştır.⁵³⁰ Öyle ki şeyhin zikredilen son cümlesini tekrar tekrar söylediği aktarılmaktadır.⁵³¹

Sübkî hikayenin tesbit edilen tam halinin bu şekilde olduğunu; buna eklemeler yapılarak anlatılan kısımların sahih olmadığını aktarmıştır.⁵³² Onun ifadelerinden bu diyalogda İbn Ebî Duâd’ın Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn hakkında sorulan soruya “bilmiyorlardı” cevabını verdiğine dair anlatıların da olduğu anlaşılmaktadır. Ancak o, İbn Ebî Duâd’ı ne kadar yerse de böyle bir cehlin kendisine hamledilemeyeceğini ifade etmiştir.⁵³³

Zehebî’ye yönelttiği itiraz mezkûr kıssa bağlamındadır ve Zehebî’nin de kendisinin kabul etmediği şekilde bu kıssayı aktardığını bildirmiştir. Ancak Vâsık’ın biyografisinde kendi anlattığı şekliyle aktarıldığını da belirtmiştir.⁵³⁴

Zehebî İbn Ebî Duâd’ı *Mizân*’da zikretmiş ve münker bir cehmî olduğunu söylemiştir.⁵³⁵ *Siyer*’de Vâsık’ın hal tercümesinde kıssayı Sübkî’nin anlattığına benzer şekilde zikretmiş ve Ubeydullah b. Yahya ve İbrâhîm b. Esbât kanalıyla “bilmiyorlardı” cevabı ile aktarmıştır.⁵³⁶ Ancak aynı biyografinin devamında Tâhir b. Halef’in Mühtedî-Billâh’tan aktardığı başka bir rivayetle İbn Ebî Duâd’ın önce “bilmiyorlardı” dediği ve

⁵³⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 55. Metnin aslı: “أن الواقف أتى بشيخ مقيد فقال له ابن أبي دؤاد يا شيخ ما تقول في القرآن أمخلوق هو فقال له الشيخ لم تصفني المسألة أنا أسألك قبل الجواب هذا الذي تقوله يا ابن أبي دؤاد من خلق القرآن شيء علمه رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبو بكر وعمر وعثمان وعلي رضي الله عنهم أو جهلوه فقال بل علموه فقال فهل دعوا إليه الناس كما دعوتهم أنت أو سكتوا قال بل سكتوا

قال فهلا وسعك ما وسعهم من السكوت فسكت ابن أبي دؤاد وأعجب الواقف كلامه وأمر بإطلاق سبيله

⁵³¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 55.

⁵³² Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 55.

⁵³³ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 55.

⁵³⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 55.

⁵³⁵ Zehebî, *Mizân*, c. 1, s. 97. İbarenenin aslı: “جهمي بغيض”

⁵³⁶ Zehebî, *Siyer*, c. 10, s. 307-308.

“onların bilmediği şeyi sen mi biliyorsun?” cevabı alınca tekrar bu soruya “biliyorlardı” şeklinde cevap vermek durumunda kaldığı nakledilmiş ve hadisenin devamı da benzer şekilde aktarılmıştır. Vâsık’ın bu sözlerden oldukça etkilendiği ve şeyhi serbest bıraktığı da zikredilmiş olup ek olarak şeyhe 400 dinar verilmesini emrettiği; İbn Ebî Duâd’ın onun gözünden düştüğü ve bundan sonra halku'l-Kur'an meselesi ile ilgili kimseyi sorguya çekmediği bildirilmiştir.⁵³⁷ Zehebî bu aktarımından sonra isnadında meçhul râvilerin bulunduğunu ifade etmiş ve “Sihhatini en iyi Allah bilir” demiştir.⁵³⁸

Bir benzeri olarak başka bir rivayetin daha bulunduğunu söyleyen Zehebî Ahmed İbnü's-Sindî, Ahmed İbnü'l-Mümteni', Sâlih b. Ali el-Hâşimî kanalıyla Halife Vâsık'ın oğlu Mühtedî-Billâh'tan bir aktarımda bulunmuştur. Buna göre Mühtedî-Billâh; Vâsık'ın döneminde Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünde iken bir gün hoş görünümlü bir şeyhin tutuklanmış halde getirildiğini; babasının mahcup olup merhamet duyduğunu fark ettiğini ve İbn Ebî Duâd ile münazarada bulunmasını istediğini aktarmıştır. Bu talebe karşı şeyhin İbn Ebî Duâd'ı münazara hususunda küçümsediği ve halifenin buna sinirlendiği bildirilmiştir. Devamında şeyh “Ey Ahmed! Bana görüşünden haber ver. Bu görüşün, dinin akaidine dahil vâcip bir husus olup kişi bunu kabul etmediği sürece dini kamil olmaz mı?” demiş; “evet” cevabını alınca “Allah Resûlullah'a nübüvveti verdiğinde emrolunduğu şeylerden herhangi birini saklamış mıdır?” diyerek devam etmiş; buna da “hayır” cevabını almıştır. “Peki Resûlullah insanları bu görüşe davet etmiş midir?” dediğinde İbn Ebî Duâd cevap verememiş ve şeyh Vâsık'a dönüp “Ey Mü'minlerin emîri, bu bir.” demiş; o da “Bir” diyerek karşılık vermiştir. Münazaraya devam eden şeyh bu sefer “{Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim} [Mâide/3] ayeti hakkında ne dersin? Dinimizin kemâle erdiği hususunda Allah mı doğrudur yoksa noksanlığı hususunda sen mi doğrusun ki senin görüşün -diğer müslümanlarca da- kabul edilsin?” demiş ve Ahmed yine sessiz kalmıştır. “Bu iki.” diyen şeyhe Vâsık “evet” diyerek karşılık vermiştir. Devamında itirazın bağlamı olan soruyu sormuş, buna “biliyorlardı” cevabı aldığı nakledilmiştir ve Vâsık'ın tekrar tekrar söylediği aktarılan o cevabı verdiği bildirilmiştir. Serbest bırakılınca bağlandığı zincirleri aldığı ve kefenine koyup Allah katında bunlar ile davasını görmek isteyeceğini söylediği ve bunun üzerine Vâsık'ın ve meclistekilerin

⁵³⁷ Zehebî, *Siyer*, c. 10, s. 308-309.

⁵³⁸ Zehebî, *Siyer*, c. 10, s. 309.

ağladığı; Mühtedî'nin de bu yaşanandan sonra Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünden döndüğünü söylediği aktarılmıştır.⁵³⁹

Siyer'de Ahmed b. Ebî Duâd'ın da biyografisini paylaşan Zehebî onu Ahmed b. Hanbel'in düşmanı (عدو أحمد بن حنبل) olarak tanıtmıştır. Devamında onun cömertliği ve şairliği hakkında bilgiler aktaran Zehebî, mihne hadisesindeki konumundan da bahsetmiştir. Mezkûr anlatıya burada tekrar yer vermemiştir.⁵⁴⁰

Târih 'te ise İbn Ebî Duâd'ın biyografisinde bu hadiseyi önce “bilmiyorlardı” diyip sonra “biliyorlardı” şeklinde cevap verdiği versiyonuyla aktarmıştır.⁵⁴¹ Vâsık'ın biyografisinde *Siyer*'de zikrettiği Ubeydullah b. Yahyâ'nın İbrâhîm b. Esbât'tan gelen rivayeti aktarmıştır. Ancak buradaki anlatının başlangıcında bazı farklılıklar vardır. Aktarılanlara göre emir kelepçelerle getirilmiş ve insanları bu sebeple memleketlerinden alıp getirmelerine ve sorgulamalarına karşı sitemde bulunmuştur. Bu rivayette İbn Ebî Duâd'ın verdiği cevap “biliyorlardı” şeklindedir. Sonrasında Tâhir b. Halef'ten aktardığı rivayeti de zikreden Zehebî bu hikayenin münker olduğunu, râvilerinin de mechul olduğunu ancak yine de aktardığını bildirmiştir. Devamında yine daha önce zikri geçen *Siyer*'de yer verdiği Ahmed İbnü's-Sindî kanalıyla gelen rivayete yer vermiştir.⁵⁴²

Hatîb el-Bağdâdî Zehebî'nin de aktardığı Tâhir b. Halef'ten gelen önce “bilmiyorlardı” sonra “biliyorlardı” dediği rivayeti aktarmıştır.⁵⁴³ Başka bir bölümde ise Ahmed İbnü's-Sindî'den gelen rivayeti aktarmıştır.⁵⁴⁴

İbn Asâkir ise öncesinde “bilmiyorlardı” diyip sonrasında “biliyorlardı” dediği rivayeti İbn Ebî Duâd'ın hal tercümesinde aktarmıştır.⁵⁴⁵ Vâsık'ın biyografisinde ise Hatîb'den alıntıda bulunmuş ve Zehebî'nin Ahmed İbnü's-Sindî'den aktardığı rivayetle aynı içerikte olan ve “biliyorlardı” dediği aktarıyı yinelemiştir.⁵⁴⁶

Safedî de Ubeydullah b. Yahya'dan gelen rivayeti farklı ibarelerle aktarmış ancak “biliyorlar mıydı?” sorusunun cevabını zikretmemiştir.⁵⁴⁷ İbn Kesîr ise önce

⁵³⁹ Zehebî, *Siyer*, c. 10, s. 309-310.

⁵⁴⁰ Zehebî, *Siyer*, c. 11, s. 169-171.

⁵⁴¹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 5, s. 759-760.

⁵⁴² Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 5, s. 951-952.

⁵⁴³ Hatîb, *Târihu Bağdâd*, c. 5, s. 233.

⁵⁴⁴ Hatîb, *Târihu Bağdâd*, c. 11, s. 271.

⁵⁴⁵ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, c. 71, s. 122-123.

⁵⁴⁶ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, c. 73, s. 327-330.

⁵⁴⁷ Safedî, *el-Vâfi*, c. 27, s. 121.

“bilmiyorlardı” diyip sonra cevabını değiştirdiği rivayeti aktarmıştır.⁵⁴⁸ Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) ise “biliyorlardı” cevabını verdiği aktarılan bir rivayeti zikretmiştir. Burada zikredilen zâtın ise Ebû Dâvud ve Nesâî’nin hocası Ebû Abdurrahman Abdullah b. Muhammed el-Ezremî olduğunu bildirmiştir.⁵⁴⁹

Zehebî’nin bu hususta bir ayıklama yöntemine gitmediği ve râvilerinin meçhul olduğunu belirttiği rivayeti dahi aktardığı görölmektedir. Diğer eserler incelendiğinde buralarda da kıssanın çeşitli versiyonlarının anlatıldığı görölmekte ve bunların Zehebî’nin aktarılarıyla örtüştüğü fark edilmektedir. Ancak bilhassa kendisinin de aktardığı rivayeti ricâlinin meçhul olması sebebiyle eleştirir konumda olması ve önce “bilmiyordu” sonra “biliyordu” cevabı geçen bu rivayet hakkında münkerdir demesi dikkat çekmektedir. Çünkü onun aktardığı rivayetler arasında “bilmiyordu” cevabı geçen tek nakil bu olup bu da yalanlanınca İbn Ebî Duâd’ın böyle bir cevap vermemiş olma olasılığı çok yüksek gözökmektedir. Nitekim Sübkî’nin iddiası da budur. Bir diğer iddiası ise zikri geçtiği üzere hadisenin kendi aktardığı kısmı haricinde aktarılan bilgilerin güvenilir olmadığı iddiasıdır. Aktarılan rivayetler incelendiğinde hepsinde ortak olan kısımların Sübkî’nin aktarısında yer aldığı ancak diğer bilgilerde bazı farklılıklara rastlandığı görölmektedir. Dolayısıyla kendi aktarısının sıhhati hususundaki iddiası da yerinde bir iddia gibi gözökmektedir. Zehebî’nin bu kıssa hakkında çeşitli rivayetlere yer vermesi ise onun bir vehimle hata yaptığının düşünölmesine sebep olmamalıdır. Çünkü kendisi zaten güvenilir görmediği nakli bildirmiş ve açıklamasını yapmıştır. Münker olduğu halde zikretmesinin sebebi bilinmemekle birlikte bunun münker olduğunu bildirmek için zikretmiş olması muhtemeldir.

2.3.2. ez-Za’ferânî Hakkında İtiraz

Sübkî’nin Zehebîye bir diğer itirazı el-Hasan b. Muhammed İbnü’s-Sabbâh el-Bağdâdî Ebû Alî ez-Za’ferânî’nin biyografisinde görölmektedir. Sübkî’nin aktardığına göre ez-Za’ferânî Sevâd’da bulunan ez-Za’ferâniyye isminde bir köye mensuptur nitekim İbn Hibbân da bu şekilde zikretmiştir. Sonrasında Bağdad’ın bazı bölgelerinde kalmış ve

⁵⁴⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 14, s. 367-368.

⁵⁴⁹ Abdurrahmân b. Ebû Bekr Celâlüddîn es-Süyûtî, *Târîhu’l-hulefâ*, Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 2004, s. 249.

bunlardan bir bölge ona nisbetle Derbû'z-Za'ferânî şeklinde anılmaya başlanmıştır. Ayrıca *Tabakât*'ta burada bir Şâfiî Mescidi olduğu ve Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin orada ders verdiği bildirilmiştir.⁵⁵⁰

Devamında Sübkî Zehebî'nin bunun tam aksi şekilde onun ez-Za'ferânî diye bilinmesinin Derbû'z-Za'ferân'a mensub olması dolayısıyla olduğu iddiasında olduğunu bildirmiştir. Ancak kendisi İbn Hibbân'dan da aktardığı gibi durumun tam aksi olduğunu ve hocasının yanlış olduğunu iddia etmektedir.⁵⁵¹

Sübkî ayrıca Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Cerrâh'tan rivayetle Hasan ez-Za'ferânî'nin *er-Risâle*'yi Şâfiî'ye okurken İmam Şâfiî'nin ona “Sen hangi Araplardansın?” dediğini; kendisinin de “Ben Arap değilim, Yalnızca ez-Za'ferâniyye denen bir köydenim.” şeklinde cevap verdiğini ve bunun karşısında Şâfiî'nin “Sen o köyün efendisisin” karşılığını verdiğini aktarmıştır.⁵⁵² Bu rivayetin ise kendi iddiasının doğruluğuna delalet ettiğini belirtmiştir.⁵⁵³ Ek olarak onun fesâhati hakkında aktardığı rivayette İmam Şâfiî Bağdat'ta Nabatî birini gördüğünü ve Arap gibi olduğunu bildirmiş; kim olduğu sorulduğunda ise ez-Za'ferânî demiştir.⁵⁵⁴

Zehebî, ez-Za'ferânî'nin Derbû'z-Za'ferân'dan olduğunu aktarmıştır.⁵⁵⁵ *Siyer*'de ise ez-Za'ferânî mahallesinde yaşadığını aktarmıştır. Devamında Sübkî'nin de aktardığı Za'ferânî ile İmam Şâfiî arasında geçen kıssayı aktarmış ve dolayısıyla bu köyden olduğunu söylediğini o da zikretmiştir. Yine aynı şekilde Arap olmadığına dair İmam Şâfiî'den aktarılan diğer rivayete de yer vermiştir.⁵⁵⁶

Târihu'l-İslâm'da Za'ferânî'nin Derbû'z-Za'ferânî'de ikamet ettiği ve oraya nisbet edildiği bildirilmiştir. Kullandığı ibareden yaşadığı bölge dolayısıyla bu nisbeyi aldığı anlaşılrsa da bu ibarenin onun dolayısıyla yaşadığı yerin bu isimle anıldığı şeklinde anlaşılması da mümkündür.⁵⁵⁷ Devamında Za'ferâniyye köyünden olduğuna ve Arap olmadığına dair rivayetleri burada da aktarmıştır.⁵⁵⁸

⁵⁵⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 114.

⁵⁵¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 115.

⁵⁵² Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 115. “لما قرأت كتاب الرسالة على الشافعي قال لي من أي العرب أنت قلت ما أنا بعربي وما أنا إلا”
“من قرية يقال لها الزعفرانية قال فأنت سيد هذه القرية”

⁵⁵³ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 115.

⁵⁵⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 115-116.

⁵⁵⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, c. 2, s. 82.

⁵⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, c. 12, s. 264.

⁵⁵⁷ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 6, s. 70. “كان يسكن درب الزعفراني ببغداد فنسب إليه”

⁵⁵⁸ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 6, s. 70-71.

İbn Hibbân, Sübkî'nin ifade ettiği gibi Za'ferâniyye'nin bir köy olduğunu ve buraya nisbet edildiğini aktarmıştır.⁵⁵⁹ Hatîb ise Derbû'z-Za'ferânî'nin ona nisbetle bu ismi aldığını bildirmiştir. Aynı zamanda Za'ferâniyye köyünden olduğuna dair rivayeti de aktarmıştır.⁵⁶⁰ Mizzî'nin aktardığı içerik de aynı şekildedir.⁵⁶¹

İzzüddîn İbnü'l-Esîr'in Za'ferâniyye nisbesinin çeşitli köyler ve bölgeler için kullanıldığını söylediği görülmekte olup o, Bağdat yakınlarındaki Za'ferâniyye köyü için de bu nisbenin kullanıldığını bildirmiş ve bu köye nisbetle isim alan şahıslardan örnek olarak mezkûr râvî el-Hasan b. Muhammed İbnü's-Sabbâh ez-Za'ferânî'yi zikretmiştir.

İbn Hallikân da Za'ferânî nisbesinin Bağdat yakınlarındaki Za'ferâniyye köyüne dayandığını; Bağdat'ta Derbû'z-Za'ferân olarak adlandırılan mahallenin de bu alimin orada ikamet etmesi dolayısıyla bu şekilde anıldığını bildirmiştir.⁵⁶² Sem'ânî de benzer ifadeler ile bu bilgileri paylaşmıştır.⁵⁶³

Bu bilgiler ışığında el-Hasan b. Muhammed İbnü's-Sabbâh ez-Za'ferânî'nin Za'ferâniyye köyüne mensûb olduğu konusunda bir ihtilaf olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Sübkî'nin bu zâtın nisbesi hakkındaki yorumu diğer verilerle de desteklenmektedir. Ancak Zehebî'nin aksini söylediği iddiası tam anlamıyla netleşmemektedir. Zehebî, onun Derbû'z-Za'ferân'dan olduğunu söylemiştir ancak bu, nisbesiyle alakalı bir iddiayı beraberinde getirmemektedir. Nitekim onun Derbû'z-Za'ferân'da ikamet ettiği diğer kaynakların tamamında da aktarılan bir bilgidir. *Târîhu'l-İslâm*'daki ifadenin ise daha önce zikri geçtiği gibi diğer rivayetlere uygun şekilde anlaşılması mümkündür. Zehebî'nin onun Za'ferâniyye köyünden olduğuna dair rivayeti aktardığı ve bunu yalanlamadığı da göz önünde bulundurulunca aslında diğer nakillere muhalif bir konumda olmadığının düşünülmesi mümkündür.

⁵⁵⁹ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân, *es-Sikât*, Haydarabad: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1973, c. 8, s. 177.

⁵⁶⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 8, s. 416.

⁵⁶¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. 6, s. 310-312.

⁵⁶² İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. 2, s. 74.

⁵⁶³ Ebû Sa'd Abdülkerîm es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, Haydarabad: Meclisü Dâiretü'l-Me'ârif el-Osmâniyye, 1962-1982, c. 6, s. 298.

2.3.3. İshâk b. Mûsâ b. ‘İmrân Hakkında İtiraz

İki alimin aynı fikirde olmadığı bir diğer mesele ise İshâk b. Mûsâ b. ‘İmrân’ın hal tercümesinde yer almaktadır.⁵⁶⁴ Sübkî Zehebî’nin buradaki yorumlarına genişçe yer verdiği için öncelikle onun iddiasını paylaşmakta fayda olacaktır. Zehebî, İshâk b. Ebî İmrân el-İsferâyînî isimli fakîh bir zâtın byografisini aktarmış ve bu kişinin mezkûr İshâk b. Mûsâ b. İmrân ile aynı kişi olduğunu bildirmiştir. Sonrasında ilim aldığı kişilere yer vermiştir. Kendi kanaatine göre bu zâtın Hâfız Ebû Avâne’nin babası olduğunu ve Hâkim’in onun babasının ismini Mûsâ b. İmrân şeklinde zikrederken hata ettiği zannında olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Ebû Avâne’nin ondan rivayette bulunduğunu da Hâkim’in zikrettiğini ancak onun oğlu olduğunu açıklamadığını söylemiştir. Ayrıca Hâkim’in onun babası için ayrı bir biyografi de paylaşmadığını bildirmiştir. Son olarak kendisinin Ebû Avâne’nin *Sahîh*’inde babasından rivayetlerine rastladığını ancak İshâk b. Ebî İmrân’dan rivayetini bulamadığını aktarmıştır. Bu bilgileri göz önünde bulundurunca Zehebî iki ismin aynı kişi olduğu kanaatine varmıştır.⁵⁶⁵

Sübkî, Zehebî’nin İshâk b. Mûsâ b. İmrân ile İshâk b. Ebî İmrân’ı ayrı gördüğünü; ancak kendisinin bu iki ismin aynı kişi olduğu kanaatinde olduğunu bildirmektedir.⁵⁶⁶ Ancak Zehebî’nin böyle bir ayırım yapmayıp onun da bu iki ismin aynı kişi olduğu görüşünü benimsediği görülmektedir. Dolayısıyla burada aslında aralarında bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Karşı çıktığı bir diğer husus ise bu zâtın Ebû Avâne’nin babası oluşudur. O, Ebû Avâne’nin babasından rivayette bulunup ayrıca İshâk b. Ebî İmrân’ı zikretmemesi sebebiyle bu şahsın babası olabileceği varsayımına karşı çıkmıştır. Ebû Avâne’nin bu eserinde tüm hocalarını toplamadığı; dolayısıyla bu ismin burada zikrinin geçmiyor olabileceğini savunmuştur. Burada bir tartışma alanı açarak karşıdaki kişinin babasından rivayette bulunup bu isimden bir rivayette bulunmaması bu şahsın babası olduğuna karinedir dersen; Hâkim’in bu şahsı zikrederken Ebû Avâne’nin babası olduğunu söylememesi babası olmadığına dair daha güçlü bir karinedir derim, demiştir.⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 258-259.

⁵⁶⁵ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, c. 6, s. 716-717.

⁵⁶⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 259.

⁵⁶⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 259.

Zehebî'nin ise bu kanaatinde ısrarcı olmadığı görülmektedir. Nitekim *Siyer*'de *Târîhu'l-İslâm*'da kullandığından daha farklı ifadeler kullanmıştır. İshâk b. Ebî İmrân Ebû Ya'kûb ismini zikretmiş; kendisinin rivayet ettiği bir hadîse ve Hâkim'in onun hakkında aktardığı bilgilere yer vermiştir. Sonrasında bu zâtın 70 sene kadar yaşadığını; dönemin imamlarından olduğunu bildirmiştir. Öyle ki onu Ebû Avâne'nin babası olduğunu sanmışım, demiştir. Ancak ifade ettiğine göre Ebû Avâne'nin babasının ismi İshâk b. İbrâhîm b. Yezîd el-İsferâyînî'dir. Ebû Avâne *Sahîh*'inde babasından çokça rivayette bulunduğu; hocalarından biri olan İshâk b. Ebî İmrân'dan rivayette bulunduğu bilindiği ancak kendisinin ismi eserinde geçmediği için babasının bu zat olabileceği zannına kapıldığını yinelemiştir. Ayrıca Hâkim'in de İshâk b. Mûsâ b. İmrân'ın biyografisine yer vermesi ancak Ebû Avâne'nin babasının biyografisini ayrıca zikretmemesi ve bu iki alimin aynı tabakadan olması da zannını desteklemiştir.⁵⁶⁸ Ancak düşüncesinde net olmadığı hatta fikrini değiştirmiş olabileceği bu ifadelerinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla iki alimin arasında ihtilaf varmış gibi gözükken bu hususta son taktirde bir muvafakat olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Avâne'nin babasının biyografisine ise diğer kaynaklarda rastlanmamaktadır.

2.3.4. Ebû Sâlih el-Beyhakî Hakkında İtiraz

Zehebî ve Sübkî, Şuayb b. Muhammed b. Şuayb b. Muhammed b. İbrâhîm el-'İclî Ebû Sâlih el-Beyhakî'nin (ö. 390/1000) doğum tarihi hususunda bir ayrıma düşmüşlerdir. Sübkî, bu râvinin h. 309 veya 310 tarihinde doğduğunu; Zehebî'nin bu râvinin doğum tarihini h. 309 senesi olarak not aldığını; ancak kendisinin Hâkim'in *Târîh*'inden edindiği nüshasında doğum tarihini h. 310 senesi olarak kaydettiğini aktarmıştır.⁵⁶⁹

Zehebî Sübkî'nin ifade ettiği gibi bu râvinin doğum tarihini Hâkim'den rivayetle h. 309 olarak kaydetmiştir.⁵⁷⁰ Ebû Muâviye el-Beyrûtî'nin cem' ve tahkîkini yaptığı *Târîhu Nisâbur*'da bu râvinin doğum tarihi h. 309 senesi olarak nakledilmiştir ancak bu biyografinin kaynağı olarak Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ı ve Sübkî'nin *Tabakât*'ı zikredilmiştir. Dolayısıyla yeni bir kaynaktan yeni bir bilgi olarak karşımıza

⁵⁶⁸ Zehebî, *Siyer*, c. 13, s. 456-458.

⁵⁶⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. 3, s. 303.

⁵⁷⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 8, s. 764.

çıkılmamaktadır.⁵⁷¹ *Târîhu Beyhak*’ta ise doğum yılı h. 310 olarak kaydedilmiştir.⁵⁷² İbnü'l-Mülakkın de doğum tarihi olarak h. 310 senesini kaydetmiştir.⁵⁷³ Muasır bir eser olan *er-Ravdu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-Hâkim*’de ise Hâkim’den rivayetle doğum senesi h. 310 olarak aktarılmıştır.⁵⁷⁴

Sübkî’nin ifade ettiği gibi bu râvinin doğum tarihinin h. 309 veya 310 senesi olduğu aşıkardır. Çoğunlukla tarihin h. 310 senesi olarak tesbit edildiği görülmektedir. Sübkî’nin de kesin bir dille yanlışlamadığı göz önünde bulundurulduğunda Zehebî’nin zikrettiği tarih kati olarak yanlış kabul edilmemelidir. Ancak h. 310 senesi olma ihtimalinin çok daha yüksek olduğu açıktır.

Sonuç olarak Sübkî burada Zehebî’nin aktardığı bilgiyi kati surette yanlışlamamış; yalnızca ikisinin farklı şekilde kaydettiklerini bildirmiştir. Dolayısıyla burada Sübkî’nin Zehebî’ye bir itiraz yöneltmekten ziyade bir vakıayı okuyucuyla paylaştığı gözlemlenmekte; ancak Sübkî’nin zikrettiği tarihin daha olası olduğu fark edilmektedir.

2.3.5. İbnü'l-Hüseyin el-Beyhakî Hakkındaki İtiraz

Sübkî’nin bir diğer itirazına Ahmed İbnü'l-Hüseyin el-Beyhakî’nin hal tercümesinde rastlanmaktadır. Beyhakî’nin musannefâtını zikreden Sübkî devamında Zehebî’nin Beyhakî hakkında Şafîi metinlerini ilk toplayan kişidir, dediğini aktarmıştır. Sübkî’nin iddiasına göre ise Zehebî’nin bu sözü doğru olmayıp durum tam aksi vaziyettir. Cem’ faaliyetini yapan ilk kişi değil son kişi Beyhakî’dir ve bu sayede kendisinden önceki eserleri de kapsayan bir çalışma ortaya koymuştur. Öyle ki Sübkî, kendisinden sonra kimsenin bu bağlamda eser ortaya koyduğuna rastlamadığını bildirmiş ve bunun gerekçesi olarak da onun yazdığı eserle bu kapıyı kapatmasını, yani en mükemmel eseri

⁵⁷¹ el-Beyrûtî, *Târîhu Nisâbur*, s. 393.

⁵⁷² Zahiruddîn Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîhu Beyhak*, Arapça’ya çev.: Yûsuf el-Hâdî, Dimaşk: Dâru İkra, 2004, s. 302.

⁵⁷³ İbn Mülakkın, *el-‘İkdü'l-müzheb*, s. 244.

⁵⁷⁴ Ebu’t-Tayyib Nâyif el-Mensûrî, *er-Ravdu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-Hâkim*, Riyad: Dâru'l-Âsime, 2011, c. 1, s. 521-522.

ortaya koymuş olmasını göstermiştir.⁵⁷⁵ Aynı zamanda *el-Mebsût fî nusûsi 'ş-Şâfi'* isimli bu çalışmayı “bu türde benzeri tasnif edilmemiştir” şeklinde nitelemiştir.⁵⁷⁶

Sübkî'nin aktardığı ifadeye *Târîhu 'l-İslâm*’da rastlanmaktadır. Beyhak'ta bir süre ikamet ettiğini ve burada tasnif faaliyetleriyle uğraştığını aktaran Zehebî devamında Beyhakî'nin Nîsâbur'a gidişini anlatmış ve onun *Nusûsu 'ş-Şâfi'*’yi ilk bir araya getiren kişi olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁷ Diğer eserlerinde bu ibareye rastlanmamaktadır ancak eserleri arasında bu çalışma da zikredilmiş ve *Siyer*’de bu kitabın 2 cilt olduğu söylenmiştir.⁵⁷⁸

Kâtip Çelebi bu eseri Şâfiî fûrû’u bağlamındaki *Mebsût* isimli eserler grubunda ele almış ve 20 ciltlik bir eser olduğunu bildirmiştir. Bu grupta zikredilen diğer eserler ise Ebû Hafs Harmele b. Yahyâ eş-Şâfiî’nin (ö. 243/858) ve Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed el-Abbâdî eş-Şâfiî’nin (ö. 458) *Mebsût* isimli eserleridir.⁵⁷⁹ *Nusûsu 'ş-Şâfi'* ismiyle de bu eseri ele alan müellif burada 10 cilt olduğunu aktarmaktadır.⁵⁸⁰ Ayrıca nusûsu’ş-Şâfiî bağlamında Ahmed b. Hüseyin b. Sehl el-Fârisî’nin de (ö. 305/917) *‘Uyûnu 'l-mesâil* isimli bir eserin olduğunu paylaşmıştır.⁵⁸¹

Şâfiî fıkıh birikimi çerçevesinde yazılan eserler hakkında daha pek çok bilgi aktarılması mümkündür. Ancak mezkûr veriler ışığında da görülmektedir ki Beyhakî bu tür eser yazımında yalnız değildir. Kendisinden daha önceki dönemlerde yaşamış alimler de bu minvalde eserler üretmişlerdir. Beyhakî’nin eserini ayrı bir seviyeye taşıdığı ulemânın ona yönelttiği övgülerden anlaşılmakta olup bu eserin alanında ön plana çıktığı görülmektedir. Zehebî’nin Beyhakî’yi ilk olarak zikretmesinin ise kendi türü içerisinde bu kadar derli toplu ve kapsamlı çalışmayı yapan ilk kişi olarak onu görmesi sebebiyle olması mümkündür. Ancak Sübkî’nin de ifade ettiği gibi kendisinden önceki çalışmaların aktardığı bilgilerin bu eserin böyle bir muhtevaya ulaşabilmesinde etkisinin olması ihtimali oldukça yüksektir.

⁵⁷⁵ Sübkî, *Tabakât*, c. 4, s. 9-10.

⁵⁷⁶ *Tabakât*, Sübkî, c. 4, s. 9. “فما صنف في نوعه مثله”

⁵⁷⁷ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, c. 10, s. 96. “وهو أول من جمع نصوص الشافعي”

⁵⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 166.

⁵⁷⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü 'z-zunûn*, c. 2, s. 1581.

⁵⁸⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü 'z-zunûn*, c. 2, s. 1957.

⁵⁸¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü 'z-zunûn*, c. 2, s. 1188.

2.3.6. Nizâmülmülk Hakkında İtiraz

Sübkî, Büyük Selçuklu vezîri Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) biyografisinde onun özelliklerini ve gerçekleştirdiği uygulamaları kaleme almıştır. Aktardığına göre kendisi fukahâya çokça ihsanda bulunmuş ve onlara karşı hoş bir tutumda olma yolunu tercih etmiştir. Öyle ki bu zât fukahâ –ve talebe- için medreseler inşa edenlerin en meşhuru olmuştur.⁵⁸² Nizâmülmülk'ün Bağdad, Belh, Nîsâbur, Herat, İsfahan, Basra, Merv, Âmil Taberistan, Musul'da medreseler inşa ettiğini; aynı zamanda onun Irak ve Horasan'ın her şehrinde medrese yaptırdığının, Nîs'abur'da bir bîmâristân ve Bağdat'ta da bir ribât kurduğunun söylendiğini aktarmıştır.⁵⁸³

Bu aktarımın sonrasında Sübkî Zehebî'nin Nizâmülmülk'ü ilk medrese inşa eden zât olarak kabul ettiğini ancak durumun bu şekilde olmadığını ifade etmiştir. Nîsâbur'daki Beyhakiyye Medresesi'nin Nizâmülmülk doğmadan önce inşa edildiğini; yine Nîsâbur'daki Nasr b. Sebüktekin tarafından inşa edilen Sa'diyye medresesinin, Ebû Sa'd İsmâ'il b. Ali İbnü'l-Müsennâ el-İstirâbâzî'nin bânîsi olduğu medresenin ve Ebû İshâk el-İsferâyînî için inşa edilen medresenin ondan önce olduğunu bildirmiştir.⁵⁸⁴

Sübkî'ye göre Nizâmülmülk'ten önce de medreselerin inşa edildiği aşıkardır. Nizâmülmülk'ün öğrenciler için *meâlîm* sağlayan ilk kişi olmasının kendisinin ilk olarak anılmasında etkisinin olabileceğini söylemektedir. Bunun önceki medreselerde sağlanıp sağlanmadığı hususunda emin olmayan Sübkî; görülene göre öncesinde öğrenciler için *ma'lûm* bulunmadığını ifade etmiştir.⁵⁸⁵ Burada *ma'lûm* ile neyi kastettiği açıklanmamıştır. Nizâmülmülk'ün medresenin ihtiyaçlarını karşılamak için vakıflar ve bir çarşı kurdurduğu ve öğrencilerin bilâbedel yemekhane, yatakhane, ders malzemeleri ihtiyaçlarının karşılandığı bu medreseler hakkında aktarılan bilgilerden biridir.⁵⁸⁶ Ayrıca ilk resmî medrese olduğu da söylenen bu medreseler devlet eliyle desteklenmiştir.⁵⁸⁷ Dolayısıyla Sübkî'nin bu ifadesiyle öğrencilere sağlanan imkanları kastediyor olması muhtemeldir. Bunun yanı sıra siyasi sebeplerin de etkisiyle kurulan bu kurumun Ehl-i

⁵⁸² Sübkî, *Tabakât*, c. 4, s. 309.

⁵⁸³ Sübkî, *Tabakât*, c. 4, s. 313-314.

⁵⁸⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 4, s. 314.

⁵⁸⁵ Sübkî, *Tabakât*, c. 4, s. 314.

⁵⁸⁶ Efe Yeşildurak, “Nizâmiye Medreseleri: Müfredat ve Öğretim Metotları”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/8 (2022): 501.

⁵⁸⁷ Abdülkerim Özaydın, “Nizâmülmülk”, *DİA*, XXXIII, 195.

Sünnet akidesini güçlendirme gayesinde olduğu da bildirilmekte olup ders programları da bu çerçevede oluşturulmuştur.⁵⁸⁸ Sistemli ve programlı bir yapı olması itibariyle de bu şekilde anılmış olması da ihtimal dahilindedir.

Zehebî ise *Siyer*'de Nizâmülmülk'ün Bağdat'ta, Nîsâbur'da ve Tûs'ta medreseler inşa ettiğini ve ilme ihtimam gösterdiğini bildirmiştir. Ayrıca bîmâristan, meşhed gibi yerler inşa edip Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan şehirlerinde medreselerinin olduğunu da söylendiğini aktarmıştır. Ancak bu eserde Sübkî'nin belirttiği gibi bir iddiaya yer vermeyen Zehebî başka herhangi bir alimden de bu minvalde bir aktarım yapmamıştır.⁵⁸⁹ *el-'Iber*'de de çeşitli şehirlerde medreseler inşa ettiği aktarılmıştır ancak ilk olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁵⁹⁰ *Târih*'te ise onun medreseler inşa etme hususundaki azmine dikkat çekilmiş olup Sübkî'nin iddiasına burada rastlanmaktadır. Zehebî onun İslam medeniyetinde medrese inşa eden ilk zât olduğunu ifade etmekte ve Bağdat, Nîsâbur, Tûs ve İsfahan'da Nizamiye medreselerinin olduğunu bildirmektedir.⁵⁹¹

İnşa edilen ilk medresenin Nizâmiye medresesi olmadığı aşıkardır. Sübkî'nin de zikrettiği gibi Nizâmülmülk'ten önce de pek çok medrese bulunmaktadır. Örneğin Ebû İshâk el-İsferâyînî için inşa edilen medrese Nizâmülmülk'ten öncedir. el-İsferâyînî'nin vefat tarihi h. 418 senesi olarak aktarılmaktadır ve Zehebî de bu alim adına medrese inşa edildiğini bildirmektedir.⁵⁹² Daha önce zikri geçen ve İbn Fûrek adına yaptırılan medresenin tarihi de Nizâmülmülk'ten öncesine denk gelmektedir. Dolayısıyla Nizâmiye Medresesinden önce de medreselerin olduğu bilinen bir gerçekliktir. Bu bilgileri Zehebî'nin de aktardığı göz önünde bulundurulunca Zehebî'nin “medrese inşa eden ilk kişi / أول من بنى المدارس” ifadesinde bir kaydın eksik kaldığı ve Zehebî'nin aslında mutlak sûrette ilk kişiyi değil; bir özellik çerçevesinde ilk kişiyi kastettiği şeklinde yorumlanıp anlaşılması daha doğru olacaktır. Nitekim Sübkî de böyle bir yorumda bulunmayı tercih etmiştir. Onun yorumu ile birlikte Nizâmülmülk'ün ilk medrese inşa eden vezir olmasının veya devlet eliyle desteklenen; düzenli ve sistemli ilk medreseyi inşa eden kişi olmasının Zehebî'nin kullandığı ifadenin maksadı olarak değerlendirilmesi mümkündür.

⁵⁸⁸ Abdülkerim Özaydın, “Nizâmiye Medresesi”, *DİA*, XXXIII, 188.

⁵⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, c. 19, s. 94-96.

⁵⁹⁰ Zehebî, *el-'Iber*, c. 2, s. 349.

⁵⁹¹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 10, s. 453.

⁵⁹² Zehebî, *Siyer*, c. 17, s. 354

2.3.7. en-Nüveyzî Hakkında İtiraz

Tam ismi Abdurrahmân b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahmân b. Ahmed b. Zâz b. Muhammed b. Abdurrahmân b. Ahmed b. Zâz b. Hamîd b. Ebî Abdullah es-Serahsî en-Nüveyzî olan Ebu'l-Ferec ez-Zâz'ın hal tercümesinde de Sübkî'nin Zehebî'ye bir itirazı bulunmaktadır. Hocasının bu alimi h. 500 senesinden sonra vefat edenler arasında zikrettiğini iddia eden Sübkî, alimin vefât tarihinin h. 494 senesinin Rebûlevvel ayında vefat ettiğini söylemiştir.⁵⁹³

Zehebî'nin sunduğu biyografilere bakıldığında ise Sübkî'nin onun bu zâtın h. 500'den sonra vefat ettiğini söylediğine dair iddialarının bir karşılığına rastlanmamaktadır. *Siyer*'de h. 949 senesinde vefat ettiğini bildiren Zehebî,⁵⁹⁴ *Târîhu'l-İslâm*'da da bu sene içerisinde vefat eden alimler arasında zikretmiştir.⁵⁹⁵

Ek olarak bu zâtın Nüveyzî olduğunu söyleyen Sübkî buna benzer nisbelerin de bulunduğunu ancak Zehebî'nin bu konu hakkında bilgi vermediğini bildirmiştir. Ayrıca bu farklı isimlerden biriyle bu zâtı tanıttığını gördüğünü söylemiştir.⁵⁹⁶ Ancak Zehebî'nin böyle bir aktarımına rastlanmamakta ve onun da bu zâtı Zehebî'nin naklettiği şekliyle Nüveyzî olarak tanıttığı görülmektedir.⁵⁹⁷ Dolayısıyla Sübkî'nin bu zât bağlamındaki itirazlarının bir karşılığı bulunmamaktadır.

2.3.8. el-Herevî Hakkında İtiraz

Kadı Muhammed b. Nasr b. Mansûr Ebû Sa'd el-Herevî'nin vefat tarihi bir diğer ihtilaf konusu olmuştur. Sübkî el-Herevî'nin h. 519 senesinde vefat ettiğini, Zehebî'nin *Târîh*'inde ise h. 518 senesi olarak kaydedildiğini aktarmaktadır. Aynı zamanda Zehebî'nin el-Herevî'yi Hanefî bir alim olarak tanıttığını bildirmiştir.⁵⁹⁸ Nitekim onun ifade ettiği gibi Zehebî *Târîh*'inde el-Herevî'nin Hanefî olduğunu söylemiş, h. 518

⁵⁹³ Sübkî, *Tabakât*, c. 5, s. 103.

⁵⁹⁴ Zehebî, *Siyer*, c. 19, s. 155.

⁵⁹⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 10, s. 755.

⁵⁹⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 5, s. 103.

⁵⁹⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 10, s. 755.

⁵⁹⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. 7, s. 22.

senesinde vefat eden alimler arasında zikretmiş ve bu âlimi Hemezân Câmii'nde Bâtînîlerin öldürdüğü bilgisini paylaşmıştır.⁵⁹⁹

Diğer târîh ve terâcim eserlerine bakıldığında mezkûr iki senenin de el-Herevî'nin ölüm tarihi olarak aktarıldığı görülmektedir. İbn Asâkir *Târîhu Dımaşk*'ta bu alimin h. 518 senesinin Şaban ayında şehit edildiğini; aynı zamanda yine aynı senenin Recep ayında öldürüldüğüne dair bir naklin de kendisine ulaştığını bildirmektedir.⁶⁰⁰ Safedî de vefat tarihi olarak h. 518'i zikretmiştir.⁶⁰¹ İbn Kesîr⁶⁰² ve İbnü'l-Esîr⁶⁰³ ise bu zâtı h. 519 senesinde vefat eden alimler arasında zikretmişlerdir.

Bu veriler doğrultusunda görülmektedir ki iki alimin zikrettiği tarihler yalnızca kendileri tarafından aktarılan bir bilgi olarak kalmamıştır ve diğer kaynaklarda da bu bilgilere rastlanmaktadır. Dolayısıyla ikisinin de aktardığı bilginin doğru olması muhtemel olup birinin diğerine tercih edilmesi mümkün gözükmemektedir.

2.3.9. el-Huvârî Hakkında İtiraz

Sübkî'nin Zehebî'ye yönelttiği bir diğer eleştiri ise Abdülcebbâr b. Muhammed b. Ahmed el-Huvârî'nin memleketi hakkındadır. Sübkî bu alimin Beyhak'ta bulunan Huvâr köyünden olduğunu; ancak Zehebî'nin yanılıp onu Rey'in meşhur bir beldesi olan Huvâr'dan sandığını iddia etmiştir.⁶⁰⁴

El-Huvârî'yi *el-'İber*'de zikreden Zehebî memleketi hususunda bir bilgi aktarmamıştır.⁶⁰⁵ *el-Mu'in*⁶⁰⁶ ve *Siyer*'de ise bu ismi el-Huvârî el-Beyhakî şeklinde tanıtmıştır. *Târîhu'l-İslâm*'da ise yine el-Huvârî el-Beyhakî şeklinde zikretmiştir ancak Huvâr'ı Rey'in bölgelerinden biri olarak tanıtmıştır.⁶⁰⁷

⁵⁹⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 11, s. 298.

⁶⁰⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, c. 56, s. 107.

⁶⁰¹ Safedî, *el-Vâfi*, c. 5, s. 76.

⁶⁰² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 16, s. 267.

⁶⁰³ İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997, c. 8, s. 701.

⁶⁰⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 7, s. 144.

⁶⁰⁵ Zehebî, *el-'İber*, c. 2, s. 450.

⁶⁰⁶ Şemsüddîn ez-Zehebî, *el-Mu'in fi tabakâti'l-muhaddisîn*, Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1984, s. 1703.

⁶⁰⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 11, s. 654.

Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târihu Beyhak*’ta bu zâtı babası ve kardeşiyle bir arada zikretmiştir. Babasının Huvâru’r-Rey’den olduğu ve Hüsrevcird’de yetiştiği kaydını düşmüştür.⁶⁰⁸ Hüsrevcird’in ise Beyhak’a yakın bir bölge olduğu aktarılmaktadır.⁶⁰⁹

İbn Kesîr bu zâtın biyografisini aktarırken Zehebî gibi Huvâr’ın Rey’in bölgelerinden biri olduğunu söylemiştir.⁶¹⁰ İbnü’l-Esîr ise el-Huvârî nisbesini açıklamış ve bu nisbenin Rey’de bulunan Huvâr ve Cidde’de bulunan Huvâr için kullanıldığını aktarmıştır.⁶¹¹

Abdülcebbâr b. Muhammed b. Ahmed el-Huvârî’nin Beyhak’ın Huvâr köyünden olduğuna dair Sübkî’nin aktardığı dışında bir bilgiye rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Zehebî’nin aktardığı gibi Rey’in Huvâr bölgesinden olması daha olası gözükmektedir.

Zehebî dışında es-Sem’ânî⁶¹² ve İbn Asâkir⁶¹³ gibi çeşitli alimler de onu el-Huvârî el-Beyhakî nisbesiyle tanıtmıştır. Her hâlükarda bu zâtın Beyhak’ta bir süre bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim onun Beyhak’ta iken aktardığı bir rivayet zikredilmekte⁶¹⁴ olup Ebû Bekir el-Beyhakî’den hadis işittiği de aktarılmaktadır.⁶¹⁵ Ayrıca Zehebî, es-Sem’ânî’nin Abdülcebbâr’ın kardeşi Abdülhamîd hakkında “Hüsrevcird’de ondan hadis işittim” dediğini aktarmaktadır.⁶¹⁶ Babasının da Hüsrevcird’de yetiştiği bilgisi ile birlikte değerlendirilince burada bir süre ikamet ettiklerinin düşünülmesi mümkündür. Bahsi geçtiği üzere burası Beyhak’a yakın bir bölgedir. Dolayısıyla el-Beyhakî nisbesinin bununla ilişkili olması ihtimal dahilindedir.

Abdülcebbâr el-Huvârî’nin Beyhak ve çevresinde bulunduğu aşıkarsa da Sübkî aktardığı bilgide yalnız kalmıştır. Zehebî’nin görüşü ise başka alimlerin aktardığı bilgiler tarafından da desteklenmiştir. Dolayısıyla Sübkî’nin Zehebî’nin yanıldığına dair iddiası burada tam aksini düşündürtmekte ve Zehebî’den ziyade Sübkî’nin yanılmış olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

⁶⁰⁸ Beyhakî, *Târihu Beyhak*, s. 397.

⁶⁰⁹ Enver Konukçu, “Beyhak”, *DİA*, XI, 57.

⁶¹⁰ İbn Kesîr, *Tabakâtü’ş-Şâfiyyîn*, s. 600.

⁶¹¹ İzzüddîn İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi’l-ensâb*, Bağdat: Mektebetü’l-Müsennâ, 1980, c. 1, s. 467.

⁶¹² es-Sem’ânî, *el-Ensâb*, c. 7, s. 275.

⁶¹³ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, c. 5, s. 311.

⁶¹⁴ İbnü’s-Salâh, *Tabakâtü’l-Fukahâi’ş-Şâfiyye*, c. 2, s. 566.

⁶¹⁵ Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, c. 11, s. 655.

⁶¹⁶ Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, c. 11, s. 632.

2.4. Kaynaklara Dair İtirazlar

Her alim gibi Zehebî de başka alimlerin ilminden istifade etmiş ve eserlerinde bazı isimlerden nakillerde bulunmuştur. Sübkî bu nakillerden bazılarının nakledildiği söylenen eserlerde yer almadığını; yahut bilginin aktarıldığı nüshanın güvenilir olmadığını belirtmiştir ve hocasına bu konuda itirazları olmuştur.

2.4.1. İbn Asâkir'den Nakil Hakkında İtiraz

Kaynaklara dair itirazlardan biri İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) hal tercümesinde yer alan bir bilgide bulunmaktadır. Gazzâlî, Nizâmiye Medreselerindeki tedris görevinden sonra her şeyi bırakıp uzaklaştığı bir inziva süreci geçirmiştir.⁶¹⁷ Bu süreç içerisinde hangi tarihlerde hangi beldelede bulunduğu konusunda farklı yorumlar bulunmakla beraber onun, hac farızasını yerine getirip Dimaşk ve Beytü'l-Makdis'te bir süre bulunduğu ortak bir kabuldür. Ancak bu mekanlarda ne kadar bulunduğu veya hangisine önce; hangisine sonra gittiğine dair bilgilerde farklılık gözükmemektedir. Örneğin İbn Hallikân, Gazzâlî'nin önce hacca gittiğini; sonra Dimaşk'a gidip burada bir süre ders tekrarları yaptığını ve buradan da Beytü'l-Makdis'e geçtiğini bildirmiş; ancak buralarda ne kadar kaldığına dair bir aktarımda bulunmamıştır.⁶¹⁸ İbn Kesîr ise Gazzâlî'nin h. 488 senesinde Bağdat'tan Beytü'l-Makdis'e doğru yolculuğa çıktığını; bundan üç yıl sonra geri dönüp hacca gittiğini ve ibadetini eda ettikten sonra beldesine geri döndüğünü ifade etmiştir.⁶¹⁹ Bu şekilde daha pek çok rivayet var olup tarihler tam olarak tespit edilememiştir.

Sübkî, Gazzâlî'nin inzivaya çekildiği süreçte hacca gidip sonra Dimaşk'a vardığını; Emeviyye Câmii'nin batı minaresinde itikafa girdiği bilgisine yer vermiştir. Ayrıca o, Zehebî'nin İbn Asâkir'den naklen Gazzâlî'nin daha sonra burada yirmi sene kadar ikamet ettiğini ifade etmiştir. Sübkî'nin burada Zehebî'ye yönelttiği itirazın sebebi; onun İbn Asâkir'den yaptığı nakle eserlerinde rastlayamamış olmasıdır.

Zehebî'nin eserleri incelendiğinde Sübkî'nin onun İbn Asâkir'den bu hususta nakil yaptığına dair aktardığı bilgi doğru gözükmemektedir. Ancak Zehebî bu alıntıda yirmi

⁶¹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, c. 4, s. 217.

⁶¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. 4, s. 217.

⁶¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 16, s. 147.

sene değil; 10 senelik bir süreçten bahsetmektedir. Zehebî'nin aktardığına göre İbn Asâkir Gazzâlî'nin biyografisinde “Hac farızasını yerine getirmiş; sonrasında Şam’a gitmiş ve burada on yıl kadar ikamet etmiştir.” demiştir.⁶²⁰

Sübkî ne *Târîhu’ş-Şâm*’da ne de *Tebyîn*’de İbn Asâkir’in böyle bir anlatısına rastlamadığını ifade etmiştir⁶²¹ ancak incelendiğinde iki kitapta da İbn Asâkir’in bu bilgiyi aktardığı görülmektedir. *Târîhu Dımaşk*’ta “Hac farızasını yerine getirmiş sonrasında Şam’a gitmiş ve bu diyârda on seneye yakın ikamet etmiştir.” demiştir.⁶²² *Tebyîn*’de ise Ebu’l-Hasen Abdülgâfir b. İsmâ’il el-Fârisî’den aktarımla Gazzâlî hakkında bilgi vermiş ve Şam’daki ikameti hakkında *Târîhu Dımaşk*’ta kullandığı ifadeleri yinelemiştir.⁶²³

İbn Asâkir’in iki eserde de bu anlatıya yer vermesi dolayısıyla Zehebî’nin aktarımında bir hata görülmemektedir. Netice olarak burada Sübkî’nin itirazının yerinde bir itiraz olmadığı ve büyük ihtimalle bu husustaki araştırmasının yetersiz kalması sebebiyle böyle bir yorumda bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.4.2. Hâkim’den Nakil Hakkında İtiraz

Sübkî’nin bu bağlamdaki diğer itirazına Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Ya’kûb b. İsmâ’il Ebu’l-Kâsım en-Nesâî’nin biyografisinde rastlanmaktadır. Bu râvînin vefat tarihini Sübkî, Hatîb el-Bağdâdî’nin Hâkim’den nakliyle h. 382 senesinin Şevval ayı olarak kaydetmiştir. Zehebî’nin ise kendisinde bulunan *Târîhu’l-Hâkim* nüshasında h. 384 senesinde vefat ettiğini söylediğini aktarmıştır.⁶²⁴

Sübkî’nin buradaki eleştirisi Zehebî’de bulunan *Târîhu’l-Hâkim* nüshasına yöneliktir. Mezkûr nüshanın hatalı bir nüsha olduğunu ifade etmiş ve *Târîhu’l-Hatîb*’in nüshalarının güvenilir olduğunu söyleyerek bu nüshalardaki bilgilere itimat etmenin daha iyi olacağını savunmuştur.⁶²⁵

⁶²⁰ Zehebî, *Târîh*, c. 11, s. 68-69. “ثم حج، ودخل الشام، وأقام بها نحو من عشر سنين”، Zehebî, *Siyer*, c. 19, s. 334. “حج أبو حامد وأقام بالشام نحو من عشر سنين”

⁶²¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 6, s. 197.

⁶²² İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, c. 55, s. 201.

⁶²³ İbn Asâkir, *Tebyîn*, s. 291-293.

⁶²⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 3, s. 306.

⁶²⁵ Sübkî, *Tabakât*, c. 3, s. 306.

Zehebî de *Siyer*'de Hatîb - Hâkim kanalıyla gelen bilgiyi aktarmış; Hâkim'den aktarıldığına göre bu alimin vefat tarihinin h. 382 senesi olduğunu bildirmiştir. Ancak kendisi de Sübkî'nin zikrettiği gibi onda bulunan *Târîhu 'l-Hâkim* nüshasında vefat tarihi olarak h. 394 senesinin kayıtlı olduğu bilgisini paylaşmıştır.⁶²⁶

Târîhu 'l-İslâm'da h. 382 senesinde vefat eden alimleri zikrettiği bölümde bu râviye de yer veren Zehebî, vefat tarihi hususunda *Siyer*'deki bilgiler ile aynı bilgileri paylaşarak *Allahu a'lem* diyerek meseleyi kapatmış ve bir ekleme yapmamıştır.⁶²⁷

Hâkim'in *Târîh*'ine dair çalışmalardan yalnızca daha önce de zikri geçen *Târîhu Nîsâbur / Tabakâtu Şuyûhi 'l-Hâkim* isimli eserde bu râviye dair bilgilere rastlanmaktadır. Vefat tarihi burada h. 382 senesi olarak kaydedilmiştir ancak bu bilgi Hâkim'in kaynağından doğrudan aktarılmamış; kaynak olarak Muhammed b. Abdülganî b. Nukta'nın *et-Takyîd li ma'rifeti'r-ruvât ve'l-mesânîd* isimli eseri ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ından yararlanıldığı bildirilmiştir. Ayrıca Sübkî ve Zehebî'nin aktardığı bilgiler de dipnotta zikredilmiştir.⁶²⁸ Dolayısıyla burada h. 384 senesine dair başka bir rivayete rastlanmamaktadır.

Hatîb el-Bağdâdî diğer kaynaklarda zikredildiği gibi bu râvinin vefat tarihini h. 382 olarak aktarmıştır. Kendisine bu bilginin Muhammed b. Ali el-Mukri'nin Hâkim'den rivayeti ile ulaştığını bildirmektedir. Diğer tarihe dair bir bilgi aktarmamaktadır.⁶²⁹

Zehebî'nin bu alimi h. 382 senesinde vefat eden alimler arasında zikretmesi ve kendi nüshasından farklı olarak Hatîb'in rivayetini de zikretmesi; kendi zikrettiği tarihin doğruluğu iddiasında bulunmayıp "*Allahu a'lem*" diyerek devam edişi aslında onun da aktardığı bu bilgi hususunda ısrarcı olmadığını gösterir niteliktedir.

Hâkim'in hangi seneyi bildirdiğini tespit etmek, onun *Târîh*'inin günümüze ulaşamaması sebebiyle çok daha zor bir hal almaktadır. Hâkim'in *Târîh*'ine dair yapılan bir çalışmada bu eserin tam haliyle en son Kâtip Çelebi'nin dönemine kadar ulaştığı; sonrasında ise hakkında bir bilgiye ulaşılamadığı bildirilmektedir.⁶³⁰ Aynı bilgi Ebû Muâviye el-Beyrûtî'nin *Târîhu Nîsâbur / Tabakatu Şuyûhi 'l-Hâkim* derlemesinde de

⁶²⁶ Zehebî, *Siyer*, c. 16, s. 412.

⁶²⁷ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, c. 8, s. 534.

⁶²⁸ el-Beyrûtî, *Târîhu Nîsâbur*, s. 271.

⁶²⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 9, s. 402.

⁶³⁰ Semr Tâhir Usfûr ve Âsım İsmâil Ken'ân, "Kitâbu Târîhi Nîsâbûr (el-Mefkûd) Dirâse Târîhiyye", *Mecelle Diyâlî*, 82(2019): 216.

bulunmaktadır.⁶³¹ Kâtip Çelebi'nin de eserinde bu kitabı zikrettiği ancak kaybına dair bir işarette bulunmadığı görülmektedir.⁶³² Hâkim'in *Târîh* 'ine dair mezkûr çalışmada ayrıca alimlerin bu eserden nakilleri incelenmiş ve bazı neticelere ulaşılmıştır. Bunlardan, Hâkim'in aktardığı biyografilerin diğer biyografi eserlerine kıyasla çok daha ayrıntılı olmasına ve diğerlerinden farklı, onlarla ayrı düşecek bilgiler paylaştığına dair ulaştığı sonuçlar dikkat çekicidir.⁶³³

Sübkî Zehebî'nin elinde bulunan nüshayı *sakîm* olarak nitelemesinin sebebini tam olarak açıklamamışsa da bu nüshayı yeterli görmemesinin sebebinin esere dair rivayetlerde hatalar olduğunu tespit etmesinden dolayı olması muhtemeldir. Bu eserin günümüze tam haliyle ulaşamamasında da nakildeki bu tür hataların etkisinin olabileceğinin düşünülmesi mümkündür. Fakat bu eser hakkında yapılan çalışmalar ve aktarılan bilgilerde bu tür bir yoruma rastlanmamaktadır. *Târîhu Bağdâd*'ın nüshaları ise devamında derli toplu bir kitap haline gelebilmesi açısından Sübkî'nin de ifade ettiği gibi daha güvenilir gözükmektedir. Dolayısıyla diğer verilerin de katkısıyla onun zikrettiği tarihin doğru olma olasılığının daha yüksek kabul edilmesi mümkündür.

2.5. Yönteme ve Üsluba Yönelik İtirazlar

Sübkî'nin Zehebî'ye yönelttiği eleştirilerin bir kısmı Zehebî'nin kullandığı bazı yöntem ve ifadeler hakkındadır. Bu hususta dikkat çeken iki eleştiri bulunmaktadır.

2.5.1. Hadisin Tamamının Zikredilmemesine Dair İtiraz

Zâhirî mezhebinin kurucusu olan Dâvûd ez-Zâhirî'nin (ö. 270/884) hal tercümesini aktaran Sübkî, kendisinden gelen bir hadisi Zehebî'den isnadı ile rivayet etmiştir. Ancak Zehebî'nin hadisin yalnızca bir kısmını îrâd edip tamamını eserinde aktarmadığını bildirmiştir.⁶³⁴ *Târîhu'l-İslâm*'a bakıldığında ise Sübkî'nin ifade ettiği gibi hadisin başının zikredilip tamamının aktarılmadığı görülmektedir.⁶³⁵ Zehebî'nin eleştiriye maruz

⁶³¹ el-Beyrûtî, *Târîhu Nisâbur*, s. 85.

⁶³² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 308.

⁶³³ Uşûr ve Ken'ân, "Kitâbu Târîhi Nisâbûr", s. 220.

⁶³⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 287.

⁶³⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 6, s. 329-330.

kalmasına sebep olan husus da burada ortaya çıkmaktadır. Nitekim Sübkî, hadisin yalnızca bir kısmını zikretmenin Zehebî'nin çoğunlukla uyguladığı bir adeti olduğunu ve kendisinin bunu sevmediğini ifade etmiştir.⁶³⁶ Sübkî'nin buradaki yorumu tamamen öznel bir yorum olup Zehebî'nin paylaştığı bilginin içeriğine dair bir eleştiri bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu yorumun araştırmaya ve değerlendirmeye açık bir yanı yoktur.

2.5.2. Hz. Peygamber ile Benzerlik İddiasına Dair İtiraz

Sübkî'nin yönelttiği bir diğer eleştiri ise Ebû Dâvud es-Sicistânî'nin (ö. 275/889) biyografisinde bulunmaktadır. Sübkî, Zehebî'nin Abdullah b. Mes'ûd'un Hz. Peygamber'e *hedy* (doğru yola sevk etmesi) ve *dell* (davranışlarının güzelliği) açısından benzediği rivayetini aktardığını; bu bağlamda zincir halinde talebelerin hocalara benzerliğini paylaştığını bildirmiştir.⁶³⁷ Sübkî'nin aktardığı bu bilgi *Siyer*'de yer almaktadır. Mezkûr rivayeti Alkame'den İbrâhîm; ondan da A'meş kanalıyla aktarmıştır.⁶³⁸ Alkame'nin de hocası Abdullah b. Mes'ûd'a hidayete yönlendirmek ve güzel davranış açısından benzediğini ifade etmiştir. Sonrasında Cerîr b. Abdülhamîd'in "İbrâhîm en-Nehâî bu hususlarda -hocası- Alkame'ye, Mansûr da yine bu hususuta İbrâhîm'e benzerdi" dediğini aktarmıştır.⁶³⁹ "Bu açıdan Süfyân Mansûr'a; Vekî' Süfyân'a; Ahmed Vekî'e; Ebû Dâvud da Ahmed'e benzerdi" dendiğini de aktarmıştır.⁶⁴⁰

Sübkî'nin buradaki yorumu ise kimseyi herhangi bir hususta Resûlullah'a benzetemeyeceği şeklindedir. Abdullah b. Mes'ûd'un her anlamda Resûlullah gibi olmadığını; yalnızca gücü ve yeteneği ölçüsünde ona uyan bir zât olduğunu ve her şekilde onun gibi olmanın kimse için mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁶⁴¹

İbn Asâkir de İbn Mes'ûd'un Resûlullah'a olan benzerliğine dair rivayeti aynı kanaldan gelen iki farklı isnadla aktarmıştır. Onun aktardığı rivayetlerde bir ziyade vardır

⁶³⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 287.

⁶³⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. 2, s. 296.

⁶³⁸ Zehebî, *Siyer*, c. 13, s. 216. Rivâyetin aslı: "روى الأعمش، عن إبراهيم، عن علقمة، قال: "

"كان عبد الله بن مسعود يشبه بالنبي صلى الله عليه وسلم في هديه ودهله

⁶³⁹ Zehebî, *Siyer*, c. 13, s. 216. "وكان إبراهيم النخعي يشبه بعلقمة في ذلك، وكان منصور يشبه بإبراهيم "

⁶⁴⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. 13, s. 216. "كان سفيان الثوري يشبه بمنصور، وكان وكيع يشبه بسفيان، وكان أحمد يشبه بوكيع، وكان "

"أبو داود يشبه بأحمد

⁶⁴¹ Sübkî, *Tabakât*, c. 33, s. 127.

ve *semt* (tavır) olarak da benzerlik bulunduğunu bildirmektedir. Devamında Alkame'nin de İbn Mes'ûd'a benzediği bilgisini paylaşmıştır.⁶⁴² Bu bilgiyi zikreden bir diğer alim ise İbn Kesîr'dir. O da İbn Asâkir gibi İbn Mes'ûd'un üç hususta Resûlullah'a benzerliğini aktarmıştır. Bu üç benzerlik yönü diğer rivayetlerdeki gibi *hedy*, *dell* ve *semt* olup müellife göre bu ifadelerden kasıt İbn Mes'ûd'un Resûlullah'a; hareketlerinde, sessiz kaldığı hususlarda ve kelâmındaki benzerliğidir.⁶⁴³

Ulemâ bu rivayeti aktarmakta bir beis görmemiştir. Sübkî'nin buradaki yorumu tamamen subjektif olup onun, Hz. Peygamber'e herhangi birinin benzemesini mümkün görmemesi ve bu konudaki hassasiyeti dolayısıyla böyle bir yorum yaptığı anlaşılmaktadır. Bu mesele de bu başlık altındaki ilk itiraz gibi öznel bir husus olup araştırma ve değerlendirmeye açık bir alan yoktur. Yalnızca Sübkî'nin fazla bir hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır çünkü rivayetlerin içeriği kimseyi Râsulullah'a eş düşer nitelikte değildir.

2.6. Sübkî'nin Zehebî'ye İtirazları Hakkında Alimlerin Yorumları

Sübkî'nin hocası Zehebî'ye yönelik itirazları diğer alimlerin dikkatini çekmiş ve onlar da bu konuda bazı yorumlarda bulunmuşlardır. Bunlardan kimisi Sübkî gibi Zehebî'nin taraflı bir tutum sergilediğini düşünürken kimisi de tam aksi şekilde Sübkî'nin taraflı ve şiddetli bir taassub içinde olduğu kanaatindedir.

Sübkî, kendisi gibi düşünen bir alimin görüşüne *Tabakât*'ında yer vermiştir ki bu, çalışmada da bahsi geçen Salâhüddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî'nin Zehebî hakkındaki görüşüdür. Daha önce zikri geçtiği üzere Zehebî'nin kendisine yakın görüşte olan kimselerin methiyelerine uzun uzun yer verirken karşıt görüşte olduğu kimselerin ise yergilerini uzun uzun zikrettiği kanaatindedir.

Leknevî (ö. 1304/1886), münekkit muhaddislerden kimilerinin bazı beldelerin ehlini veya bazı mezhep mensuplarını kasıtlı olarak cerh ettiklerini; bu durumun da o cerhler hususunda yeniden inceleme gerektirdiğini ifade etmiştir. Buna bir örnek olarak Zehebî'nin *Mîzân*'da ve *Siyer*'de sûfiler ve evliyâlar hakkındaki tutumunu göstermiştir.

⁶⁴² İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, c. 33, s. 127.

⁶⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 8, s. 313.

Eserlerini okuyan kimsenin onun tasavvufa ve vehbî ilme karşı tutumunu ve büyük sûfilere methetmekten ne kadar uzak durduğunu anlayacağını belirtmiştir.⁶⁴⁴ Bunun yanı sıra bahsi geçen duruma örnek olarak Sübkî'nin Zehebî'ye yönelik taassuba dair eleştirel ifadelerini de nakletmiştir.⁶⁴⁵ Dolayısıyla onun Eş'arîlere karşı tutumunu da bu bağlamda değerlendiriyor gözükmemektedir. Suyûtî'den yaptığı bir naklin konusu da yine Zehebî'nin Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Tâlib el-Mekkî ve İmam Eş'arî gibi isimler hakkındaki ifadelerinin kabul edilemeyeceğine dairdir.⁶⁴⁶

Şemsüddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497) ise Sübkî'nin Zehebî'ye karşı olan tutumunu onun –yani Sübkî'nin- düştüğü en kötü durumlardan biri olarak nitelemiştir. Sübkî'nin Selâme es-Sayyâd biyografisinde Hanbelî mezhebini aşağı gören ifadelerini zikretmiş ve bunu son derece hayret verici bulduğunu belirtmiştir. Ayrıca onun tutumunun taassuba daha yakın bir tutum olduğunu iddia etmiştir. Bahsi geçen ifadeler hakkında el-'İzzü'l-Kinânî'nin (ö. 767/1366), Sübkî'ye eleştirisini nakleden Sehâvî, onun Sübkî hakkında “Bu adam; edepsiz ve insafsız bir adamdır. Ehl-i sünnet ve mertebeleri hakkında da cahildir ki onun sözleri bunu anlamana vesile olacaktır.” ifadelerini kullandığını bildirmiştir.⁶⁴⁷

Şevkânî (ö. 1250/1834), Zehebî'nin tüm eserlerinin makbul olduğu kanaatindedir. İnsanların ondan hadis almak için rihlelere çıktıklarına ve ondan okuyup yazdıklarına dikkat çekmiş; tarihi bilgileri toplama ve araştırma konusunda onun gibisinin olmadığını belirtmiştir. İnsanların ondan övgüyle söz ettiğini söyleyen Şevkânî, bunun bir istisnası olarak onu övgüyle anmayanların mezhep taklitçisi ve kendisine fayda vermeyecek işlere ömrünü harcayan kimseler olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadelerinin hemen üzerine Sübkî'nin Zehebî hakkındaki yorumlarına yer veren Şevkânî'nin Sübkî hakkındaki düşüncesi böylelikle gözler önüne serilmektedir.⁶⁴⁸

Sübkî'nin iddialarının aksine Zehebî'nin eserlerinde çoğunlukla âdil olduğunu söyleyen Şevkânî, Zehebî'nin bir kimse hakkında kötü bir bilgi naklederken, o kişi kendi

⁶⁴⁴ Ebû'l-Hasenât el-Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, Halep: Mektebü'l-Matbû'ât el-İslâmiyye, 1986-87(?), s. 308-311.

⁶⁴⁵ Leknevî, *er-Ref'*, s. 318-319.

⁶⁴⁶ Leknevî, *er-Ref'*, s. 319-320.

⁶⁴⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh li men zemme ehle't-tevrîh*, Riyad: Dâru's-Samî'i, 2017, s. 201-202.

⁶⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, [t.y.], c. 2, s. 111.

döneminden değilse başkalarından naklederek bilgiyi sunduğunu; kendi döneminden olduğu takdirde ise genellikle hakeden kimseler dışında kötülüğüne dair bilgi vermediğini savunmaktadır. Bunun aksine ise çok nadir rastlandığı ve gayet insani bir durum olduğu görüşündedir. Her insan gibi onun da bazı görüşlerinin kabuk edilip bazılarının terkedilebileceğini belirtmiştir.⁶⁴⁹

Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühû fî kitâbihi Târîhi'l-İslâm* isimli eserinde Zehebî'nin eleştirilerinde adaletli veya taraflı olduğuna dair değerlendirmelerini bir bölümde toplamıştır. “Eleştiride Taassub ve Adalet” ismini verdiği bu bölümde ilk olarak Zehebî'nin eserinde ortaya koyduğu yöntemi açıklamıştır.⁶⁵⁰ Onun ifade ettiğine göre Zehebî, biyografisini aktardığı kişiler hakkında tam bir tasavvur oluşturabilmek için ele aldığı kişiyle aynı görüşte olan ve ona karşıt görüşte olan kimselerin fikirlerini bir arada nakletmektedir. Ayrıca kendisiyle aynı dönemde yaşamış pek çok ismin biyografisini de eserlerinde zikreden Zehebî'nin bu isimler tarafından eleştirilere maruz kaldığını bildirmiştir.

Zehebî'nin furû'da Şâfiî, usûlde Hanbelî olduğunu belirten Ma'rûf, onun İbn Teymiyye'den de çok etkilendiğini ifade etmektedir. Daha önce açıkladığını söyleyerek; ehl-i hadisin yöntemine uygun olacak şekilde Zehebî'nin de biyografilerde alimlerin itikadi durumlarını bildirmeyi tercih ettiğini söylemiştir. Akâid meseleleri sebebiyle de dönemdaşları tarafından; bilhassa da talebesi Tâcüddîn es-Sübkî tarafından eleştirilere maruz kaldığını belirtmiştir.

Bu çalışmada yer aldığı üzere *Tabakât*'tan bazı alıntılarda bulunan Ma'rûf, Sübkî'nin Zehebî'nin taraflı olduğu iddiasında olduğunu yeniden açıklığa kavuşturmuştur. Bunun ulema arasında tartışmalara da sebebiyet verdiğini bildirmiş ve Sehâvî'nin bu konudaki görüşünü nakletmiştir. Ma'rûf'un kanaati ise Sübkî'nin son derece taassub içerisinde bir Eş'arî olduğudur. Zehebî'nin Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin biyografisini uzunca vermeyip okuyucuyu İbn Asâkir'e yönlendirmesini ağır bir şekilde eleştirmesini; bunu İmam Eş'arî hakkında büyük bir ihlal olarak görmesini onun taassubunun en önemli örneklerinden biri olarak görmektedir. Ancak yine de bu meselenin bir yandan Zehebî'nin kitabının öneminin anlaşılması, bir yandan da

⁶⁴⁹ Şevkânî, *el-Bedrî't-tâli*, c. 2, s. 111.

⁶⁵⁰ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 458. Başlığın aslı: “التعصب والإنصاف في النقد”

yönteminin, araştırma ve eleştiride adaletinin fark edilmesi açısından özel olarak çalışılması gereken bir mesele olduğunu söylemiştir.

Târîhu'l-İslâm hakkındaki çalışmaları sonucunda Zehebî'nin büyük ölçüde adaletli bir münekkit olduğu kanaatine vardığını ifade eden Ma'rûf, dört mezhebin alimleri arasında büyük bir ayrıma da rastlamadığını dile getirmektedir. Aksine haksız yere bir yorum yapmaktan; hatta nakletmekten dahi imtina ettiğine dikkat çekmiş; bu bağlamda da Hanefî fakîhi el-Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî'nin biyografisini örnek vermiştir. Onun hal tercümesinde Zehebî'nin, bu şahıs hakkında kötü ifadelerin yer aldığını ancak kendisinin bunları söylemesinin doğru olmayacağını belirttiğini nakletmiştir. Buna benzer örnekleri çoğaltan Ma'rûf, onun Hanefîlerin çoğu hakkındaki tutumunun bu şekilde olduğunu ve ne Şâfiî, ne Mâlikî ne de Hanefî herhangi bir alim hakkında mezhep sebebiyle eleştiride bulunmadığını savunmuştur.

Ma'rûf, Sübkî'nin Zehebî'nin yalnızca Eş'arî alimlere karşı taassub içerisinde olduğunu iddia ettiği takdirde bazı kulakların ona yöneleceğini ve bu görüşü destekleyebilecek birkaç metni araştırabileceklerini iddia etmektedir. Kendisi ise *Târîhu'l-İslâm*'da doğrudan Eş'arî olduğu için eleştirilen bir örneğe rastlamadığını belirtmiştir. Ancak Zehebî'nin bazı Eş'arî alimlerin biyografilerine kısa yer verdiğini de kabul etmektedir. Bunun sebebinin ise Zehebî'nin bir soruna yol açmamak için bu alimlerin biyografilerinde karışık görüşlere çok fazla yer vermemek istemesinin olabileceğini söylemiştir. Örnek olarak da hayatının büyük bir bölümünü Mu'tezilî olarak geçiren İmam Eş'arî'nin biyografisini göstermiş; eleştirilebilecek böyle bir nokta varken Zehebî'nin buna çok değinmemesini görüşünü destekler nitelikte bir durum olarak kabul etmiştir.

Zehebî'nin mutasavvıflara karşı tutumu hakkında Sübkî'nin yorumlarının doğru olduğu ifade eden Ma'rûf; Zehebî'nin bu grubu ikiye ayırdığını bildirmiştir. Onun, sünnete sıkı sıkıya bağlı olan sûfilere saygı duyduğunu; hatta Mısır'a bir yolculuğu esnasında Şeyh Ziyâüddîn Îsâ b. Yahyâ el-Ensârî'den tasavvuf hırkasını giydiğini söylemiştir. Diğerlerinin ise Zehebî'ye göre dini saptıran bir grup olduğunu bildirmiş ve bu gruptan bazı isimleri ve Zehebî'nin bu isimler hakkındaki eleştirilerini zikretmiştir.

Ma'rûf'a göre Zehebî, Sübkî'nin iddia ettiği gibi mutaassıb bir Hanbelî değildir. Yalnızca muhaddis olması hasebiyle ehl-i hadise büyük bir saygısı vardır. Ancak bu saygısı onu, ehl-i hadis alimlerinden bazılarının eksik ve yanlış yanlarını zikretmekten

alıkoymamıştır. Öyle ki kendisinden etkilendiği bir isim olan İbn Teymiyye'yi dahi eleştiren ifadeler kullanmış; daha da ileri giderek kendi oğlunu bile eleştirmiştir. Bu da onun tahkîk ve tenkitte ne derece özenli ve adil olmaya çalıştığını gösterecek niteliktedir.

Son olarak kendisinin Zehebî'yi müdafaa eder durumda olmadığını ifade eden Ma'rûf kitabının onun müdafii olduğunu savunmakta ve Zehebî'nin çoğu noktada adil olduğu kanaatini yinelemektedir.⁶⁵¹

Bir kısmının tahkîkını yaptığı *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'nın mukaddimesinde de Sübkî'nin Zehebî'ye yönelttiği itirazlar ile ilgili değerlendirmeler yapan Ma'rûf; Sübkî'nin Zehebî'yi bazı alimlerin biyografilerini kısa, bazılarınınkini ise uzun vermesi açısından eleştirdiğini belirtmiştir. Buna karşılık olarak ise kendi çalışmalarının Zehebî'nin bir taassub ile böyle bir şey yapmadığı; ancak Sübkî'nin Eş'arî mezhebine bir taassub ile bağlı olduğu ve bu sebeple de Zehebî'ye yönelttiği eleştiride mübalağalı davrandığı sonucuna ulaştığını bildirmiştir. Zehebî'nin büyük oranda alimlerin hakkına riayet ettiğini söyleyen Ma'rûf, bunun yanı sıra gayet insani bir durum olarak biyografisini sunduğu kişiler hakkında kendi akidesi ve görüşleri çerçevesinde bir fikir oluşturmuş olabileceğine de dikkat çekmektedir. Ancak Zehebî'nin bu konuda bir denge sağlamak için büyük bir çaba gösterdiği kanaatinde olduğunu da belirtmiş ve alimlerin şöhretlerine ve ilmî açıdan edindikleri yere göre onlar hakkında bilgiler paylaştığını ifade etmiştir.⁶⁵²

Muhammet Beyler, âh Ebû Gudde'ye (ö. 1997) dair doktora çalışmasında Ebû Gudde'nin İslâm inancına aykırı düşen bazı hususlarda veya kötü niyetli olduğunu ve ilmî ahlaka uygun düşmediğini düşündüğü şahıslara karşı üslubunu sertleştirdiğini belirtmektedir. Buna bir örnek olarak ise hocasına karşı terbiye sınırlarını aşan tenkitlerde bulunduğunu ifade ettiği Sübkî'nin durumunu zikretmiştir. Kendisinin işarette bulunduğu veriler de incelendiğinde Ebû Gudde'nin Sübkî'nin hocasına tutumu karşısında çok net bir tavır sergilediği görülmektedir.⁶⁵³

Abdülfettâh Ebû Gudde, Tâcüddîn es-Sübkî'nin *Kâ'ide fi'l-ceth ve't-ta'dil*'ini tahkik etmiştir. Çalışmamızda *Tabakât*'ın mukaddimesinde yer aldığı zikredilen bu yazı

⁶⁵¹ Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 458-465.

⁶⁵² Zehebî, *Siyer*, mukaddime, s. 113-114.

⁶⁵³ Muhammed Beyler, "XX. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde'nin Hadisçiliği" (Doktora Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s. 125.

müstakil olarak da böylelikle ortaya konmuştur. Sübkî'nin Zehebî'nin taassubunun kendisiyle alay edilecek kadar ileri seviyeye gittiğine ve Eş'arî alimlere karşı aşırı bir tutumunun olduğuna dair ifadeleri karşısında Ebû Gudde bir yorum eklemekten kendini alamamış gözükmektedir. Nitekim haşiyede; Sübkî'nin hocasını suçladığı şeyler mübalağa ve taraftarlık ile doludur ve bunun sebebi hocasına itikadi meselelerdeki muhalefetidir, demiştir. Ayrıca onun lafızların delâletini bilmediğine dair yoruma da karşı çıkmış; burada aşırı bir abartı ve açık bir taraftarlık olduğunu belirtmiştir. Zekası, hıfzı ve anlayışıyla tanınmış böylesi bir alimin bu konuda eleştirilmesini bir sapkınlık ve edepsizlik olarak değerlendirmiştir.⁶⁵⁴ Meseleye dair yorumlarına devam eden Ebû Gudde, Sübkî'nin Fahrüddîn er-Râzî ve Seyf el-Âmidî'nin *Mizân*'da zikredilmelerine dair itirazına da cevap vermiş; Zehebî'nin onları burada zikretmesinde bir beis olmadığını, eleştirilecek herhangi bir yönleri varsa bunlara yer vermesinin gayet tabii olduğunu ifade etmiştir. Ardından gelen ifadeler ile ilgili olarak da Sübkî'nin bu hususta ileri gittiğini ve adil olmadığını söylemiştir. Onun bir dalalete ve hataya düştüğünü belirtmiş ve hocası hakkında böyle kelimeler kullanmasını hayretle karşılamıştır. Son olarak sözlerini Allah'tan rıza halinde de öfke halinde de adil olmayı niyaz ederek sonlandırmıştır.⁶⁵⁵

⁶⁵⁴ Tâcüddîn es-Sübkî, *Kâ'ide fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1990, s. 44-45.

⁶⁵⁵ Sübkî, *Kâ'ide fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 46.

SONUÇ

Sübkî ile Zehebî'nin mizaçlarındaki ve farklı fikirlere bakış açılarındaki zıtlığın ilk olarak yetiştikleri ortam itibariyle ortaya çıktığının söylenmesi mümkündür. Zehebî, ilme merakı olan bir ailede büyümüştür. Ancak aile fertlerinin temel uğraş alanları ilim olmamıştır ve dolayısıyla ilmî birikiminin ve şahsiyetinin oluşmasında kendi çabasının etkisi büyüktür. Aldığı eğitim esnasında onun, aileden gelen etkiyle tek bir mezhep üzere fikirlerini oluşturmadığı ve farklı fikirlere ılımlı yaklaşabilen bir mizaca sahip olduğu erken yaşlarından itibaren fark edilebilir bir durum olmuştur. Döneminde çok eleştirilen İbn Teymiyye ile dahi hem hoca-öğrenci ilişkisinin hem de arkadaşlık ilişkisinin olması bunun bir göstergesi niteliğindedir.

Kıraat ve hadis alanlarına ilgi duyan Zehebî, kalam, fıkıh, tasavvuf gibi alanlarda pek çalışma yapmamıştır. Onun büyük oranda hadis ilmine yoğunlaşması diğer ilimlerde hadisteki kadar etkin rol oynamamasında etkili olmuşsa da yine bu ilgi sayesinde hadis alimleri arasında en meşhur isimlerden biri olma şanına da kavuştuğunu söylemek mümkündür.

Sübkî için durum daha farklıdır. Şâfiî-Eş'arî çizgisi çok net olan bir ailede yetişmiş ve kendisi de bu yol üzere hayatını idame ettirmiştir. Ailesinin neredeyse tüm fertlerinin temel meşguliyetleri ilim üzeredir ve Sübkî de bunun faydasını görmüş; erken yaşlardan itibaren ilim meclislerinde bulunma fırsatı elde etmiştir. Kısa süren hayatına birçok ilimde yetkinlik sığdıran bu alim; kalam, fıkıh, hadis, edebiyat gibi ilimlerin tümüyle yakından ilgilenmiştir. Ailesinin de etkisiyle kalam ilmindeki bilgileri Eş'arî mezhebi çerçevesinde gelişirken, fıkıhtaki bilgileri Şâfiî mezhebi çerçevesinde gelişmiştir. Kendi mezhebinin hükümlerini daima asıl kabul ettiği ve mensup olduğu mezheplere büyük önem atfettiği açıktır.

Zehebî, muhaddis kimliği dolayısıyla kelâmî ve fikhî tartışmalara çok girmemiştir ancak yine de eserlerinde kelâma ve fıkha dair bilgilere rastlanmaktadır. Ele aldığı alimlerin mezheplerine dair bilgilere yer vermiş; zaman zaman da bazı farklı görüşlerini zikretmiştir. Ancak genellikle bu tartışmaları uzun uzadıya ele almaktan kaçındığı; kısa ve net ifadelerle görüşünü bildirmekle yetindiği görülmektedir. Örneğin Dâvûd ez-Zâhirî'nin hal tercümesinde halku'l-Kur'ân gibi etrafında nice tartışmalar dönmüş bir

mesele hakkındaki görüşünü vecîz ifadelerle açıklamış ve meseleyi kapatmıştır. Bu bağlamda, Kur'an'ın harfleri, manası ve elfâzının Allah'ın kelâmı olduğu ve yaratılmış olmadığını; bizim onu telaffuzumuzun ise mahlûk olduğunu söylemiş; mesele hakkında çok sayıda tartışmanın bulunduğunu ancak bu meseleye çok dalmanın tehlikeli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca mezhep çatışmalarına dair yaptığı ve bu çalışmada da zikri geçen "...Her grup bir diğerini hayret ile karşılamaktadır. Ancak hayret edilecek bir şey yoktur. Bu rahmet verilmiş ümmetten, hakkı bulmak için çaba gösteren herkese Allah'ın mağfiret etmesini temenni ederiz" ifadeleri onun kelâmî ve fikhî çatışmalara çok büyük bir önem atfetmediğini; dalaletle düşülmediği ve insanlar doğru yoldan saptırılmadığı sürece hakkı aramak için çaba gösterilmesini övgüye layık bir durum olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Diğer yandan Sübkî ise fikhî ve kelâmî tartışmalarla son derece yakından ilgilenen bir isim olmuştur. Ehl-i sünnetin Eş'arî mezhebi olduğunu ifade eden Sübkî'nin Hanbelîleri tecsîm veya teşbîh ile itham ettiği görülmektedir. Eserinde de fikhî ve kelâmî çeşitli meseleleri zikrettiği ve kendi görüşlerini de açık şekilde paylaştığı görülmektedir.

Sübkî'nin Zehebî'ye yönelttiği itirazların bir kısmı herhangi iki alimin kendi kaynaklarından edindiği bilgilerde ortaya çıkabilecek türden farklılıklardır. Bir alimin doğum veya vefat tarihi, nisbesinin nereye ait olduğu veya bu bilgileri naklederken nasıl bir yöntem izleneceği hususu gibi meseleler bu tür farklılıklara örnektir. İki alimin farklı düştüğü noktalar diğer kaynaklarda taranmış ve yer yer Sübkî'nin yer yer Zehebî'nin doğruya daha yakın bilgiler verdiği tespit edilmiştir.

Hadis ilmiyle doğrudan ilgili olan itirazlar cerh-ta'dîl bağlamındaki itirazlardır. Cerh-ta'dîle dair üç itiraz tespit edilmiş olup bunlardan yalnızca bir tanesi sadece cerh-ta'dîl konusundadır. Diğer ikisi ise mezhep taassubuna dair unsurlar da içermektedir ki mezhep taassubu, Sübkî'nin Zehebî'ye yönelttiği itirazların en temel konusu olmuştur. Bu iki itiraz ve mezhep bağlamındaki itirazlar incelendiğinde görülmektedir ki Sübkî, son derece ağır ifadelerle hocasını eleştirmiş ve onu taassub ile suçlamıştır. Bu bağlamda ilk olarak Zehebî'nin diğer mezhep mensuplarına karşı düşmanca bir tutum sergilemediğine dikkat çekilmelidir. Nitekim kendisinin ve ailesinin Şâfiî-Eş'arî çizgisi çok net belli olan öğrencisi Sübkî'ye gösterdiği sevecen tavırlar ve özel ihtimam onun itikadi görüşlerinin günlük hayatına yansımadığını ortaya koyacak niteliktedir.

Zehebî'nin kelâmî görüşlerinin eserlerine ne derece yansıdığı hususuna gelince; çalışmada zikredilen itirazlar ve bunlara dair değerlendirmeler konu hakkında bir kanıya varmakta yardımcı olmaktadır. Zehebî, eserlerinde çok sayıda alime yer vermiş; bunların bazılarını kısaca bazılarını uzun uzun anlatmış ve olumlu-olumsuz yönlerini zikretmiştir. Doğal olarak diğer mezhep alimleri hakkında da olumlu ve olumsuz ifadeler yer vermiştir. Sübkî'nin iddiası onun Eş'arî ve Şâfiî alimlere karşı aşırı bir taassub içerisinde olduğu ve Hanefî ve Mâlikî alimler de dahil olmak üzere bu mezhep alimleri hakkındaki yorumlarının kabul edilemeyeceği yönündedir. Zehebî'nin paylaştığı biyografilere bakıldığında bazı alimler hakkında yanlış olma ihtimali olan nakillerde bulunduğu veya bazılarını beklenenden kısa anlattığı görülmektedir. Dolayısıyla Sübkî bu itirazların bir kısmında ferdî olarak haklı gözükmektedir. Ancak bunu genele yayması ve hocasını ağır ifadelerle eleştirmesi onun haklılığına gölge düşürür niteliktedir.

Zehebî, farklı görüşlere karşı i'tidâl üzere olan bir alimdir. Eserinde diğer alimleri çok ağır ifadelerle eleştirmediği görülmekte; hatta alimlerin çeşitli fikirlerine pek çok hususta müsamaha gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak özellikle Cüveynî örneğinde rastladığımız gibi kendisine ait olduğu tam olarak tespit edilemeyen ve yoruma dayalı olarak isnad edilen bazı görüşleri Eş'arî alimlere isnad ettiği görülmektedir. Bunların çoğunu nakiller üzerinden yaptığı için tam olarak sorumluluk onun üzerinde gibi gözükme de böylesi bir alimin bu tarz nakillerle bahsi geçen alimler hakkında kötü bir intiba uyandırabileceği aşikardır. Kendisinin de bunun bilincinde olarak eserini şekillendirdiğinin varsayılması mümkündür.

Bir başka açıdan bakıldığında ise; Sübkî gibi mezhebine sıkı sıkıya bağlı bir alimin dahi bu kadar kapsamlı bir eserde Zehebî'ye -mezheple ilişkisi kurulabilecek farklı maddeler olsa da- tamamen mezhep bağlamında olan yalnızca on üç tane eleştiri yöneltmesi aslında Zehebî'nin geride kalan çok sayıda alimin hakkında eleştirilebilir bir içerik sunmadığını gösterir niteliktedir.

Sonuç olarak, Zehebî'nin bazı Eş'arî alimlere karşı mesafeli bir tutum içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu mesafeli tutum onu daimî olarak taraflı biri haline getirmemiş; İmam Eş'arî'nin mu'tezilî geçmişi hakkında dahi yorum yapmamıştır. Bunun yanı sıra özellikle tasavvufa ilgi duyan bazı isimler ve bazı Eş'arî alimler hakkında eleştirel ifadeler kullanmaktan kaçınmamıştır. Onun bu tutumunun çoğunlukla alimlerin tasavvufî görüşleri dolayısıyla olduğunun düşünülmesi mümkündür. Ancak bazen eksik

veya hatalı sayılabilecek bilgiler de naklettiği görülmektedir. Zehebî'nin mesafeli tutumu ile Sübkî'nin coşkulu ruh hali ve edebî yönü birleşince de ortaya bu dikkat çekici itirazlar çıkmış olmalıdır. Yanı sıra Sübkî'nin, hocasına isnad ettiği mezhep taassubunu yer yer kendisinin de gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu durumda Zehebî'nin Sübkî'nin iddia ettiği şekilde bir adaletsizlik ve taassub içerisinde olmadığı; ancak bazı alimlere mesafeli yaklaştığı ve Sübkî'nin de kendi mezhep tutuculuğu dolayısıyla bu durumdan rahatsız olduğu sonucuna varmak mümkündür.

KAYNAKLAR

- el-Abbâdî, Ahmed Muhtâr. *Kıyâmu devleti'l-Memâlik el-ûlâ fî Mısır ve's-Şâm*, Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1986.
- Abdülkâdir b. Muhammed en-Nuaymî. *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Abdüssettâr eş-Şeyh. *el-Hâfizu'z-Zehebî*, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1994.
- Ahmed İbrâhîm Hasan el-Hasenât. *Menhecü'l-İmâm Tacüddîn es-Sübkî fî usûli'l-fikh*, Yüksek Lisans Tezi, Amman: Ürdün Üniversitesi, 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Zehebî”, *DİA*, XLIV, 180-188.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü'l-Cezerî”, *DİA*, XX, 551-557.
- Aybakan, Bilal. “Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ”, *DİA*, XXXIX, 303-304.
- Baran, İlhan. “Eyyûbîler Döneminde Felsefe Karşıtlığı Ekseninde Eşarîlik”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(2023): 216-231.
- Beşşâr Avvâd Ma'rûf. *ez-Zehebî ve menhecuhû fî Târîhi'l-İslâm*, Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekahu, 1976.
- el-Beyhakî, Zahîruddîn Ali b. Zeyd. *Târîhu Beyhak*, Arapça'ya çev.: Yûsuf el-Hâdî, Dımaşk: Dâru İkra, 2004.
- Beyler, Muhammed. “XX. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde'nin Hadisçiliği” Doktora Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- el-Beyrûtî, Ebû Muâviye Mâzin b. Abdurrahmân. *Târîhu Nîsâbur / Tabakatu Şuyûhu'l-Hâkim*, Lübnan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2007.
- el-Cüveynî, Ebu'l-Me'âlî. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Durmuş, İsmail. “Tabakât”, *DİA*, XXXIX, 288-290.
- Ebû Abdullah b. Asker ve Ebû Bekir b. Hamîs, *A'lâmu Mâleka*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.
- Ebû Dâvud Süleymân es-Sicistânî. *Süneni Ebî Dâvud*, İstanbul: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

- Ebu't-Tayyib Nâyif el-Mensûrî. *er-Ravdu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-Hâkim*, Riyad: Dâru'l-Âsime, 2011.
- Efendioğlu, Mehmet. "Tabakât", *DİA*, XXXIX, 291-292.
- Emiroğlu, Nagihan. "VIII/XIV. Asırda Hadis Eğitimi: Mizzî, İbn Teymiyye, Birzâlî, Zehebî Örneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 17,2 (2009): 95-118.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil. *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, Tahkîk: Fevkiye Hüseyin Mahmûd, Kâhire: Dâru'l-Ensâr, 1977.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil. *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, Tahkîk: Sâlih b. Mukbil b. Abdullah el-Asîmî et-Temîmî, Riyad: Dâru'l-Fadîle, 2011.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfi'l-musallîn*, Wiesbaden: Franz Steiz Yayınevi, 1980.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil. *Risâle ilâ ehli's-Seğr*, Tahkîk: Abdullah Şâkir Muhammed el-Cüneydî, Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1413/1992-1993[?].
- Fayda, Mustafa. "İbn Sa'd", *DİA*, XX, 294-297.
- Fettâh, İrfan Abdülhamîd. "Ebü'l-Hasan el-Eş'arî", *DİA*, XI, 444-447.
- Gökçe, Ferhat. "Memlükler Dönemi Hadis Literatürü Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İslam Tetkikleri Dergisi*, Sayı: 11,2 (2021): 439-475.
- el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî. *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.
- el-Hatîb el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- el-Hatîb el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*, Tahkîk: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997-2004.
- el-Hatîb el-Bağdâdî. *el-Kelâm 'ale's-sifât*, Tahkîk: Amr b. Abdülmün'im, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1413/1992-93[?].
- el-İrâkî, Zeynüddîn. *ez-Zeylû alâ Zeyli'l-İber*, Kahire: Dâru'z-Zehâir, 2019.
- İbn Abdülhâdî ed-Dımeşkî es-Sâlihî. *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım. *Târîhu Dımaşk*, Dımaşk: Dâru'l-Fiker, 1995.

- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım. *Tebyînü kezibi'l-müfterî fî mâ nüsibe ile'l-Eş'arî*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1984.
- İbn Ebî Hâtım er-Râzî. *el-Cerhu ve't-ta'dîl*, Haydarabad: Matbaatü Meclisi Dâireti'l Ma'ârif el-Osmâniyye, 1952.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn. *el-Kâmil fî't-târih*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn. *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1980.
- İbn Fadlullah el-Ömerî. *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-emsâr*, Abu Dabi: el-Mecmau's-Sekâfî, 2002.
- İbn Hacer el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1972.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, Dimaşk: Dâru'r-Reşîd, 1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Haydarabad: Matbaatu Dâireti'l-Ma'ârif en-Nizâmiyye, 1907-1909.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân İbn. *Târîhu İbn Haldûn*, Beyrut: Dâru'l-Fiker, 1981.
- İbn Hazm ez-Zâhirî, Ebû Muhammed. *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî, [t.y.].
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn. *Vefeyâtü'l-a'yân*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1971.
- İbnü'l-Hasan el-Hüseynî, Şemsüddin Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. Ali. *Zeylû Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed. *es-Sikât*, Haydarabad: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1973.
- İbnü'l-'Imâd el-Hanbelî, Ebu'l-Fellâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Şam, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbnü'l-İrâkî, Ebû Zur'a Veliyyüddîn. *ez-Zeyl ale'l-İber fî haberi men gaber*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebû Bekir Takıyyüddîn. *Tabakâtü's-Şâfiyye*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- İbn Kesîr, İmâmüddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Gize: Dâru Hecer, 1997.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn. *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993.

- İbn Mâce, Ebû Abdullah. *Sünenü İbn Mâce*, İstanbul: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *El 'İkdü'l- müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *Tabakâtü'l-evliyâ*, Kahire: Mektebetü'l-Hâneci, 1994.
- İbn Râfi' es-Sellâmî, Takıyyüddîn. *el-Vefeyât*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- İbnü's-Salâh, Takıyyüddîn. *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.
- İbn Sellâm el-Cumahî. *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ*, Cidde: Dâru'l-Medenî, [t.y.].
- İbn Şâkir el-Kütübî. *Fevâtü'l-Vefeyat*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1974.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed. *Beyânü telbîsi'l-Cehmiyye fî te'sîs bida'ihimi'l- kelâmiyye*, Medine: Mecma'u'l-Melik Fahd, 1426/2005-2006[?].
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed. *Dekâiku't-tefsîr*, Dimaşk: Müessesetü 'Ulûmi'l-Kur'ân, 1404/1983-1984[?].
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed. *Mecmû'u'l-fetâvâ*, Cem ve Tertîb: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, Medine: Mema'u'l-Melik Fahd, 2004.
- el-İsmâ'îlî, Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhîm b. İsmâ'îl el-Cürcânî. *İ'tikâdü eimmeti'l-hadîs*, Riyad: Dâru'l-Âsime, 1412/1991-92[?].
- Kazanır, Tahsin. "Memlûkler'in Hadis İlmine Katkıları", *Academic Platform Journal of Islamic Research*, 03-02 (2019): 147-159.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul: Vekâletü'l-Ma'ârif, 1941-1943.
- Kaya, Mesut. "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 31 (2014): 33-65.
- el-Kazvîni, Zekerıyyâ. *Âsâru'l-bilâd ve ahhâru'l-'ibâd*, Beyrut: Dâru Sâdır, [t.y.].
- Koca, Ferhat. "İbn Teymiyye", *DİA*, XX, 391-405.

el-Konevî, Muhammed b. Abdullah Ebu'l-Fadl. *Edvâ 'ale'r-risâleti'l-mensûbeti ile'l Hâfız ez-Zehebî "en-Nasîhatü'z-Zehebîyye li'bni Teymiyye" ve tahkîku fî sâhibihâ*, Lübnan: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 2002.

Konukçu, Enver. "Beyhak", *DİA*, XI, 57-58.

el-Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, [t.y.].

Küçük, Raşit. "İsnad", *DİA*, XXIII, 154-159.

el-Leknevî, Ebu'l-Hasenât. *el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye ve't-Ta'likatü's-seniyye*, Tahkîk: Muhammed Bedrüddîn el-Halebî, Kahire: Matba'atü's-Sa'âde, 1324/1906-1907[?].

el-Leknevî, Ebü'l-Hasenât. *er-Ref' ve't-tekmîl fî'l-cerh ve't-ta'dîl*, Halep: Mektebü'l-Matbû'ât el-İslâmiyye, 1986-87(?).

el-Makdisî, Ziyâüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdulvâhid. *es-Sünen ve'l-ahkâm ani'l-Mustafâ aleyhi efdali's-salâti ve's-selâm*, Cidde: Dâru Mâcid Asîrî, 2004.

el-Makrîzî, Takıyyüddîn. *el-Mukaffa'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006.

el-Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf. *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.

Muhammed Sâdık Hüseyin. *el-Beytü's-Sübki*, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî, 1948.

Muhammed Sâlih ez-Zerkân. *Fahrüddîn er-Râzî ve ârâuhu'l-keîmiyye ve'l-felsefiyye*, Beyrut: Dâru'l-Fiker, 1963.

Muhammed Şâfiî Miftâh Bûşiye. "Kütübü't-Tabakât: Zuhûruhâ ve Devruhâ ve Muhtevâha ve Hasâisuha, Dirâse Tahlîliyye", Birinci Uluslararası Konferans Çalışmaları: Tabakât Kitapları Çerçevesinde Müslüman Arap Dünyasında Seçkin Kimseler ve Siyâsî Otorite, Tunus: Menûbe Üniversitesi, 2012, Dâru'l-Manzûme, [t.y.].

Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyin. *el-Câmi'u's-Sahîh*, Türkiye: Dâru't-Tıbbâ'ati'l-Âmira, 1334/1915-1916[?].

en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân. *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Özaydın, Abdülkerim. "Nizâmiye Medresesi", *DİA*, XXXIII, 188-191.

Özaydın, Abdülkerim. "Nizâmülmülk", *DİA*, XXXIII, 194-196.

Özaydın, Abdülkerim. "Kündürî", *DİA*, XXVI, 554-555.

- es-Safedî, Salâhüddîn. *A'yânu'l-asr ve a'vânu'n-nasr*, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1998.
- es-Safedî, Salâhüddîn. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Beyrut: Dâru İhyâ-i't-Turâs, 2000.
- es-Sayrafinî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed. *el-Müntehab min Kitâbi's-Siyâk li Târîhi Nisâbûr*, Beyrut: Dâru'l-Fiker, 1993.
- es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman. *el-İ'lân bi't-tevbîh li men zemme ehle't-tevrîh*, Riyad: Dâru's-Samî'î, 2017.
- es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, Beyrut: Menşûrâtü Dâri Mektebeti'l-Hayat, [t.y.].
- es-Sehmî el-Kureşî el-Cürcânî, Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yûsuf b. İbrâhîm. *Târîhu Cürcân*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- es-Sem'anî, Ebû Sa'd Abdulkerîm. *el-Ensâb*, Haydarabad: Meclisü Dâiretü'l-Me'ârif el-Osmâniyye, 1962-1982.
- Semr Tâhir Usfûr ve Âsım İsmâil Ken'ân, "Kitâbu Târîhi Nisâbûr (el-Mefkûd) Dirâse Târîhiyye", *Mecelle Diyâlî*, 82(2019): 200-230.
- Sevgili, Macid. "Cüveynî'nin İstirsâl Meselesi ile Ahvâl Teorisi ve Bu Konular Etrafında Cereyân Eden Tartışmalar", *Siirt Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 139-158.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*, Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- es-Sübkî, Tâcüddîn. *Mu'cemu's-şuyûh li's-Sübkî*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2004.
- es-Sübkî, Tâcüddîn. *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, Gize: Dâru Hecer, 1992.
- es-Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebû Bekr Celâlüddîn. *Hüsnü'l-muhâdara fî târîhi Mısır ve'l-Kâhira*, Kahire: Dâru İhyâ-i'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967.
- es-Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebû Bekr Celâlüddîn. *Târîhu'l-hulefâ*, Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 2004.
- Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân, *Câmi'u türâsi'l-allâme el-Elbânî fî'l-akîde*, Sana: Merkezü'n-Nu'mân, 2010.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *el-Bedrü't-tâli'*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, [t.y.]

- et-Tirmizî, Ebû Îsâ. *Sünenü't-Tirmizî*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Uludağ, Süleyman. "Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî", *DİA*, XXVI, 473-475.
- el-Yâfiî, Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleyman. *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti mâ yu'teberu min havâdisi'z-zamân*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Eş'ariyye", *DİA*, XI, 447-455.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Halku'l-Kur'an", *DİA*, XV, 371-375.
- Yazıcı, Tahsin. "Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr", *DİA*, X, 220-222.
- Yeşildurak, Efe. "Nizâmiye Medreseleri: Müfredat ve Öğretim Metotları", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/8 (2022): 499-512.
- Yiğit, İsmail. "Memlükler", *DİA*, c. XXIX, 90-97.
- Yiğit, İsmail. "Aynî'yi Yetiştiren Memlükler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11-12 (1993-94): 27-45.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn. *el-Arş*, Medine: 'Imâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 2003.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn. *el-'İber fî haberi men gaber ve Züyûlühû*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.].
- ez-Zehebî, Şemsüddîn ve Muhammed b. Ali İbnü'l-Hasan b. Hamza el-Hüseynî, *el-'İber fî haberi men gaber ve yelîhi Züyûlü'l-İber*, Kuveyt: Dâiretü'l-Matbû'ât, 1960, Kaynak Cilt: Kuveyt: Matbaatü Hükümetü'l-Kuveyt, 1986.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn. *Ma'rifetü'l-kurrâ-i'l-kibâr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn. *Mizânü'l-I'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn. *el-Mu'cemu'l-muhtass bi'l-muhaddisîn*, Taif: Mektebetü's-Sıddîk, 1988.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn. *Mu'cemu's-şuyûhi'l-kebîr*, Taif: Mektebetü's-Sıddîk, 1988.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn. *Mu'cemu's-şuyûhi'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn. *el-Mu'in fî tabakâti'l-muhaddisîn*, Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1984.

ez-Zehebî, Şemsüddîn. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

ez-Zehebî, Şemsüddîn. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Tahkik: Muhammed Eymen eş-Şibrâvî, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.

ez-Zehebî, Şemsüddîn. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, Tahkik: Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.

ez-Zehebî, Şemsüddîn. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

ez-Zehebî, Şemsüddîn. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, Tahkik: Sa'd Yûsuf Mahmûd Ebû Azîz v.dğr. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, [t.y.].

ez-Zehebî, Şemsüddîn. *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

ez-Zehebî, Şemsüddîn. *Zeylu Târîhi'l-İslâm*, Riyad: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî' [t.y.].

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Selenay		AYAN
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		İngilizce
ve Düzeyi	C1		B2
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2011	2015	Kadıköy Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2016	2021	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi/İslam ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	2021	2024	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri / Hadis
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	İstanbul EDEP Merkezi		
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
İletişim (e-posta):			
Tarih:			18.09.2024
İmza:			
Adı Soyadı:			Selenay AYAN

